

Державний вищий навчальний заклад
«Запорізький національний університет»
Міністерства освіти і науки України

Заснований
у 2009 р.

Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації
Серія КВ № 15436-4008 ПР
22 червня 2009 р.

Адреса редакції:
Україна, 69600,
м. Запоріжжя, МСП-41,
вул. Жуковського, 66

Телефон
для довідок:
(061) 228-75-26

Факс: (061) 228-75-26

Вісник

Запорізького національного університету

Юридичні науки

№ 3, 2017

Запоріжжя 2017

Вісник Запорізького національного університету: Збірник наукових праць. Юридичні науки. – Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2017. – № 3. – 144 с.

Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet вченою радою ЗНУ (протокол засідання № 2 від 26.09.2017 р.)

Згідно з Постановою Президії ВАК України № 1-05/1 від 10.02.2010 р.; Наказ МОН України № 1528 від 29.12.2014 р. збірник внесений до переліку наукових фахових видань (юридичні науки).

Вісник Запорізького національного університету: Збірник наукових праць. Юридичні науки внесено до Міжнародної науково метричної бази даних «Index Copernicus International» (Польща) (з 1 січня 2015 р.).

РЕДАКЦІЙНА РАДА:

- Головний редактор** – Коломоєць Т.О., доктор юридичних наук, професор
- Заступник
головного редактора** – Колпаков В.К., доктор юридичних наук, професор
- Відповідальний редактор** – Лютиков П.С., доктор юридичних наук, доцент

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

- Бевзенко В. М. – доктор юридичних наук, професор
- Биргеу М. М. – доктор юридичних наук, професор
(Республіка Молдова)
- Болокан І. В. – доктор юридичних наук, доцент
- Бондар О. Г. – доктор юридичних наук, доцент
- Віхляєв М. Ю. – доктор юридичних наук, доцент
- Долницький Б. – доктор юридичних наук, професор
(Республіка Польща)
- Дугенець О. С. – доктор юридичних наук, професор
(Російська Федерація)
- Ібрагімов С. І. – доктор юридичних наук, професор
(Республіка Таджикистан)
- Комзюк А. Т. – доктор юридичних наук, професор
- Кузенко Л. В. – кандидат юридичних наук, доцент
- Кузьменко О. В. – доктор юридичних наук, професор
- Курило В. І. – доктор юридичних наук, професор
- Курінний Є. В. – доктор юридичних наук, професор
- Куц В. М. – кандидат юридичних наук, професор
- Ліпкан В. А. – доктор юридичних наук, доцент
- Лукашевич В. Г. – доктор юридичних наук, професор
- Манн Томас – доктор наук, професор (ФР Німеччина)
- Мельник Р. С. – доктор юридичних наук, ст. наук. співробітник, професор
- Пирожкова Ю.В. – доктор юридичних наук, доцент
- Приймаченко Д. В. – доктор юридичних наук, професор
- Самойленко Г. В. – кандидат юридичних наук, доцент
- Сильченко М. В. – доктор юридичних наук, професор
(Республіка Білорусь)
- Сквірський І. О. – доктор юридичних наук, доцент
- Стеценко С. Г. – доктор юридичних наук, професор
- Тихомиров О. Д. – доктор юридичних наук, професор
- Шевченко А. Є. – доктор юридичних наук, професор
- Шишка Р. Б. – доктор юридичних наук, професор
- Ярмиш О. Н. – доктор юридичних наук, професор

ЗМІСТ

РОЗДІЛ I. АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ТА ІСТОРІЇ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

ЖАРОВСЬКА І.М., ДЯКОВИЧ О.В.

ПРАВОВА ГЛОБАЛІСТИКА: ДО ПОСТАНОВКИ ПРОБЛЕМИ..... 7

ГАНЗЕНКО О.О.

*ПРАВОВІ ЗАСОБИ ВИРІШЕННЯ СУСПІЛЬНИХ КОНФЛІКТІВ
В УКРАЇНІ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ*..... 13

СЕРЕДА А.М.

*ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЯ СУДОВОЇ ВЛАДИ В ДОБУ ВІДРОДЖЕННЯ
УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ (1917-1918 РР.)*..... 20

РОЗДІЛ II. КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

ПЕЛЕХ І.В., ЗОЗУЛЬ Т.В.

ПРАВОВІ АСПЕКТИ ЗДІЙСНЕННЯ ЖУРНАЛІСТСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ 32

РОЗДІЛ III. ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО ТА ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

ГУЙВАН П.Д.

*ПРАВОВА ВИЗНАЧЕНІСТЬ ТА ЇЇ ТЕМПОРАЛЬНІ ПРОЯВИ
В ПРИВАТНОМУ ЄВРОПЕЙСЬКОМУ ПРАВІ*..... 41

ЗАДОРОЖНИЙ О.В.

МЕТА ЯК КОНСТИТУТИВНА ОЗНАКА ПРИВАТИЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОГО МАЙНА 51

КЛЕМЕНТЬЄВА Т.М.

*ЮРИДИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА СПАДКОВОГО ДОГОВОРУ В УКРАЇНІ
ТА СВІТОВИЙ ДОСВІД ЗАСТОСУВАННЯ СПАДКОВОГО ДОГОВОРУ*..... 58

МЕЛЬНИК І.А.

*ЧИ ЗАБЕЗПЕЧЕНІ ПРАВА СПОЖИВАЧІВ ІЗ ВВЕДЕННЯМ У ДІЮ
СПЕЦІАЛЬНОГО ЗАКОНУ «ПРО СПОЖИВЧЕ КРЕДИТУВАННЯ»?* 65

РОЗДІЛ IV. АДМІНІСТРАТИВНЕ ТА ФІНАНСОВЕ ПРАВО

КОЛОМОЄЦЬ Т.О.

*ПАТРОНАТНА СЛУЖБА ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ:
ДЕЯКІ ДИСКУСІЙНІ ПИТАННЯ РЕГЛАМЕНТАЦІЇ*..... 73

ПИРОЖКОВА Ю.В.

*ПРАВАЗАБЕЗПЕЧУВАЛЬНИЙ СКЛАДНИК ПРОЦЕДУРНОЇ ФУНКЦІЇ
АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА: ПОШУК БАЗОВОГО КРИТЕРІЮ
ВИЗНАЧЕННЯ СУТНОСТІ*..... 83

КОВАЛЬЧУК А. Ю.

*ДЕЯКІ АСПЕКТИ СТАНОВЛЕННЯ СИСТЕМИ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНОЇ
БЕЗПЕКИ В ЗАРУБІЖНИХ КРАЇНАХ*..... 90

КОСТЕНКО О.М.

*АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС СУБ'ЄКТІВ
ПУБЛІЧНИХ ЗАКУПІВЕЛЬ В УКРАЇНІ..... 98*

КРИКАВСЬКА І.В.

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД..... 105

ЛІСОГОР Ю.Б.

АДМІНІСТРАТИВНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ МИТНИХ ПРАВИЛ..... 111

**РОЗДІЛ V. ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО; АГРАРНЕ ПРАВО; ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО;
ПРИРОДОРЕСУРСНЕ ПРАВО**

ФЕДЧИШИН Д.В.

ПРАВОВІ АСПЕКТИ ЗДІЙСНЕННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ ПРАВ В УКРАЇНІ..... 119

РОЗДІЛ VI. ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО

ВОЗНЯКОВСЬКА К.А.

ЩОДО ПОНЯТТЯ НЕСПРОМОЖНОСТІ БАНКІВСЬКИХ УСТАНОВ..... 125

**РОЗДІЛ VII. АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА
ТА КРИМІНОЛОГІЇ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО**

ОРЛОВСЬКИЙ Б.М.

*ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ КАТЕГОРІЙ ІНСТИТУТУ
НЕОБХІДНОЇ ОБОРОНИ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ 133*

ІНФОРМАЦІЙНА ДОВІДКА ПРО АВТОРІВ..... 142

*ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ У “ВІСНИК ЗАПОРІЗЬКОГО
НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ” (СЕРІЯ „ЮРИДИЧНІ НАУКИ”)..... 143*

CONTENTS

SECTION I. TOPICAL ISSUES OF THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW

ZHAROVSKA I.M., DIAKOVYCH O.V.

LEGAL GLOBALISTICS: PROBLEM STATEMENT..... 7

GANZENKO A.A.

*LEGAL MEANS OF SOLVING SOCIAL CONFLICTS IN UKRAINE UNDER
CONDITIONS OF EUROPEAN INTEGRATION*..... 13

SEREDA A.N.

*INSTITUTIONALIZATION OF JUDICIAL POWER DURING
THE RENAISSANCE OF THE UKRAINIAN STATEHOOD (1917-1918)* 20

SECTION II. CONSTITUTIONAL AND MUNICIPAL LAW

PELEH I.V., ZOZUL T.V.

LEGAL ASPECTS OF JOURNALISM ACTIVITY 32

SECTION III. CIVIL LAW AND CIVIL PROCEDURE; FAMILY LAW; INTERNATIONAL PRIVATE LAW

GUYVAN P.D.

LEGAL CERTAINTY AND ITS TEMPORAL MANIFESTATIONS IN PRIVATE EUROPEAN LAW..... 41

ZADOROZHNYI O.V.

PURPOSE AS A DISTINCTIVE FEATURE OF THE STATE PROPERTY PRIVATIZATION..... 51

KLEMENTIEVA T.M.

*LEGAL CHARACTERISTICS OF INHERITANCE AGREEMENT IN UKRAINE
AND THE WORLD EXPERIENCE OF THE APPLICATION OF INHERITANCE AGREEMENT* 58

MELNYK I.A.

*ARE CONSUMER RIGHTS SECURED ALONG WITH THE ENFORCEMENT
OF A SPECIAL LAW "ON CONSUMER LENDING"?* 65

SECTION IV. ADMINISTRATIVE AND FINANCIAL LAW

KOLOMOIETS T.O.

*EXECUTIVE SUPPORT SERVICE UNDER THE LEGISLATION OF UKRAINE:
SOME DISCUSSION ISSUES OF REGULATION* 73

PYROZHKOVA YU.V.

*LAW-PROVIDING COMPONENT OF THE PROCEDURAL FUNCTION
OF ADMINISTRATIVE LAW: SEARCH FOR THE BASIC CRITERION TO DEFINE THE ESSENCE* 83

KOVALCHUK A. YU.

*SOME ASPECTS OF THE FORMATION OF THE SYSTEM OF FINANCIAL
AND ECONOMIC SECURITY IN FOREIGN COUNTRIES* 90

KOSTENKO O.M.

*ADMINISTRATIVE AND LEGAL STATUS OF SUBJECTS
OF PUBLIC PROCUREMENT IN UKRAINE*..... 98

KRYKAVSKA I.V.	
<i>PECULIARITIES OF THE LEGAL STATUS OF LOCAL AUTHORITIES</i>	105
LISOHOR YU.B.	
<i>ADMINISTRATIVE RESPONSIBILITY FOR THE VIOLATION OF CUSTOMS RULES.....</i>	111
 SECTION V. LAND LAW; AGRARIAN LAW; ENVIRONMENT LAW; NATURAL RESOURCES LAW 	
FEDCHYSHYN D.V.	
<i>LEGAL ASPECTS OF THE EXERCISE OF LAND RIGHTS IN UKRAINE.....</i>	119
 SECTION VI. ECONOMIC LAW 	
VOZNAKOVSKA K.A.	
<i>ON THE CONCEPT OF THE INSOLVENCY OF BANKING INSTITUTIONS.....</i>	125
 SECTION VII. TOPICAL ISSUES OF CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY; CRIMINAL-EXECUTIVE LAW 	
ORLOVSKIY B.M.	
<i>HISTORICAL ASPECTS OF THE FORMATION OF CATEGORIES OF THE INSTITUTION OF NECESSARY DEFENCE ON UKRAINIAN LANDS</i>	133
 <i>INFORMATIONAL REFERENCES ABOUT THE AUTHORS</i>	142
 <i>THE REQUIREMENTS TO THE ARTICLES' REGISTRATION IN THE "ZNU JOURNAL" (SERIES "LEGAL SCIENCES")</i>	143

РОЗДІЛ І. АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ТА ІСТОРІЇ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

УДК 340.116: 16.42

ПРАВОВА ГЛОБАЛІСТИКА: ДО ПОСТАНОВКИ ПРОБЛЕМИ

Жаровська І.М., д.ю.н., професор

Навчально-науковий інститут права та психології

Національного університету «Львівська політехніка», вул. Кн. Романа, 1/3, м. Львів, Україна

Дякович О.В., к.ю.н., суддя

Львівський господарський суд, вул. Генерала Чупринки, 69, м. Львів, Україна

irazhar@ukr.net

У статті розглядаються дискусійні аспекти можливості визнання правової глобалістики як окремої міждисциплінарної правової науки. Виокремлено значення правової глобалістики як юридичної науки для сучасної наукової реальності.

Ключові слова: правова глобалістика, наука, глобалізація, правова глобалізація, правова система.

ПРАВОВАЯ ГЛОБАЛИСТИКА: К ПОСТАНОВКЕ ПРОБЛЕМЫ

Жаровская И.М.

Учебно-научный институт права и психологии Национального университета «Львовская политехника», ул. Кн. Романа, 1/3, г. Львов, Украина

Дякович О.В.

Львовский хозяйственный суд, ул. Генерала Чупрынки, 69, Львов, Украина

irazhar@ukr.net

В статье рассматриваются дискуссионные аспекты возможности признания правовой глобалистики как отдельной междисциплинарной правовой науки. Выделено значение правовой глобалистики как юридической науки для современной научной реальности.

Ключевые слова: правовая глобалистика, наука, глобализация, правовая глобализация, правовая система.

LEGAL GLOBALISTICS: PROBLEM STATEMENT

Zharovska I.M.

Institute of Jurisprudence and Psychology, Lviv Polytechnic National University, Kn. Romana Str., 1/3, Lviv, Ukraine

Diakovych O.V.

Lviv Economic Court, Heneral Chuprynky Str., 69, Lviv, Ukraine

irazhar@ukr.net

The article deals with the problems of creating a new science – legal globalistics. It is stated that globalist problems and legal globalization require the creation of a global right to solve world-wide modern challenges for humanity. In this regard, not only comparative analysis is required but also the creation of a world global law, which will, of course, be based on the conclusions of comparative legal analysis, however, will cover a wide range of other mechanisms.

The article argues that legal globalistics as a science enables not only to carry out a comparative analysis but also to consider futurological aspects of the development of the legal system of individual states and of the whole global law in the future. Consequently, the legal system of the national state is influenced not only by international law, legal systems of other states, but also by the challenges of contemporary world life, indicating a vector of modernity of static development. It is this subject of research that can be

considered and necessary for the practical and scientific search for the modern Ukrainian jurisprudence, and legal globalistics can fulfil such a function.

It is also justified that legal globalistics should be widely represented in Ukrainian jurisprudence for one more reason: social reality is changing and a global civil society, which requires the same global regulation, is emerging.

In conclusion, the importance of legal globalistics as a legal science is determined. The development of legal globalistics will result in: updating the system of law and the system of legislation through the possibilities of an adequate combination of implemented international and global values of conduct and national-mental legal substances; formation of the state policy and definition with the strategy of development of state-legal paradigms; legal sphere's understanding of the latest trends and innovative mechanisms; positive impact on civil society and legal consciousness, educational and informational sphere; potential opportunity to draw a boundary between the state and the negative effects of globalization and global problems through the implementation of preventive measures; increase in activity of international cooperation in all spheres of national economy and culture.

Key words: legal globalistics, science, globalization, legal globalization, legal system.

Зміни в суспільних реаліях зумовлюють зміни у свідомості, формують нові парадигмальні змінні для правосвідомості та правової культури. Цей процес не існує ізольовано. Правова глобалізація вимагає більш тісного взаємозв'язку, взаємодопомоги в правовій сфері з міжнародними організаціями, спеціалізованими установами, зарубіжними державами. Проте така співпраця повинна не шкодити ментальним інтересам окремої нації, не девальвувати її правові традиції та національні моральні правила поведінки.

Правові системи в сучасному світі не можуть ізолюватись одна від іншої. І в часи докорінного реформування держави й суспільства, яке відбувається вже понад 20 років в Україні та інших пострадянських державах, особливо виразною стає потреба в їх взаємодії. Постає проблема використання іноземного правового досвіду. При цьому здебільшого із зарубіжного права хаотично «висмикуються» певні норми та інститути на основі доступного матеріалу, інтуїції або власного інтересу тієї чи іншої політичної сили. Окрім того, часто відбувається просте калькування зарубіжних норм, через яке порушується системність правової системи, до якої без достатніх підстав та адаптації вживлюються чужі елементи. Схожа ситуація з нормами міжнародного та європейського права, які українська національна правова система має імплементувати, щоб забезпечити своє цивілізоване співіснування зі світовим співтовариством. Пізнання сутності цих норм, можливості їх сумісності з національними нормами, способів їх гармонійної взаємодії має стати системним [1, с. 20-21].

Глобалістичні проблеми та правова глобалізація вимагають створення глобального права для вирішення загальносвітових сучасних викликів для людства. У зв'язку із цим потрібний не тільки компаративний аналіз, а й створення світового глобального права, яке, безумовно, ґрунтуватиметься на висновках порівняльного правового аналізу, проте охоплюватиме також низку механізмів.

Над розробленням правових положень регулювання проблем глобалізації та правової глобалістики працювали І. Ільїн, М. Козюбра, Л. Луць, С. Максимов, Ю. Оборотов, Н. Оніщенко, С. Щетинін та інші науковці.

Метою статті є дослідження правової глобалістики як актуальної правової науки для українських наукових реалій сьогодення.

Правова глобалістика як наука дає змогу не лише здійснити компаративний аналіз, а й розглянути футурологічні аспекти розвитку правової системи окремих держав і всього глобального права в майбутньому. Отже, на правову систему національної держави впливають не лише міжнародне право, правові системи інших держав, а й виклики сучасного світового буття, що вказують вектор модерністичного розвитку. Саме такий предмет дослідження може бути розглянутий та необхідний для практичного й наукового пошуку сучасної української юриспруденції, і правова глобалістика може виконати таку функцію.

Вплив на Україну з боку міжнародної спільноти відбувається в усіх сферах, що не може не

позначатись на її правовому просторі. Наведемо приклади деяких із них.

Важливими є глобалізаційні прояви в економічній сфері. Актуальність економічної співпраці зростає в ситуації соціальної, політичної та економічної нестабільності, зумовленої наслідками світової економічної й фінансової криз; необхідно виявляти та аналізувати чинники, що мають і стабілізаційний, і дестабілізаційний ефект для інтегральних процесів [2, с. 154]. У сфері економіки взаємодія відбувається з Європейським Союзом (далі – ЄС) щодо участі України у Світовій організації торгівлі. Участь у процесі європейської інтеграції є за змістом не просто міжнародною взаємодією економік України та ЄС, а насамперед процесом глибокого проникнення інститутів ЄС (законодавства, норм і правил ведення бізнесу, кращих практик тощо) в українську економіку. ЄС виступає переважно як фактор впливу на внутрішні процеси. Проте розвиток відносин із ЄС як із глобальною потугою, активним суб'єктом міжнародних економічних відносин та учасником впливових міжнародних організацій означає, що вибір на користь ЄС є водночас вибором свого місця в межах світової економіки загалом та в процесі формування й реалізації ключових рішень із питань розвитку глобальної економіки зокрема [3].

Співробітництво України з міжнародною спільнотою у сфері безпеки охоплює широкий спектр заходів і напрямів: зближення позицій із регіональних і глобальних проблем, поживлення діалогу та консультацій, практичне співробітництво із широкого кола питань, що сприяють безпеці й стабільності в регіоні.

Вказаний поверхневий аналіз свідчить про те, що в прагматичній площині вже активно відбуваються процеси глобалізації вітчизняного народного господарства та права, і національна система права не помічати їх не може. Тенденція соціальної інтеграції проявляється в інших регіонах. На американському континенті аналогічну роль у частині функцій відіграє НАФТА – Північноамериканська угода про вільну торгівлю. В Азійсько-Тихоокеанському регіоні нині формується єдине економічне співтовариство. У 2005 р. відбувся установчий саміт у Малайзії. Східноазійське співтовариство (ВАС) об'єднує держави загальною кількістю населення 3,5 млрд осіб із ВВП 8,2 трлн доларів (70% ВВП ЄС). Процеси глобалізації зачіпають усі сфери людської діяльності, схильні до них також правові системи національних держав. Уже стало очевидним, що право стандартизується й уніфікується в межах планети Земля. Проте цей процес відбувається без належного теоретичного осмислення, навіть більше, багато учених-правознавців його просто відкидають.

Питання актуальності розв'язання й дослідження глобальних проблем підтверджено також на законодавчому рівні в Україні. Серед них розглянуто певні аспекти національної безпеки, пов'язані з глобалізацією в окремих сферах народного господарства та питанням розвитку інформаційного суспільства в Україні. Наприклад, у 2011 р. Верховна Рада України провела слухання щодо інноваційного розвитку нашої держави, у її рекомендаціях зазначено, що сучасні глобальні проблеми вже призвели до «зростання загроз національній безпеці, вибуття України із числа економічно розвинених країн світу, унаслідок чого вона дедалі більше перетворюється на ресурсний придаток країн-лідерів, що також зумовлює переміщення інтелектуального потенціалу нації в ці країни» [4]. «Стратегія розвитку аграрного сектора економіки на період до 2020 року» містить згадки про те, що подальше входження до світового економічного простору, посилення процесів глобалізації, лібералізація торгівлі потребує адаптації до умов, що постійно змінюються, а отже, і подальшого вдосконалення аграрної політики [5].

Однак усі ці документи зазвичай мають рекомендаційний чи підзаконний характер, у них тільки побічно згадано про проблеми України, зумовлені викликами глобалізації. У нашій державі не існує чіткої державної політики, яка пов'язана не тільки з інтегральним вибором пріоритетів, а й із тим, що присвячувалося б глобальним викликам сучасності. О. Чумаков слушно наголошує: «Послаблення уваги до глобальних процесів і проблем, невміння

правильно сприймати й адекватно реагувати на глобальні ризики загрожує великими неприємностями, а то й катастрофою. Це нова реальність, нова якість сучасного людства, а тому так важливо максимально використовувати творчий потенціал і ресурси світової спільноти, щоб глобалізація стала насамперед благом для людей, а її неминучі негативні наслідки були, за можливості, найменшою загрозою та не підривали основи існування життя на Землі» [6, с. 403-405].

У зв'язку з викладеним вважаємо логічним такий висновок. Розвиток наукового простору в цій сфері ґрунтується на практичному виробленні державних цільових програм та зміні чинного законодавства. Беззаперечною є наукова теза про те, що право, наповнене реальним змістом, як виконує інструментальну роль, втрачає практичну цінність, так і перестає виконувати свою роль щодо стабілізації й упорядкування громадських зв'язків, якщо практики розуміють це по-різному. Тому необхідне спільне розуміння правових явищ та аспектів їх регулювання в єдиному глобалізованому світі, якщо ми не хочемо, щоб право втратило свою практичну цінність як соціального регулятора суспільних відносин.

Також дослідження глобалістичних правових доктрин сприятиме подоланню в праві радянської системи відносин. Правова глобалістика в онтології свого предмета містить аналіз ціннісних та антиціннісних субстанцій, що впливають на правову картину світу, сприяють подоланню закритості, односторонності національної правової системи.

Глобалістика як наука покликана знайти оптимальні шляхи розвитку людства. Право не є винятком у цьому процесі, тому саме правова глобалістика має знайти адекватний шлях регулювання зароджуваних нових відносин, які вже неможливо «заштовхнути» в сучасні правові норми. Потрібна державна програма з розвитку промисловості, народного господарства, економіки, права, державних інституцій, яка поєднала б у собі збалансовані правові й організаційно-економічні заходи, спрямовані на формування ефективної міжнародної та внутрішньодержавної політики держави в умовах глобалізації й глобальних проблем сучасності.

Формування новітньої юриспруденції вимагає трансформації не тільки освітнього, а й практичного простору. Правову систему сучасної України визначає рівень розвитку громадянського суспільства. Отже, тільки громадянське суспільство наділене потенціалом майбутніх правових змін. Громадянське суспільство потребує змін, як і всі інші соціально-правові явища. Цей процес зумовлює реформування в правовому освітньому просторі. Теоретичне осмислення глобальних процесів, як видається, і буде в центрі уваги глобалістики щонайменше в найближчі десятиліття. У зв'язку із цим можна припустити, що роки через 15–20 «пласт наукових досліджень» під назвою «глобалізація» буде ґрунтовно «вироблений» і настане певна інтелектуальна й емоційна втома від розмов на цю тему. У підсумку творчі інтереси дослідників із глобалістики змістяться у сферу світоустрою та пошуку практичних кроків вибудовування справді нового світового порядку. Це цілком постає з того, що глобалістика об'єктивно виконує інтегруючу роль, змушуючи багатьох учених, політиків, громадських діячів і загалом широкі верстви населення по-новому подивитись на сучасний світ, спонукаючи їх до усвідомлення себе як частини цілісного світу. Ось чому перехід від усвідомлення глобальних проблем до процесів глобалізації із часом зміниться на першорядний інтерес до того, як сформувати новий міжнародний порядок у цілісному взаємозалежному світі, щоб він став зрештою безпечним і стабільним. Однак рішення та навіть правильна постановка такого завдання ще попереду, оскільки вона нерозривно пов'язана з іншим, ще важчим завданням – проблемою людини та формуванням нового етносу глобального світу.

Отже, правова глобалістика має бути широко представлена в українській юриспруденції ще за однієї причини – змінюється соціальна реальність та утворюється глобальне громадянське суспільство, яке вимагає такого ж глобального регулювання. Поняття глобального суспільства не настільки актуальне сьогодні для України. Зараз переважають патріотичні

настрої та питання особистого добробуту. Однак швидкість технічного прогресу, трансформаційні коливання державницької парадигми, міжнародні фактори здатні швидко змінити ідеологічне налаштування громадян України. Такі потенційні зміни Л. Томаш пояснює проблемою відносин між неурядовими організаціями наднаціонального характеру з національними урядовими організаціями й урядами, роллю партій у глобалізованому світі, формуванням регіональних і глобального урядів, впливом формаційно-комунікаційних технологій на відносини в суспільстві тощо. Науковець вважає, що нині можна вести мову про первинну концепцію громадянського суспільства, яка багато в чому вичерпала себе, чи про сучасну концепцію, яка не сформувалась остаточно. У зв'язку із цим до важливих особливостей ідеї громадянського суспільства варто зарахувати також поширення її в сучасних умовах не лише в західних, а й в інших країнах світу, перенесення ідей громадянського суспільства національного рівня на регіональний і глобальний рівні [7, с. 222]. При цьому варто пам'ятати про особистісний чинник у всіх світових і міжнародних правових процесах. Взаємодія держави й громадянського суспільства сприятиме демократизації держави, легітимності влади, долатиме проблеми, що пов'язані з масовими нігілістичними проявами населення України.

Отже, Україна в сучасний переломний момент потребує переоцінки деяких правових положень, які суперечать об'єктивній дійсності. Ці зміни зумовлені трансформацією науково-правових парадигм, оновленням правових цінностей, катастрофою колишніх та становленням нових ідеалів, пошуком ефективних правових способів регулювання суспільних відносин, революційними змінами в правовій освіті. Переоцінка ідеалів національної правової системи – болісний і тривалий процес, проте необхідний у світлі новітніх вимог правової методології.

Останнім часом чимало зроблено для того, щоб підвищити теоретичний рівень глобалістики. Наприклад, у 1992 р. Конференція ООН затвердила Програму дій «Порядок денний на ХХІ століття», відповідну структуру з такою назвою сформовано також в Україні. Напередодні нового тисячоліття в Києві створені Інститут сталого розвитку (президент І. Юхновський) і Міжнародний інститут глобалістики (директор О. Білорус). Уперше розроблено й опубліковано науковий глосарій та бібліографію глобалістики, на базі Національної академії наук України видається часопис «Глобалістика». Активно розвивається діяльність створеного в 2010 р. в Ужгороді Міжнародного інституту людини і глобалістики «Ноосфера». Нині до Науково-експертної ради інституту входять учені різних наукових напрямів із 7 країн Європи та із США й Канади.

Метою правової глобалістики як юридичної науки є вироблення та практична реалізація засобів сталого розвитку людства, зокрема й у правовій сфері. Ідеї сталого розвитку відповідають об'єктивній вимозі часу та можуть визначально вплинути на майбутнє, зіграти важливу роль у визначенні державних пріоритетів, стратегії соціально-економічного розвитку й перспектив подальшого реформування країни. Нова стратегія розвитку цивілізації вже визначила позицію світової спільноти – об'єднати зусилля в ім'я виживання людства та безперервного збереження й розвитку біосфери.

Під сталим розвитком маємо на увазі стабільний соціально-економічний розвиток, який не руйнує свою природну основу, що характеризується поліпшенням якості життя людей у тих межах господарської ємності біосфери, перевищення яких призводить до руйнування природного біотичного механізму регуляції навколишнього середовища та до його глобальних змін. Ця інтерпретація визначення сталого розвитку характеризується національною версією переходу до сталого розвитку. Позитивний бік такого визначення, що відрізняє його від інших визначень, – застереження від можливостей деградації людства й біосфери. Цілком зрозуміло, що ефективність дії права насамперед залежить від того, наскільки воно відповідає сучасним потребам суспільства та умовам, у яких воно створене.

Викладене дає змогу встановити значення правової глобалістики як юридичної науки. Вона

ставить перед собою важливі завдання, розв'язання яких сприятиме розвитку всього національного правового простору, розв'язанню важливих глобальних, міжнародних і внутрішньодержавних проблем та підвищенню рівня правової освіченості й правової культури населення. Отже, розвиток правової глобалістики зумовлюватиме такі процеси:

- оновлення системи права та системи законодавства через можливості адекватного поєднання імплементованих міжнародних і глобальних ціннісних правил поведінки й національно-ментальних правових субстанцій;
- формування державної політики та визначення зі стратегією розвитку державно-правових парадигм;
- орієнтацію правової сфери в новітніх тенденціях та інноваційних механізмах;
- позитивний вплив на громадянське суспільство й правову свідомість, освітню та інформаційну сферу;
- потенційну можливість відмежувати державу від негативних наслідків глобалізації та глобальних проблем шляхом реалізації превентивних заходів;
- посилення активності міжнародної співпраці в усіх сферах народного господарства й культури.

ЛІТЕРАТУРА

1. Цимбалюк М. Теоретико-методологічні питання порівняльного правознавства / М. Цимбалюк // Порівняльне правознавство: сучасний стан і перспективи розвитку : зб. наук. пр. / за ред. Ю. Шемшученка, В. Тихого, М. Цимбалюка, І. Гриценка . – Львів : Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2012. – С. 20-24.
2. Несправа М. Вплив релігійного фактора на інтеграційні процеси в країнах Європи / М. Несправа // Європейські перспективи. – 2013. – № 11. – С. 154-161.
3. Європейська інтеграція України: внутрішні чинники і зовнішні впливи : аналітична доповідь Центру Разумкова // Національна безпека і оборона. – 2013. – № 3/4. – С. 2.
4. Про Рекомендації парламентських слухань на тему: «Стратегія інноваційного розвитку України на 2010-2020 роки в умовах глобалізаційних викликів» : Постанова Верховної Ради України від 21 жовтня 2010 р. № 2632-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 11. – Ст. 72.
5. Про схвалення Стратегії розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 17 жовтня 2013 р. № 806-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/806-2013-%D1%80>.
6. Чумаков А. Глобализация: контуры целостного мира / А. Чумаков. – 2-е изд. – М. : Проспект, 2013. – 432 с.
7. Томаш Л. Громадянське суспільство в рефлексії європейської та вітчизняної політико-правової свідомості: теоретичний аспект : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 / Л. Томаш ; Національний університет «Львівська політехніка». – Львів, 2013. – 222 с.

REFERENCES

1. Tsymbalyuk, M.M. (2012), "Theoretical and methodological issues of comparative law", Shemshuchenko, Yu.S., Tykhyi, V.P., Tsymbalyuk, M.M., Hrytsenko I.S. et al. *Porivnyalne pravoznavstvo : suchasnyi stan i perspektyvy rozvytku : zbirnyk nauk. prats* [Comparative law : current state and development prospects : collection of research papers], Lviv State University of Internal Affairs, Lviv, pp. 20-24.

2. Nesprava, M.V. (2013), "The influence of the religious factor on integration processes in European countries", *Yevropeyski perspektyvy*, no. 11, pp. 154-161.
3. (2013), "European integration of Ukraine: internal factors and external influences : analytical report of the Razumkov Centre", *Natsionalna bezpeka i oborona*, no. 3/4, p. 2.
4. (2011), "On Recommendations of Parliamentary Hearings on the topic: «Ukraine's Innovation Development Strategy for 2010–2020 in the context of Globalization Challenges»": Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine on 21.10.2010 № 2632-VI, *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*, no. 11, art. 72.
5. "On Approval of the Strategy of Development of Agricultural Sector for the Period up to 2020": Ordinance of the Cabinet of Ministers of Ukraine on 17.10.2013 № 806-p, available at : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/806-2013-%D1%80>.
6. Chumakov, A.N. (2013), *Hlobalizatsiya: konturyi tselostnoho mira* [Globalization: contours of a holistic world], Prospekt, Moscow, Russia.
7. Tomash, L. (2013), "Civil society in the reflection of European and domestic political and legal consciousness: theoretical aspect", Thesis abstract for Cand. Sc. (Jurisprudence), 12.00.01, National University "Lviv Polytechnic", Lviv, Ukraine.

УДК 340.12: 340.115

ПРАВОВІ ЗАСОБИ ВИРІШЕННЯ СУСПІЛЬНИХ КОНФЛІКТІВ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

Ганзенко О.О., к.ю.н., доцент

*Запорізький національний університет, вул. Жуковського, 66, м. Запоріжжя, Україна
gan-oleksandr@ukr.net*

Публікацію присвячено дослідженню правових засобів вирішення суспільних конфліктів в Україні в умовах євроінтеграції. Зазначається, що «правові засоби» є ключовою категорією інструментальної теорії права, у найбільш загальному визначенні це система передбачених нормами права методів, способів і прийомів досягнення приватної чи публічної мети суб'єктами правовідносин. Використання інструментального підходу до розуміння права дає змогу виявити весь спектр правових засобів вирішення певної проблеми. Визначаються основні причини суспільних конфліктів в Україні та шляхи їх вирішення за допомогою конкретних правових засобів.

Ключові слова: правові засоби, інструментальна теорія, правовідносини, суспільні конфлікти, публічні цілі, законодавство, євроінтеграція, правова система, удосконалення.

ПРАВОВЫЕ СРЕДСТВА РЕШЕНИЯ ОБЩЕСТВЕННЫХ КОНФЛИКТОВ В УКРАИНЕ В УСЛОВИЯХ ЕВРОИНТЕГРАЦИИ

Ганзенко А.А.

*Запорожский национальный университет, ул. Жуковского, 66, г. Запорожье, Украина
gan-oleksandr@ukr.net*

Публикация посвящена исследованию правовых средств решения общественных конфликтов в Украине в условиях евроинтеграции. Отмечается, что «правовые средства» являются ключевой категорией инструментальной теории права, в наиболее широком определении это система предусмотренных нормами права методов, способов и приемов достижения частной либо публичной цели субъектами правоотношений. Использование инструментального подхода к пониманию права позволяет выявить весь спектр правовых средств решения определенной

проблеми. Определяються основні причини соціальних конфліктів в Україні і шляхи їх вирішення з допомогою конкретних правових засобів.

Ключевые слова: правовые средства, инструментальная теория, правоотношения, общественные конфликты, публичные цели, законодательство, евроинтеграция, правовая система, усовершенствование.

LEGAL MEANS OF SOLVING SOCIAL CONFLICTS IN UKRAINE UNDER CONDITIONS OF EUROPEAN INTEGRATION

Ganzenko A.A.

*Zaporizhzhia National University, Zhukovskoho Str., 66, Zaporizhzhia, Ukraine
gan-oleksandr@ukr.net*

The publication is devoted to the study of legal means of resolving social conflicts in Ukraine under conditions of European integration. It is noted that “legal means” are a key category of the instrumental theory of law. Legal means are a system of methods, means, and techniques of achieving a private or public purpose by subjects of legal relations provided for by law. Using an instrumental approach to understanding the law allows us to identify the full range of legal means to solve a particular problem. The main causes of social conflicts in Ukraine and the ways of their solution with the help of specific legal means are determined.

As a result of the processes of globalization and European integration in Ukraine, there is a slight growth of the economy mainly due to the production and export of raw materials (metal, grain, etc.); a fall in the rate of the national currency (because we spend-import a lot more than earn-export); the outflow of labour abroad. The social tensions in society are increasing due to the low income and the high cost of the grocery basket (prices for exported goods are increasing, as there is an alternative to the national producer – to send the products for export or sell for a similar, higher domestic price in the domestic market, as it happens with domestic chicken, which is currently actively exported to the Middle East).

A high level of corruption in the business sector is added to the list of these problems, as confirmed by the rating of the international agency Ernst & Young.

The described situation requires an effective and prompt solution through specific legal means. Legal means in the context of the topic under study can include all methods provided by the current legislation for solving social conflicts, among which:

- improvement of the current legislation in terms of protecting the national producer and stimulating the creation of new jobs;
- increased legal liability for corruption offenses and the exclusion of the possibility of release on bail of detainees for unlawful benefits of individuals;
- eliminating gaps in the legislation on registration of legal entities and individual entrepreneurs in order to counteract fictitious business and convert cashless funds (at present, a limited liability company is created without a statutory capital and is not liable to creditors and the budget in the event of bankruptcy, and most banks and insurance companies perform the function of conversion centres);
- support for small- and medium-sized businesses through the creation of a legal basis for entrepreneurs micro-lending by state banks at a minimum percentage per annum but with transparent terms for the valuation of mortgaged property;
- adoption of the Law of Ukraine “On Public Control”, which clearly regulates the powers of public controllers and their functions in exercising control over the activities of law enforcement and other bodies of state power.

The above list, of course, is not exhaustive and requires a separate scientific study to formulate concrete proposals for improving national legislation and legal practice, which determines the prospects for further research on this topic.

Key words: legal means, instrumental theory, legal relations, public conflicts, public goals, legislation, European integration, legal system, improvement.

Україна в ХХІ ст. зробила свій остаточний геополітичний вибір на користь інтеграції в Європейський Союз (далі – ЄС), проте в спадок від попередньої системи влади українська держава отримала корумповану ієрархічну вертикаль, розбалансований бюджет, великий розмір гарантованого державного боргу, негативне сальдо у сфері зовнішньої торгівлі, фактичну відсутність середнього класу в суспільстві. Прірва між олігархами та зубожілим населенням поглиблюється й стає причиною низки суспільних конфліктів, пов'язаних із

безробіттям, зростанням рівня злочинності, невідповідністю доходів середньостатистичної родини витратам на задоволення елементарних потреб. Усе це вимагає від науковців пошуку правових засобів вирішення існуючих конфліктних ситуацій, подолання економічної, політичної та соціальної кризи, яка має системний характер і вимагає комплексного правового підходу, реформування національної правової системи та механізму української держави. Таким чином, дослідження має не лише теоретичне, а й практичне значення та актуалізується в контексті євроінтеграційних процесів, у зв'язку з необхідністю узгодження національного права з правом ЄС.

Метою статті є всебічне наукове дослідження системи правових засобів вирішення суспільних конфліктів в Україні в умовах євроінтеграції.

Тематичні дослідження розглядають поняття «правові засоби» як основну категорію інструментальної теорії права (С.С. Алексєєв, О.В. Малько, К.В. Шундіков). Однак у контексті сучасної пізнавальної ситуації в юридичній науці ця категорія застосовується здебільшого як узагальнююче поняття з надто широким змістом, що покликане полегшити групування за функціональною ознакою різноякісних, у тому числі навіть очевидно неюридичних, явищ. Саме в такому сенсі термін «правові засоби» використовується в роботах С.М. Аброськіна, О.О. Авраменко, І.О. Дзери, Р.М. Кашапова, В.А. Команчі, Т.Ш. Кулматова, О.О. Небрат, В.В. Трухачова, Ю.І. Чалого, Т.М. Чапурко та інших авторів. Водночас сформовано декілька цілком обґрунтованих підходів до розуміння категорії «правові засоби» як такої, що має самостійне значення (авторські концепції запропонували С.С. Алексєєв, О.В. Малько, К.В. Шундіков, Б.І. Пугинський); у межах західноєвропейської теорії права власний підхід до розуміння категорії «правові інструменти» пропонує Ж.-Л. Бержель.

Детально дослідили категорію «правові засоби» вітчизняні науковці О.В. Онуфрієнко в праці «Правові засоби у контексті інструментальної теорії права» [1] та А.М. Денисова в дисертаційному дослідженні «Механізм і засоби правового впливу (теоретико-правове дослідження)» [2].

Останнім часом категорію «правові засоби» активно використовують М.В. Буроменський, Д.О. Андрєєв, Н.В. Аніщук, Т.В. Волинець, Н.В. Волкова, Ю.В. Гридасов, І.О. Дзера, Н.М. Дятленко, Г.В. Єрьоменко, Л.В. Карабут, В.І. Ткаченко, Б.В. Кузьменко, М.М. Кузьміна, О.А. Куций, І.І. Митрофанов, О.С. Мірошніченко, О.О. Небрат, Є.Б. Ольховський, О.В. Онуфрієнко, В.В. Пахомов, О.Ю. Салманова, О.О. Степанов, Р.Б. Хорольський, А.М. Чернобай та інші відомі науковці.

Як самостійна категорія поняття «правові засоби» стало спеціально вивчатись на межі 70-80-х рр. ХХ ст. спочатку на галузевому рівні такими вченими, як Н.А. Барінов, Б.І. Пугинський, П.С. Елькінд та інші. На рівні загальної теорії права проблему правових засобів уперше поставив у 1987 р. С.С. Алексєєв. Саме з роботами цих авторів пов'язане виникнення інструментальної теорії в правознавстві [3].

Питання про правові засоби – це навіть не стільки питання виокремлення в особливий підрозділ тих чи інших фрагментів правової дійсності, скільки питання їх особливого бачення в суворо визначеному ракурсі – їх функціонального призначення, їх ролі як інструментів оптимального вирішення соціальних завдань [3, с. 16-17].

На думку О.В. Онуфрієнко, правові засоби – це система субстанціональних і діяльнісних правових явищ, за допомогою яких конкретні суб'єкти правовідносин, що поступово набувають характеру інструментальної гри, досягають приватних та публічних цілей. Новаційність запропонованої науковцем дефініції визначається введенням до її понятійного простору ознаки системності, комплексним обґрунтуванням сучасного цільового призначення правових засобів та зосередження уваги на ігровій забарвленості правовідносин у сучасних умовах. Використання категорії «система», по-перше, підкреслює системотворчий характер правових засобів стосовно правових цілей, а по-друге, означає, що

саме правові засоби є окремими реально функціонуючими елементами правової системи загалом. Цільове призначення правових засобів детермінується виявленою роллю права в суспільстві, що поступово набуває постмодерністського характеру. Розгляд правовідносин як специфічної інструментальної гри дає змогу підкреслити особливу змагальність, що властива правовідносинам за сучасних умов [1, с. 14-15].

Таким чином, у результаті наукового узагальнення різних наукових підходів до поняття правових засобів ми можемо зробити висновок, що правові засоби – це ключова категорія інструментальної теорії права, у найбільш загальному визначенні правові засоби є системою передбачених нормами права методів, способів і прийомів досягнення приватної чи публічної мети суб'єктами правовідносин. Тобто поняття «правові засоби» та «правові інструменти» є фактично синонімами. Такий методологічний підхід до вивчення й сприйняття права дає змогу бачити в будь-якому правовому явищі не просто систему дозволів, заборон і зобов'язань, а сукупність реальних та дієвих інструментів досягнення приватної чи публічної мети.

Отже, правові засоби – це певні юридичні категорії та діяння суб'єктів із їх застосування з метою досягнення конкретного результату [4, с. 536].

У юридичній літературі засоби правового регулювання класифікують за певними критеріями. Залежно від ступеня складності розрізняють прості (суб'єктивні права та юридичні обов'язки, заохочення й покарання, пільги та заборони) і складні (норма, інститут) засоби; залежно від функціонального призначення – регулятивні (дозволи) та охоронні (засоби захисту). За предметом правового регулювання виокремлюють конституційні, адміністративні, цивільні, кримінальні та інші засоби правового регулювання; за характером – матеріальні (рекомендації) і процесуальні (позов). За часом дії вирізняють постійні (громадянство) і тимчасові (премія) засоби правового регулювання, залежно від виду правового регулювання – нормативні (заборони, встановлені нормами права) та індивідуальні (акт застосування права), а залежно від інформаційно-психологічної спрямованості – стимулюючі (заохочення) та обмежуючі (примус) засоби [4, с. 536-537].

О.Ф. Скакун до правових засобів відносить норми права, суб'єктивні права та юридичні обов'язки, рішення судів тощо, об'єктивовані в правових актах; до правових способів – дозволи, зобов'язання та заборони; до правових форм – використання, виконання, додержання, застосування. Правові засоби, способи й форми перебувають у взаємозв'язку і взаємодії. Кожна частина механізму правового регулювання перебуває на своєму місці (як у механізмі годинника), виконує специфічні функції. Якість виконуваних ними функцій впливає на роботу інших частин і результат функціонування механізму загалом [5, с. 498-499].

П.М. Рабінович усі форми та способи правового регулювання називає правовими засобами, до яких відносить такі елементи: юридичні норми (моделюють, регламентують суспільні відносини); нормативно-юридичні акти («організують» зміст юридичних норм, виражають їх назовні, забезпечують набуття ними формально обов'язкової чинності); юридичні факти (породжують, змінюють чи припиняють суб'єктивні юридичні права й обов'язки персоніфікованих суб'єктів); юридичні відносини (конкретизують взаємні суб'єктивні юридичні права й обов'язки персоніфікованих суб'єктів); акти реалізації суб'єктивних юридичних прав та обов'язків; правосвідомість (ідеологічно, духовно забезпечує процес юридичного регулювання); законність (гарантує реальність здійснення регулятивного процесу); інтерпретаційно-юридичні акти (забезпечують однакове розуміння змісту юридичних норм); акти застосування юридичних норм (забезпечують владну організацію юридичних відносин між особами, які реалізують право).

Зазначені засоби юридичного регулювання, система яких утворює його механізм, на переконання П.М. Рабіновича, – це своєрідні юридичні інструменти, які використовує держава (через свої органи), а також інші учасники суспільного життя (суб'єкти права) для

досягнення тих чи інших цілей. Досконале володіння такими інструментами – неодмінна умова належного професіоналізму юриста [6, с. 199-200].

За визначенням групи науковців під керівництвом М.В. Цвіка, механізм правового регулювання може бути визначений як система послідовно організованих юридичних засобів (явищ), за допомогою яких досягаються цілі правового регулювання [7, с. 512].

А.М. Денисова зазначає, що правові засоби, як і багато інших юридичних понять, спочатку стали досліджуватись на галузевому рівні. Однак проблема правових засобів є насамперед загальнотеоретичною. У теорії права давалися різні визначення цієї категорії, а саме: правові засоби – це інституційні явища правової дійсності, які втілюють регулятивну силу права, його енергію, яким належить роль її активних центрів; це інструментарій, який акумулюється в механізмі правового регулювання та за допомогою якого досягається мета правового регулювання; це певні юридичні категорії й діяння суб'єктів із їх застосування з метою досягнення конкретного результату. У загальному вигляді, на думку А.М. Денисової, правові засоби – це правові явища, відображені в інструментах (постановах) і діях (технологіях), за допомогою яких задовольняються інтереси суб'єктів права, забезпечується досягнення особистих та публічних цілей. Загальні ознаки правових засобів полягають у тому, що вони є основними інструментами суб'єктів права для забезпечення особистих і публічних інтересів, досягнення поставлених цілей; відображають соціальну, інструментальну й особистісну цінності права; визначають, певним чином поєднуючись, галузеві правові режими; є основними елементами правового впливу, механізму правового регулювання; є спеціальними та загальними засобами, які забезпечують дію правової системи загалом; приводять до юридичних наслідків (конкретних результатів); забезпечують ефективність правового регулювання завдяки постійному взаємозв'язку; забезпечуються та підтримуються державою [8, с. 190-191].

Особливо необхідно наголосити на розгляді правових засобів в інформаційно-психологічному аспекті, що дає змогу сприймати правові норми не як нав'язані державою правила поведінки, а як реальні правові інструменти задоволення та реалізації інтересів особи, суспільства й держави.

Під категорією «правові засоби» можна розуміти фактично всі елементи правової реальності, які використовуються для досягнення приватної чи публічної мети. Отже, і норма права як первинний елемент механізму правового регулювання, і нормативно-правові акти, і правові відносини, і акти застосування норм права, і інтерпретаційно-правові акти є правовими засобами досягнення приватної чи публічної мети учасниками правових відносин.

До субстанціональних правових засобів (засобів-постанов, інструментів) А.М. Денисова відносить зобов'язання, дозволи, заборони, заохочення, пільги, норми права, принципи права тощо, тоді як до дієвих (засобів-дій, технологій) – акти реалізації права, акти застосування права, акти тлумачення права та всі процеси юридичної діяльності. Усі правові засоби, на її думку, у результаті узагальнення (трансформації) поділяються на правові стимули та правові обмеження. Правовий стимул визначається як засіб формування в суб'єкта необхідної законослухняної поведінки шляхом створення необхідних умов щодо задоволення суб'єктивних інтересів суб'єкта завдяки виконанню правових приписів. А правові обмеження – це правовий засіб стримування протиправного діяння, що створює умови для задоволення інтересів уповноваженого суб'єкта та суспільних інтересів в охороні й захисті [8, с. 191-192].

Загалом такий підхід до класифікації й узагальнення правових засобів є досить умовним, адже сама А.М. Денисова визнає, що в певних випадках стимул як атрибут впливу містить як власне стимул, так і певні обмежуючі моменти. Правові обмеження, у свою чергу, містять як обмеження, так і стимулюючі моменти. Проте механізм цих впливів, на думку вченого, різниться. Якщо стимул й обмежує, то за допомогою виключно позитивних моментів, без застосування погроз, застерігаючи тим самим суб'єкта від правопорушення. Що стосується обмеження, то якщо воно й стимулює, то вже негативними методами – погрозами, страхом

перед покаранням. Отже, правові стимули та правові обмеження, впливаючи на свідомість суб'єктів, певним чином поєднуються один з одним. І саме стимулювання (заохочення), а не обмеження (покарання) здебільшого є більш ефективним засобом досягнення правового результату забезпечення позитивної мотивації. При цьому як спонукальна сила бажаної поведінки виступають не лише зовнішні приписи, а й власний інтерес суб'єкта, його особиста зацікавленість [8, с. 193].

Сучасне українське суспільство перебуває в складних умовах перехідного періоду, трансформації держави й права під впливом процесів глобалізації. Для національної держави глобалізація означає насамперед процес євроінтеграції. Основним документом, який регламентує вказаний процес, є Угода про асоціацію між Україною та ЄС (Угоду ратифіковано із заявою Законом України № 1678-VII від 16 вересня 2014 р.) [9]. Євроінтеграційний курс закріплений також у Законі України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» від 1 липня 2010 р. № 2411-VI [10] та інших нормативно-правових актах.

У зв'язку з необхідністю узгодження національних стандартів із європейськими технічними регламентами, санітарними та фітосанітарними нормами в Україні відбуваються процеси гармонізації, адаптації й імплементації права ЄС у національну правову систему, а також перебудова економіки відповідно до європейських норм.

З одного боку, це стимулює вітчизняного виробника до покращення якості товарів і послуг, а з іншого – створює жорстке конкурентне середовище, у якому національному виробнику важко конкурувати з досвідченими та відомими виробниками Західної Європи. Як наслідок, українські виробники є конкурентоздатними лише на ринку сировини та деяких окремих продуктів. У сфері високотехнологічної продукції наш ринок переповнений імпортованими товарами, серед яких – побутова та оргтехніка, автомобілі, будівельні матеріали, медичні препарати тощо. У результаті маємо яскраво виражене й тривале негативне сальдо зовнішньої торгівлі, що зумовлює подальше зростання загального та гарантованого державою зовнішнього боргу України, стагнацію національних підприємств, скорочення робочих місць і відповідне зростання рівня безробіття, падіння курсу національної валюти. У сфері малого й середнього бізнесу також виникає проблема жорсткої та нерівноправної конкуренції з виробничими й торговельними мережами транснаціональних корпорацій.

Отже, наслідком процесів глобалізації та євроінтеграції є незначне зростання ВВП переважно за рахунок виробництва й експорту сировини (металопрокату, зернових тощо), падіння курсу національної валюти (адже ми витрачаємо/імпортуємо значно більше, ніж заробляємо/експортуємо), відтік робочої сили за кордон. Зростає соціальна напруженість у суспільстві, зумовлена низьким рівнем доходів та високою вартістю продуктового кошика (ціни на експортовані товари зростають, адже для національного виробника є альтернатива – відправити продукцію на експорт або продати за аналогічну, вищу за внутрішню, ціну на вітчизняному ринку, як це відбувається з вітчизняною курятиною, яку наразі активно експортують на Близький Схід).

До переліку вказаних проблем додається високий рівень корупції у сфері бізнесу, що підтверджується рейтингом міжнародного агентства «Ernst & Young» [11].

Проаналізовані сучасні суспільні конфлікти та причини їх виникнення в Україні потребують ефективного й оперативного вирішення за допомогою конкретних правових засобів. До правових засобів у контексті досліджуваної теми варто віднести всі передбачені чинним законодавством способи вирішення суспільних конфліктів, а саме:

- удосконалення чинного законодавства в частині захисту національного виробника та стимулювання створення нових робочих місць;
- посилення юридичної відповідальності за корупційні правопорушення та виключення можливості звільнення під заставу затриманих за отримання неправомірної вигоди осіб;

- усунення прогалин у законодавстві щодо реєстрації юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців із метою протидії фіктивному підприємництву й конвертації безготівкових коштів (наразі товариство з обмеженою відповідальністю створюється фактично без статутного капіталу та не несе жодної відповідальності перед кредиторами й бюджетом у разі банкрутства, а більшість банків і страхових компаній виконують функцію конвертаційних центрів);
- підтримка малого й середнього підприємництва через створення юридичної основи для мікрокредитування підприємців державними банками під мінімальний відсоток річних, проте з прозорими умовами оцінки заставного майна;
- прийняття Закону України «Про громадський контроль», який чітко регламентує повноваження громадських контролерів та їх функції щодо здійснення контролю діяльності правоохоронних та інших органів державної влади.

Наведений перелік, звичайно, не є вичерпним і потребує проведення окремого наукового дослідження з метою формулювання конкретних пропозицій щодо вдосконалення національного законодавства та юридичної практики, що зумовлює перспективність подальшого дослідження цієї тематики.

ЛІТЕРАТУРА

1. Онуфрієнко О.В. Правові засоби у контексті інструментальної теорії права : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / О.В. Онуфрієнко ; Нац. ун-т внутр. справ. – Х., 2004. – 18 с.
2. Денисова А.М. Механізм і засоби правового впливу (теоретико-правове дослідження) : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 / А.М. Денисова ; Нац. академія внутр. справ МВС України. – К., 2012. – 230 с.
3. Шундиків К.В. Инструментальная теория права – перспективное направление научного исследования / К.В. Шундиків // Правоведение. – 2002. – № 2(241). – С. 16-23.
4. Зайчук О.В. Теорія держави і права. Академічний курс : [підручник] / О.В. Зайчук (відп. ред.), А.П. Заєць, В.С. Журавський, О.Л. Копиленко, Н.М. Оніщенко. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – 685 с.
5. Скакун О.Ф. Теорія держави і права : [підручник для студ. вищ. навч. закладів] / О.Ф. Скакун . – 2-ге вид. – Х. : Консум, 2006. – 656 с.
6. Рабінович П.М. Основи загальної теорії права та держави : [навч. посібник] / П.М. Рабінович . – 10-е вид., зі змін. – Львів : Край, 2008. – 224 с.
7. Цвік М.В. Загальна теорія держави і права : [підручник для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл.] / М.В. Цвік, О.В. Петришин. – Х. : Право, 2009. – 584 с.
8. Денисова А.М. Правові засоби: поняття та види / А.М. Денисова // Право України. – 2010. – № 7. – С. 190-195.
9. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони (Угоду ратифіковано із заявою Законом № 1678-VII від 16 вересня 2014 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/984_011.
10. Про засади внутрішньої і зовнішньої політики : Закон України від 1 липня 2010 р. № 2411-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2411-17>.

11. Рейтинг корупції Е&У: Україна на першому місці середі 41 країни [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://news.liga.net/news/politics/14730183-reyting_korruptsii_e_u_ukraina_na_pervom_meste_sredi_41_strany.htm.

REFERENCES

1. Onufrienko, O.V. (2004), “Legal means in the context of instrumental theory of law”, Thesis abstract for Cand. Sc. (Jurisprudence), 12.00.01, National university of internal affairs, Kharkiv, Ukraine.
2. Denisova, A.M. (2012), “The mechanism and means of legal exposure (theoretical and legal research)”, Thesis abstract for Cand. Sc. (Jurisprudence), 12.00.01, National academy of internal affairs of Ministry of internal affairs of Ukraine, Kyiv, Ukraine.
3. Shundykov, K.V. (2002), “Instrumental theory of law – a promising direction of research”, *Pravovedenie*, vol. 2 (241), pp. 16-23.
4. Zaichuk, O.V. (2006), *Teoriya derzhavy i prava. Akademichyi kurs* [Theory of State and Law. Academic Course], Jurinkom Inter, Kyiv, Ukraine.
5. Skakyn, O.F. (2005), *Teoriya derzhavy i prava. Pidrychnyk* [Theory of State and Law. Textbook], Natziionalnyi universytet vnutrishnikh sprav, Konsum, Kharkiv, Ukraine.
6. Rabinovych, P.M. (2008), *Osnovy zahalnoyi teoriiyi prava ta derzhavy* [Fundamentals of general theory of law and state], Krai, Lviv, Ukraine.
7. Tsvik, M.V. (2009), *Zahalna teoriya derzhavy i prava* [General theory of state and law], Pravo, Kharkiv, Ukraine.
8. Denisova, A.M. (2010), “Legal means : the concept and types”, *Pravo Ukrayiny*, vol. 7, pp. 190-195.
9. (2014), “Association Agreement between the European Union and the European Atomic Energy Community and their Member States, on the one part, and Ukraine, on the other part” (The agreement was ratified with a statement by Law № 1678-VII on 16.09.2014), available at : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/984_011.
10. “On fundamentals of Domestic and Foreign Policy” : Law of Ukraine on 1 July 2010 № 2411-VI, available at : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2411-17>.
11. “E&Y Fraud Survey : Ukraine ranks first among the 41 countries”, available at : http://news.liga.net/news/politics/14730183-reyting_korruptsii_e_u_ukraina_na_pervom_meste_sredi_41_strany.htm.

УДК 94: 342.56 (477) «1917/1918»

ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЯ СУДОВОЇ ВЛАДИ В ДОБУ ВІДРОДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ (1917-1918 РР.)

Середа А.М., к.і.н., доцент

*Запорізький національний університет, вул. Жуковського, 66, м. Запоріжжя, Україна
sereda.angela@mail.ru*

У статті на основі аналізу нормативно-правових актів досліджується формування, становлення та подальший розвиток судової влади в Українській Народній Республіці доби Центральної Ради та Українській Державі Павла Скоропадського. Проведено аналіз основних змін у судоустрої.

Досліджено розвиток основних засад судової влади, їх еволюцію. Розкриваються принципи нормативного забезпечення формування судових органів і їх компетентностей. Відокремлюється структура й механізм формування складових елементів судової системи.

Ключові слова: Генеральний Суд, Державний Сенат, мирові суди, окружні суди, судова система, судові палати.

ИНСТИТУЦИОНАЛИЗАЦИЯ СУДЕБНОЙ ВЛАСТИ В ПЕРИОД ВОЗРОЖДЕНИЯ УКРАИНСКОЙ ГОСУДАРСТВЕННОСТИ (1917-1918 ГГ.)

Серета А.Н.

*Запорожский национальный университет, ул. Жуковского, 66, г. Запорожье, Украина
sereda.angela@mail.ru*

В статье на основе анализа нормативно-правовых актов исследуется формирование, становление и дальнейшее развитие судебной власти в Украинской Народной Республике периода Центральной Рады и Украинского Государства Павла Скоропадского. Проведен анализ основных изменений в судостроительстве.

Исследуется развитие основных принципов судебной власти, их эволюция. Раскрываются принципы нормативного обеспечения формирования судебных органов и их компетентностей. Выделяется структура и механизм формирования составных элементов судебной системы.

Ключевые слова: Генеральный Суд, Государственный Сенат, мировые суды, окружные суды, судебная система, судебные палаты.

INSTITUTIONALIZATION OF JUDICIAL POWER DURING THE RENAISSANCE OF THE UKRAINIAN STATEHOOD (1917-1918)

Sereda A.N.

*Zaporizhzhia National University, Zhukovskoho Str., 66, Zaporizhzhia, Ukraine
sereda.angela@mail.ru*

The article, on the basis of analysis of normative-legal acts, explores the formation, establishment, and further development of the judiciary in the Ukrainian People's Republic period of the Central Rada and the Ukrainian State of Pavlo Skoropadskyi. The analysis of the main changes in the judicial system is conducted.

Development of the basic principles of the judiciary and their evolution are examined. Principles of the regulatory framework for the creation of judicial bodies and their competence are revealed. The structure and mechanism of formation of constituent elements of the judicial system are highlighted.

The activity of judicial authorities of the Ukrainian Central Rada and Hetman P. Skoropadskyi (1917-1918) was determined by the distinctive feature of the unification of the judicial system, in which the military courts were given powers of the judicial authorities in the field of legal relations, both military and civilian. In this period of the history of Ukraine, due to objective reasons (civil war, decay of the national economy), the state power was actually presented by the military authorities, which, in turn, transformed into a judicial one.

The functioning of the Central Council of the administrative justice bodies testifies to the creation of a specialized judicial structure for the first time in Ukraine, composed of judges for the consideration of administrative cases and administrative departments of district courts and the General Court, whose competence was determined by the possibility of resolving cases in the field of public relations. During this period, judicial specialization on a sectoral basis became the first real manifestation of the exercise of the citizen's right to decide in court disputes with bodies and officials of the state.

Legislation at the time of the Hetmanate indicates that the military were already at that time considered a special subject of legal relations in the proceedings. The activity of military courts was based on the principle of specialization, determined by the legislative body, through the institution of the jurisdiction of cases to military courts. At the same time, the influence of the military regime on the judicial process increased, which determined the repressive nature of justice. The consequence of this was the assignment, under the rules of exclusive jurisdiction, to the jurisdiction of military courts cases of civilians, in particular, clerics who were not in military-management relations with the army.

Based on the analysis of the legal framework, it can be determined that the period of 1917-1918 is a period of regressive character regarding democratic institutions of the functioning of the judiciary, which is connected with the conduct of combat operations at the fronts and the revolutionary movement at that time. Each change in government in Ukraine has led to the use of force-specific forces that are characteristic of wartime and, as a result, the creation of military courts with inter-sectoral competencies,

whose powers extend to virtually all administrative, civil, criminal, and military relations, and the judiciary was essentially in the role of repressive authorities.

Key words: General Military Court, State Senate, justice courts, district courts, judicial system, judicial chambers.

Невід’ємним складником дослідження будь-якого явища є вивчення його генези, тобто виникнення, становлення й розвитку, а також чинників, що визначають цей процес. З прийняттям Верховною Радою України 2 червня 2016 р. Закону України «Про судоустрій та статус суддів» відбулось нове законодавче закріплення функціонального спрямування сучасної судової системи, яка передбачає певні напрями: відмову від подвійної касації, створення двох вищих спеціалізованих судів із питань інтелектуальної власності та антикорупційного суду, осучаснення вимог до кандидатів на суддівські посади, оновлення процесу призначення суддів, їх дисциплінарної відповідальності та звільнення.

У зв’язку із цим важливим є історико-правовий аналіз. Актуальним залишається узагальнення й вивчення історичного досвіду судової системи 1917-1918 рр., коли в суспільстві також відбувались кардинальні зміни. Водночас необхідно зазначити, що, з одного боку, пряме перенесення досвіду минулої історичної епохи на сучасні реалії є неприйнятним, а з іншого – ігнорування цього величезного досвіду зумовлює важкі наслідки, спричиняє повторення помилок і вибір хибного шляху до майбутнього.

Характеризуючи теоретичну основу дослідження, варто зазначити, що досить велика увага до проблем судової системи в різних аспектах приділяється в працях О. Копиленка, В. Румянцева, О. Тимощука, Б. Тищика, І. Терлюка, В. Землянської, Т. Подковенко, А. Сепанюка, В. Сердюка та інших науковців. Зазначені дослідження започаткували загальну стратегію й конструктивне переосмислення історичного досвіду правового статусу судових органів доби відродження української державності.

Проблема створення ефективної моделі судових органів поставала перед українським суспільством упродовж усього періоду його існування. На початку ХХ ст. в Україні склались умови створення українською нацією власної держави. Українська Народна Республіка доби Центральної Ради та Українська Держава доби гетьманату посідають помітне місце в історії української державності. У процесі їх становлення в 1917-1918 рр. формувался державний апарат, законодавство, судова система.

Тривалий час Наддніпрянська Україна входила до складу Російської імперії. Поштовхом для змін стала Лютнева буржуазно-демократична революція 1917 р. У бурхливому вирі, у якому опинилась Україна після революції, однією з найбільш занедбаних інституцій виявився суд. Це було пов’язано з протилежними підходами Центральної Ради та Тимчасового уряду до розбудови судової системи на території України. Так, Тимчасовий уряд відстоював ідею єдиного суду для всієї Росії за дореволюційним зразком. Декларація Генерального Секретаріату від 29 вересня 1917 р. в справі організації судової системи в Україні підтвердила цю вимогу Тимчасового уряду. Відповідно до документа суд лише пристосовувався до місцевого населення «стосовно нових форм життя на Україні».

У перші місяці після революційних подій в Україні продовжували діяти суди, сформовані в Російській імперії відповідно до першої редакції Судових статутів 1864 р. Система правосуддя складалася з двох ланок – мирових і загальних судів. Вищою судовою та апеляційною інстанцією був Урядовий Сенат. Під час діяльності Тимчасового уряду були ліквідовані воєнно-польові суди, станові «особливі присутствія», посади земських дільничних начальників. Однак почали стихійно виникати різноманітні установи, які привласнювали собі судові функції. У Катеринославській і Херсонській губерніях були утворені тимчасові суди в складі мирового судді, одного представника від робітників та одного – від селян. У Луганську виник революційний трибунал, склад якого формувался Радою робітничих і селянських депутатів. У Дружківці судові функції виконували Ради робітничих [1, с. 54].

З метою систематизації й більшої планованості викладу зазначеної проблеми необхідно відокремити основні періоди становлення й розвитку судової системи Української Центральної Ради. Перший період охоплює березень – червень 1917 р. У його межах відновлювалась діяльність мирових та окружних судів і Київська (для Київської, Полтавської, Чернігівської, Волинської й Подільської губерній, Холмщини та Полісся), Харківська (для Харківської, Катеринославської губерній, Бердянського та Мелітопольського повітів Таврійської губернії) та Одеська (для Херсонської губернії й Дніпровського повіту Таврійської губернії) судові палати як апеляційна інстанція за рішеннями окружних судів. Отже, юрисдикція судових палат поширювалась на декілька губерній.

Мирові суди розглядали дрібні кримінальні та цивільні справи на території повіту. Мирові судді збиралися на повітові з'їзди мирових суддів, які у свою чергу були апеляційною інстанцією щодо рішень мирових судів. Під головуванням мирових суддів діяли місцеві суди – селянські волосні та верхні сільські [2, с. 76]. Варто зазначити, що в сучасних умовах реформування судової влади в Україні необхідно відокремити доцільність запровадження інституту мирових суддів. Так, С. Прилуцький вважає, що інститут мирових судів має полегшити доступ до правосуддя громадян, які проживають у віддалених населених пунктах; розширить способи захисту населенням порушених прав; сприятиме ефективному й швидкому здійсненню правосуддя за місцем проживання; сприятиме зручності населенню щодо явки за викликами на розгляд справ; прискорить вирішення дріб'язкових і малозначущих конфліктів; сприятиме оперативності розгляду справ судами; реально зменшить навантаження на місцеві суди; сприятиме підвищенню довіри населення до правосуддя; наблизить суд до суспільства [3, с. 270]. Отже, в умовах сьогодення запровадження інституту мирових суддів могло б частково вирішити деякі проблеми судової системи, що зумовлені значною перевантаженістю суддів, а також низьким рівнем довіри й поваги до суду.

Юрисдикція окружних судів поширювалась на декілька повітів. Вони склалися з одного чи декількох відділень із карних і цивільних справ. Ними в першій інстанції розглядалися справи, що виходили за межі компетенції мирових судів. У роботі окружних судів брали участь присяжні. Таким чином, на початковому етапі формування судової системи Української Центральної Ради вона залишалась подібною до судової системи Росії.

Другий період відокремлюється червнем – листопадом 1917 р. Розпочинається зазначений етап зі з'їзду українських юристів, який відбувся 13-14 червня 1917 р. та визначив судову систему України незалежною від російського уряду на чолі з Вищим крайовим судом.

Власна судова система була пов'язана з організацією виконавчого органу для управління Україною. Із цією метою 15 червня 1917 р. Комітет УЦР на своєму засіданні ухвалив створення вищого виконавчого органу – Генерального Секретаріату. До його складу ввійшли 8 генеральних секретарів (із судових справ, внутрішніх справ, фінансів, міжнародних справ, військових справ тощо). Саме ідея створення національного судового органу вперше спостерігається в Декларації Генерального Секретаріату від 27 червня 1917 р., яка була підготовлена головою уряду В. Винниченком. Так, у цій декларації зазначалося: «Завданням Секретаріату в справах судових має бути підготовка судових інституцій на Україні до тих форм і до того стану, у якому вони мають бути в автономній Україні. Ця робота має розпадатись на підготовку справи українзації й демократизації суду та вироблення відповідних законопроектів, котрі б намітили ті форми суду, які відповідали б автономному ладу України» [4].

Зазначена декларація була підтверджена наступною від 29 вересня 1917 р. Однак Тимчасовий уряд відхилив Статут Генерального Секретаріату та замінив його власною «Тимчасовою інструкцією». Російське керівництво надало згоду на існування лише 9 генеральних секретарств, тобто виключила п'ять найбільш важливих структур, серед яких опинилось і секретарство юстиції [5].

І хоча перші спроби формування національних судових органів виявились невдалими, ідея створити свою судову інституцію залишилась. Відтак у межах третього періоду (листопад 1917 р. – лютий 1918 р.) спостерігалась досить складна політична ситуація в країні. Україні загрожувала більшовицька окупація й громадянська війна, однак Центральна Рада продовжувала законодавчу діяльність та ухвалила 7 листопада 1917 р. III Універсал, у якому значною мірою врегульовувалась діяльність судових органів. Так, в акті говорилося: «Суд на Україні повинен бути справедливим, відповідальним духові народу. З тою метою приписуємо Генеральному секретарству судових справ зробити всі заходи, упорядкувати судівництво та привести його до згоди з правними поняттями народу». Генеральне секретарство судових справ складалося з кримінального й цивільного департаментів. Реалізуючи програмні цілі щодо судової реформи, Центральна Рада прийняла важливу для українізації суду Постанову «Суд на Україні твориться іменем Української Народної Республіки» [6].

Реформуючи судову владу, Центральна Рада виробила шлях щодо збереження демократичних форм судоустрою. Законом від 4 листопада 1917 р. вона визначала неправомочність Київської, Харківської, Новочеркаської судових палат, а 14 листопада генеральним секретарем судових справ М. Ткаченком був виданий Циркуляр № 1, який встановлював: «На підставі закону, виданого Українською Центральною Радою 10 листопада 1917 р., усім судовим установам і суддям на території Української Народної Республіки належить проголошувати присуди, вироки і постанови «іменем Української Народної Республіки» замість уживаної досі формули «по указу Временного Правительства» [7].

У листопаді 1917 р., після створення секретарства судових справ, Центральна Рада приступила до реформування судочинства та правоохоронних органів. Уже 15 грудня 1917 р. був прийнятий Закон «Про утворення Генерального Суду», згідно з яким «Генеральний Суд складається з трьох департаментів: цивільного, кримінального і адміністративного <...> і виконує по цілій території України всі функції, належні досі Правительствующему Сенатові в справах судових і в справах нагляду над судовими установами й особами судового відомства». Отже, були визначені функції Генерального Суду та обрані Центральною Радою 15 суддів за поданням Генерального Секретаріату [8]. Крім того, до складу Українського Генерального Суду входили генеральний суддя – керівник Генерального Суду, два генеральні судді, що керують департаментами, та 20 службовців (писарі, помічники писарів, регістратор, судові виконавці, скарбник і завідувач рахунковими справами, архіваріус).

У Законі «Про утворення Генерального Суду» в загальних рисах ішлося про Прокураторію, яка опинилась у подвійному підпорядкуванні Генерального Суду та Секретарства судових справ. 23 грудня 1917 р. Центральна Рада ухвалила також спеціальний Закон «Про урядження прокураторського догляду на Україні», у якому зазначалось, що «всі прокуратори призначаються генеральним секретарем судових справ» [9].

15 січня 1918 р. відбулось перше засідання Генерального Суду, на якому Центральна Рада затвердила перший склад Генерального Суду УНР. До Генерального Суду були обрані М. Пухтинський, П. Ачкасов, О. Бутовський, М. Радченко, О. Хруцький, Ф. Попов, С. Шелухін, Г. Шіянов, П. Яценко, М. Василенко, К. Товкач, А. Марголін та М. Чернявський. Розташовувався Генеральний Суд УНР у приміщенні «присутственних місць» на Софійській площі (вул. Володимирська, 15).

Крім того, уперше на теренах України вноrmовувалися судові установи адміністративного судочинства. Так, з травня 1917 р. в повітах призначалися адміністративні суди, в Одесі продовжував функціонувати комерційний суд, які керувались нормами дореволюційного російського законодавства. Функціонування за часів Центральної Ради органів адміністративної юстиції свідчить про створення вперше в Україні спеціалізованої судової структури, яку склали судді з розгляду адміністративних справ та адміністративні відділення окружних судів і Генерального Суду, для компетенції якої визначальною була

можливість вирішення справ у сфері публічних відносин. У цей період судова спеціалізація за галузевою ознакою стала першим реальним проявом здійснення права громадянина вирішувати в суді спори з органами й службовими особами держави. Отже, судова система Центральної Ради в розрізі її спеціалізації була представлена комерційними судами та судовими органами адміністративної юстиції.

Важливим кроком у формуванні власної судової системи було прийняття 17 грудня 1917 р. Закону «Про заведення апеляційних судів», за яким їх повноваження та внутрішня організація майже не відрізнялись від попередніх судових палат. Порядок обрання суддів Генерального та апеляційних судів регулювався Законом «Про умови обсаджування і порядок обрання суддів Генерального та апеляційного судів» від 23 грудня 1917 р., згідно з яким передбачалось функціонування трьох апеляційних судів – Київського, Харківського та Одеського. Усі судді зазначених судів обиралися Центральною Радою із числа осіб, які подавали заяви в Секретарство судових справ. Кандидати могли не мати навіть вищої освіти, не кажучи вже про спеціальну. На практиці ж вибори суддів проходили в обстановці реальної конкурентної боротьби [10, с. 64]. Генеральний Секретар судових справ вносив у Центральну Раду список усіх кандидатів на обрання. З внесених кандидатів Центральна Рада обирала потрібну кількість таємним голосуванням, звичайною більшістю голосів. Так, у грудні 1917 р. було обрано склад Київського апеляційного суду. Однак сформувати в повному складі Одеський і Харківський апеляційні суди не вдалося. Отже, незважаючи на те, що були прийняті відповідні закони та сформовано персональний склад Генерального й Київського апеляційного суду, судді змогли приступити до виконання своїх обов'язків лише з квітня 1918 р. Згодом розпочалися масові звільнення з посад суддів судових палат та збільшилися клопотання про переведення на аналогічні посади до територіально віддалених судів.

Четвертий період (лютий – квітень 1918 р.) визначається політичною нестабільністю та веденням бойових дій, які стали причиною запровадження Центральною Радою з 14 лютого 1918 р. посад головних губернських комендантів, які утворювали військові революційні суди. Вживалися заходи щодо налагодження діяльності військових судів. Так, 5 березня 1918 р. була затверджена «Інструкція військовим революційним судам», згідно з якою губернським комендантам надавалася можливість створення військових революційних судів для розгляду справ про вбивство, підпал, звалтування, грабінництво, розбій, що були вчинені військовими й цивільними громадянами УНР. Ці судові установи склалися з 2 представників від місцевих громадських організацій та 4 – за призначенням губернського коменданта [11].

Після вступу відповідно до Брестської угоди в лютому 1918 р. на територію України німецьких та австро-угорських військ були запроваджені надзвичайні суди цих держав, які поширювали свою юрисдикцію також на громадян України та її мешканців. З послабленням української влади німецькі військові інститути активно привласнювали функції її органів, у тому числі й судових. Про це свідчить наказ фельдмаршала Г. Ейхгорна від 25 квітня 1918 р., де зазначалося, що «всі злочинства проти громадського ладу, усі карні злочинства, як і всі злочинства проти германського й союзного війська, як і всіх осіб, які належать до них, підлягають воєнному особливому германському польовому суду» [12].

Із загостренням навесні 1918 р. військово-політичної обстановки виникла потреба в організації військових судів Української Народної Республіки. 23 квітня 1918 р. Центральною Радою був виданий Наказ «Про Військові суди», згідно з яким утворювався Вищий Військовий Суд у м. Києві. Територіальна юрисдикція цього суду поширювалась на всі справи, що виникали на Правобережній Україні та Чернігівщині. Такий же суд було утворено в м. Катеринославі для розгляду справ, що виникали на території Лівобережної України. Для розгляду злочинів військовослужбовців у межах дислокації дивізій утворювалися 17 штабових і вищих штабових судів як судів першої інстанції відповідно до компетенції Вищого Військового Суду.

Однак Центральній Раді й навесні 1918 р. не вдалося створити дієвих судових органів, які б сприяли стабілізації ситуації в країні. Значна кількість кримінальних справ щодо цивільних осіб продовжували розглядатись німецькими та австро-угорськими судами, що суперечило чинному на той час законодавству. Тобто в цей історичний період військова влада фактично підміняла судову та мала її повноваження.

Здійснювались також спроби реформування судової системи. Так, у березні 1918 р. мало розпочатись перетворення судової системи відповідно до нового адміністративно-територіального поділу згідно із Законом «Про поділ України на землі» від 6 березня 1918 р. Цей закон скасовував поділ України на губернії й уїзди та передбачав створення 30 земель. Новому адміністративно-територіальному поділу мала відповідати також нова судова система. У зв'язку із цим готувався проект Закону «Про організацію судів Республіки по землях», проте цей намір так і не вдалося втілити в життя [13].

Наприкінці квітня 1918 р. Центральна Рада знову мала розглянути питання про Генеральний Суд. 18 квітня Генеральним писарством було внесено на її розгляд проект Закону «Про зміну Артикулу I закону про Генеральний Суд». Згідно із цим законом Генеральному Суду пропонувалося надати повноваження «головного воєнного суду щодо справ, вирішених на території України».

29 квітня 1918 р. Українською Центральною Радою була ухвалена Конституція УНР, у якій окремий розділ присвячувався організації судової системи. Встановлювалося, що «судова власть у рамках цивільного, карного й адміністративного законодавства здійснюється виключно судовими установами» (ст. 58). Відповідно до ст. 62 «Статуту про державний устрій, права та вольности УНР» «найвищим Судом Республіки є Генеральний Суд УНР, зложений із колегій, обраних Всенародніми Зборами» на 5 років. Генеральний Суд був виключно касаційною інстанцією для всіх судів і не виконував функцій адміністративної влади [14]. Таким чином, було закріплено правовий статус Генерального Суду УНР, проте основні положення Конституції не були реалізовані, адже саме в цей день Центральна Рада припинила свою діяльність.

Зміна форми Української Держави у зв'язку з приходом до влади П. Скоропадського та відсутність наступності між УНР та Українською Державою неминуче вимагали створення нових владних структур, у тому числі й судових. Отже, з кінця квітня 1918 р. розпочався новий етап у галузі судового будівництва, який мав низку особливостей. Варто зазначити, що на початковому етапі на території гетьманату діяла змішана судова система, тобто продовжували функціонувати судові установи Російської імперії, суди Тимчасового уряду та Центральної Ради.

Крім того, період існування гетьманату був тісно пов'язаний із перебуванням на території України німецько-австрійських окупаційних військ, що наклало відбиток на функціонування судової системи. Загальний обсяг союзного втручання, зокрема й у сферу гетьманської юстиції, був досить значним, що позначилось на діяльності органів військової юстиції, які фактично презентували судову владу в той період.

Початком усієї законотворчої діяльності стало підписання гетьманом «Законів про тимчасовий державний устрій України» 29 квітня 1918 р. Документ складався з низки розділів. У розділі «Про Генеральний Суд» вказано, що «Генеральний Суд Української Держави являє собою вищого охоронителя і захисника закону та Вищий суд України в справах судових та адміністративних» (ст. 42). Крім того, ст. 44 згаданого акта визначає, що «Порядкуючий Генеральний Суддя та всі Генеральні Судді призначаються Гетьманом» [15]. Саме із цього часу розпочинається реформування судової системи гетьманату. Так, з 20 травня 1918 р. міністерство юстиції почало здійснювати загальне керівництво судочинством та сформувало комісію «для перегляду заведення Генерального та апеляційного судів».

2 червня 1918 р. гетьманський уряд прийняв закон про структуру й функції Генерального Суду як вищої судової інстанції в Україні. Цей закон окреслював перспективи судової реформи та уточнював компетентності Генерального Суду. Отже, згідно із законом Генеральний Суд мав складатися з трьох департаментів (цивільного, кримінального та адміністративного) і виконувати на всій території України функції, що належали за царизму Урядовому Сенату, а також касаційні функції Головного Військового Суду. Новела полягала в тому, що 15 суддів цивільного, кримінального й адміністративного департаментів призначалися саме гетьманом. Отже, фактично цей закон мав закласти умови для перспективних напрямів у судовій системі, однак було здійснено лише деталізацію функцій Генерального Суду, які дублювали компетентності Сенату Російської імперії.

Генеральний Суд Української Держави діяв із 29 квітня по 23 серпня 1918 р. За нетривалий період функціонування генеральними суддями було розглянуто значну кількість справ. Мали місце випадки втручання гетьмана у сферу компетенції Генерального Суду.

З 1 вересня 1918 р. вищим судовим органом став Державний Сенат. Закон «Про утворення Державного Сенату» був затверджений 8 липня 1918 р. та опублікований у «Державному віснику» від 20 липня 1918 р. Саме ця нова установа мала віднині бути вищою судовою інституцією держави в судових та адміністративних справах. До складу Державного Сенату увійшли Адміністративний Генеральний, Цивільний Генеральний, Кримінальний Генеральний суди та Загальні Зібрання Сенату. Відповідно до закону передбачалася посада Президента Державного Сенату, якого, як і сенаторів Загальних Зборів, призначав гетьман за поданням Ради Міністрів. Стаття 6 згаданого закону визначала, що Президент Державного Сенату головує на Загальних Зборах, підзвітний гетьману та мав разом із міністром юстиції доповідати останньому про поточну діяльність ввіреного йому органу. Першим Президентом Державного Сенату було призначено М. Василенка [16].

Закон встановив постійність посад сенаторів. На відміну від Центральної Ради були встановлені суворі вимоги до кандидатів на посади сенаторів (вища юридична освіта та не менш як 15 років стажу роботи в судових відомствах тощо). Сенатору заборонялося здійснювати будь-яку іншу діяльність, окрім наукової та викладацької.

Отже, обрання кандидата на посаду, позбавлення звання, звільнення й тимчасове усунення сенатора від посади здійснювалося шляхом голосування за наявності кворуму в дві третини присутніх від усіх членів Державного Сенату або членів Генерального Суду за приналежністю. У разі, коли голоси поділилися порівну, вибори вважалися такими, що не відбулися. Таким чином, член Державного Сенату був достатньою мірою захищений від втручань у свою діяльність, мав об'єктивно розглядати кримінальні, цивільні чи адміністративні справи вищої судової інстанції, а також виконувати інші передбачені чинним законодавством функції. Згідно із штатним розписом Державний Сенат налічував 59 сенаторів. Державний Сенат був розташований на бульварі Тараса Шевченка в будинку № 56.

Старші сенатори очолювали генеральні суди, які поділялися на відділи. Сенатори кожного з генеральних судів обирали на безстроковий термін голову, кандидатура якого затверджувалася гетьманом. Переводити сенатора з одного генерального суду до іншого без його згоди не дозволялося. Якщо проти сенатора порушувалась кримінальна справа, то його відсторонювали від виконання обов'язків на період розслідування. Позбавити сенатора звання міг тільки суд.

У кожному генеральному суді та в загальних зборах Сенату були посади прокурорів і їх заступників. Прокурори Державного Сенату могли вносити пропозиції щодо необхідності тлумачення, доповнення чи зміни чинних законів.

Варто зазначити, що до 8 липня 1918 р. в Україні діяла система загальних судів: Київський апеляційний суд, Одеська й Харківська судові палати, окружні суди. Саме цього дня було ухвалено Закон «Про судові палати і апеляційні суди», яким зберігалися колишні Київська,

Харківська, Одеська судові палати, що діяли раніше. Проте відбулися певні зміни стосовно штатів і вимог до кандидатів на посади суддів.

Поряд із налагодженням діяльності судових палат були відновлені ті суди, які впродовж 1917–1918 рр. призупинили свою діяльність. Усього в Україні станом на 16 серпня 1918 р. діяли 19 окружних судів. До їх компетенції належали адміністративні, цивільні, кримінальні справи.

Система місцевих судів Української Держави майже не змінилась із часів УНР. У серпні 1918 р. функціонували 115 міських і повітових з'їздів мирових суддів. Юрисдикцію мирових судів було обмежено лише мировою дільницею. До компетенції мирових суддів належали дрібні адміністративні, кримінальні й цивільні справи. Додаткові та почесні мирові судді розглядали справи в межах мирового округу. Дільничні й додаткові мирові судді свої посади обіймали постійно. Почесні мирові судді могли поєднувати державну, громадську та судову діяльність. Вони розглядали справи лише в тих випадках, коли обидві сторони зверталися до них за посередництвом. Мирові дільниці об'єднувались у мирові округи, у межах яких збиралися з'їзди мирових суддів. До штатного розпису з'їздів мирових суддів належала посада адміністративного судді повіту, якому доручалося провадження попереднього слідства в кримінальних справах [17]. Мировий з'їзд здійснював нагляд за належними до нього дільничними мировими судьями. Апеляційною інстанцією для мирових судів були окружні суди. Голова з'їзду мирових суддів округу призначався гетьманом за поданням міністра юстиції та обіймав цю посаду не менше 3 років.

За часів гетьманату продовжував діяти утворений 1808 р. Одеський комерційний суд, діяльність якого була врегульована імперським Статутом торгового судочинства. Комерційний суд формувався в складі голови, його товариша та 4 суддів. Касаційною інстанцією для нього була Одеська судова палата, скарги на рішення якої розглядав Цивільний Генеральний Суд Державного Сенату.

Окрім зазначених судів, в Українській Державі діяла система військових судів, які розглядали злочини, вчинені військовослужбовцями. Найбільший розмах їх діяльності припав на квітень – грудень 1918 р. Уже 30 травня 1918 р. почав діяти Закон «Про військову підсудність», згідно з яким військовим судам були підсудні справи щодо військовослужбовців, цивільних осіб у разі їх неявки за призовом для відбуття військової повинності та справи щодо мешканців ворожих територій, захоплених під час війни, проте за відсутності на них загальних судів. Отже, у добу гетьманату діяли створені ще за часів УНР Київський і Катеринославський вищі військові суди та 17 штабних судів.

21 червня 1918 р. Рада Міністрів ухвалила Закон «Про організацію військово-судових інституцій та їх компетенцію», який здебільшого продублював відповідний закон Центральної Ради. Цим законом усі військові суди було поділено на вищі та штабні. Так, вищі суди склалися з голови й 8 суддів, а штабні – з голови і 4 суддів. Усі судді обиралися жеребкуванням строком на 2 місяці. Рішення військових судів могли оскаржуватися лише в касаційному порядку до Генерального Кримінального Суду Державного Сенату. Таким чином, у квітні – грудні 1918 р. військове судочинство стало домінуючим в Україні, а військові суди мали юрисдикцію як загального, так і спеціального характеру з підвідомчістю справ як щодо військових, так і щодо цивільних осіб [18].

Отже, законодавча база доби гетьманату свідчить про те, що військовослужбовці вважалися спеціальним суб'єктом правовідносин у судочинстві. Діяльність військових судів будувалася за принципом спеціалізації, визначеної законодавчим органом, через інститут підвідомчості справ військовим судам. Водночас посилювався вплив військового режиму на судочинство, що зумовило репресивний характер правосуддя. Наслідком цього стало віднесення за правилами виняткової підсудності до компетенції військових судів справ щодо цивільних осіб, зокрема й священнослужителів, які не перебували у військово-управлінських відносинах з армією.

Необхідно звернути увагу на те, що, як і в період Центральної Ради, німецькі та австро-угорські військово-польові суди розглядали значну кількість кримінальних справ щодо цивільних осіб, які проживали на території України. Гетьман намагався певним чином обмежити їх повноваження, про що свідчить створення в травні 1918 р. спеціальної комісії, головним завданням якої було розмежування підсудності справ українських і німецько-австрійських судів. Однак представники німецької військової влади продовжували втручатись у діяльність українських судових установ.

В умовах Першої світової війни, конфлікту з більшовицькою Росією, розрухи, завданої невдалими експериментами Української Центральної Ради, Українська Держава гетьмана Павла Скоропадського ставила перед собою завдання розбудови ефективного механізму здійснення верховною правосуддя на засадах відокремлення судочинства від органів державної влади, запобігання можливим стороннім впливам із метою укладення неправосудних рішень.

Отже, у період 1917-1918 рр., з огляду на об'єктивні причини, державну владу фактично презентувала військова влада, яка у свою чергу трансформувалася в судову. Діяльність судових інституцій Української Центральної Ради та гетьманату П. Скоропадського визначалась характерною рисою – уніфікацією судової системи, у якій військовим судам надавались повноваження органів правосуддя у сфері правовідносин як військового, так і цивільного характеру.

Аналізуючи нормативно-правову базу, можна визначити, що цей період в історії України є періодом регресного характеру щодо демократичних інститутів функціонування судової влади, що пов'язано з веденням у цей час бойових дій на фронтах і революційним рухом. Кожна зміна уряду в Україні зумовила використання силового впливу, характерного для воєнного часу, і, як наслідок, створення військових судів із міжгалузєвою компетенцією, повноваження яких поширювались фактично на всі правовідносини адміністративного, цивільного, кримінального й військового характеру, а органи правосуддя фактично виконували роль репресивних органів.

Однак за досить незначний час існування Центральної Ради та гетьманату все-таки була створена власна українська судова система, велася робота із забезпечення її повноцінного функціонування та вироблення законодавчої бази для утвердження судової влади як однієї з рівноправних гілок державної влади.

Підсумовуючи, вважаємо за доцільне акцентувати увагу на вивченні історичного досвіду, як позитивного, так і негативного, зокрема й досвіду становлення судової системи доби відродження української національної державності, який має теоретико-пізнавальне та практичне значення в період судової реформи в Україні, коли відновлення довіри до судової влади України стало нагальною необхідністю, оскільки зміцнення демократичних, правових основ державного життя неможливе без наявності в державі справді незалежного, справедливого суду, ефективно функціонуючої судової системи.

ЛІТЕРАТУРА

1. Рум'янцев В. Судова система в Україні в період «Української революції» 1917-1921 рр. / В. Рум'янцев // Проблеми законності. – 2009. – № 10. – С. 53-62.
2. Мироненко О. Світоч української державності. Політико-правовий аналіз діяльності Центральної Ради / О. Мироненко. – К. : ІДП НАНУ, 1995. – 328 с.
3. Прилуцький С. Вступ до теорії судової влади (суспільство, правосуддя, держава) : [монографія] / С. Прилуцький. – К. : Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2012. – 317 с.
4. Декларація Генерального Секретаріату (1917 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id.

5. Тимчасова інструкція Генеральному Секретаріатові Тимчасового уряду на Україні (1917 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/n0004300-17>.
6. III Універсал Української Центральної Ради (1917 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://gska2.rada.gov.ua/site/const/universal-3.html>.
7. По указу Временного Правительства [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.archives.gov.ua/Sections/.../Revolution_1917-1921_p.
8. Про утворення Генерального Суду : Закон від 15 грудня 1917 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://old.minjust.gov.ua/link/45077>.
9. Про урядження прокураторського догляду на Україні : Закон від 23 грудня 1917 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://old.minjust.gov.ua/link/45077>.
10. Копиленко О. Держава і право України. 1917–1920 : [підручник] / О. Копиленко, М. Копиленко. – К. : Либідь, 1997. – 208 с.
11. Вісник Ради Народних Міністрів УНР. – 1918. – № 7. – С. 15, 17, 21. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://avr.org.ua/index.php/viewDoc/21389>.
12. Economic agreement between Ukraine on the one hand, and Germany and Austria-Hungary on the other hand. Signed at Kiev, 23 April, 1918 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/1918\(04\)23.economic_agreement.php](http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/1918(04)23.economic_agreement.php).
13. Про поділ України на землі : Закон від 6 березня 1917 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://yury108.blogspot.com/2012/08/1918_31.html.
14. Статут про державний устрій, права та вольности УНР (1918 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://gska2.rada.gov.ua/site/const>.
15. Закони про тимчасовий державний устрій України : Закон від 29 квітня 1918 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0004300-18>.
16. Про утворення Державного Сенату : Закон від 8 липня 1918 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0004300-18>.
17. Державний вісник. – 1918. – № 14. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_ir/cgiirbis_64.
18. Степанюк А. Державний Сенат Української Держави у 1918 р. : нормативне забезпечення діяльності / А. Степанюк [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://kaas.gov.ua/law-library/articles/s/192-derzhavnij-senat-ukrajinskoji-derzhavi-u-1918-r-normativne-zabezpechennya-diyalnosti.html>.

REFERENCES

1. Romyancev, V. (2009.), “Judiciary in Ukraine during the period of the “Ukrainian Revolution” of 1917–1921”, *Problemy zakonosti*, vol. 10, pp. 53-62.
2. Mironenko, O. (1995.) *Svitoch ukrajinskoyi derzhavnosti. Politiko-pravovyi analiz diyal'nosti Centralnoyi Rady* [The light of Ukrainian statehood. Political and legal analysis of the activities of the Central Council], IDP NANU, Kiev, Ukraine.
3. Priluckij, S. (2012) “*Vstup do teoriiy sudovoyi vlady (Suspilstvo. Pravosuddya. Derzhava) : monografiya*” [Introduction to the theory of the judiciary (Society, Justice, the State : monograph)], Instytut derzhavy i prava im. V.M. Koretskoho NAN Ukraini, Kiev, Ukraine.
4. (1917) “Declaration of the General Secretariat”, available at : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/n0004300-17>.

5. (1917) “Temporary instruction to the General Secretariat of the Provisional Government in Ukraine”, available at : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/n0004300-17>.
6. (1917) “III Universal of the Ukrainian Central Rada”, available at : <http://gska2.rada.gov.ua/site/const/universal-3.html>.
7. (1917) “By order of the Provisional Government”, available at : http://www.archives.gov.ua/Sections/.../Revolution_1917-1921_p.
8. (1917) “On the formation of the General Court”, available at : <http://old.minjust.gov.ua/link/45077>.
9. (1917) “About the Office of Prosecutor’s Care in Ukraine”, available at : <http://old.minjust.gov.ua/link/45077>.
10. Kopylenko, O. (1997) *Derzhava i pravo Ukrainy. 1917–1920 : pidruchnyk* [State and Law of Ukraine. 1917–1920 : textbook], Lybid, Kiev, Ukraine.
11. (1918) “Bulletin of the Council of National Minorities of the UNR”, available at : <http://avr.org.ua/index.php/viewDoc/21389>.
12. “Economic agreement between Ukraine on the one hand, and Germany and Austria-Hungary on the other hand. Signed at Kief, 23 April, 1918”, available at : [http://www.hainyzhnyk.in.ua/doc2/1918\(04\)23.economic_agreement.php](http://www.hainyzhnyk.in.ua/doc2/1918(04)23.economic_agreement.php).
13. (1918) “About Ukraine’s division of land”, available at : http://yury108.blogspot.com/2012/08/1918_31.html.
14. (1918) “Statute on the state system, rights and freedoms of the UNR”, available at : <http://gska2.rada.gov.ua/site/const>.
15. (1918) “Laws on the interim government of Ukraine”, available at : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0004300-18>.
16. (1918) “About the formation of the State Senate”, available at : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0004300-18>.
17. (1918) *Derzhavnyi visnyk* [State Newsstand], available at : http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_ir/cgiirbis_64.
18. Stepaniuk, A. “State Senate of the Ukrainian State in 1918 : regulatory support for activities”, available at : <http://kaas.gov.ua/law-library/articles/s/192-derzhavnij-senat-ukrajinskoji-derzhavi-u-1918-r-normativne-zabezpechennya-diyalnosti.html>.

РОЗДІЛ II. КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 349.2: 340.114: 070

ПРАВОВІ АСПЕКТИ ЗДІЙСНЕННЯ ЖУРНАЛІСТСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Пелех І.В., к.ю.н., ст. викладач
Зозуль Т.В., студентка

*Запорізький національний університет, вул. Жуковського, 66, м. Запоріжжя, Україна
iyazozul@gmail.com*

Статтю присвячено правовому регулюванню здійснення журналістської діяльності в Україні. Авторами проаналізовано міжнародне законодавство в цій сфері та детально досліджено спеціалізовані національні нормативно-правові акти. Також наведено як приклади судові рішення, які підкреслили практику правозастосування. Акцентується увага на існуючих проблемах у сфері правового забезпечення діяльності журналіста, недосконалості законодавчого закріплення осіб, які не є журналістами, проте виконують такі ж функції.

Ключові слова: журналістська діяльність, правове регулювання, свобода, відповідальність, судові рішення, Європейський суд з прав людини, міжнародне законодавство.

ПРАВОВЫЕ АСПЕКТЫ ОСУЩЕСТВЛЕНИЯ ЖУРНАЛИСТСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Пелех И.В., Зозуль Т.В.

*Запорожский национальный университет, ул. Жуковского, 66, г. Запорожье, Украина
iyazozul@gmail.com*

Статья посвящена правовому регулированию осуществления журналистской деятельности в Украине. Авторами проанализировано международное законодательство в этой сфере и подробно исследованы специализированные национальные нормативно-правовые акты. Также приведены в качестве примеров судебные решения, которые подчеркнули практику правоприменения. Акцентируется внимание на существующих проблемах в сфере правового обеспечения деятельности журналиста, несовершенстве законодательного закрепления лиц, которые не являются журналистами, но выполняют такие же функции.

Ключевые слова: журналистская деятельность, правовое регулирование, свобода, ответственность, судебное решение, Европейский суд по правам человека, международное законодательство.

LEGAL ASPECTS OF JOURNALISM ACTIVITY

Peleh I.V., Zozul T.V.

*Zaporizhzhia National University, Zhukovskoho Str., 66, Zaporizhzhia, Ukraine
iyazozul@gmail.com*

The article is devoted to the legal regulation of journalistic activities in Ukraine. Freedom of expression and expression and freedom to disseminate information are a natural, imprescriptible right of the individual that belongs to the first generation of human rights. This is the basic need of human in expressing his thoughts and beliefs. Also, these rights serve as the basis for professional journalism activities. The purpose of the work is to determine the legal framework for the freedom of the media in Ukraine and to outline the main problems that arise in connection with enforcement.

The authors analysed the international legislation in this area and studied in detail the specialized national legal acts. Thus, an attention has been paid to the Universal Declaration of Human Rights, the International Covenant on Civil and Political Rights, as well as to the resolutions of the Council of Europe.

Examples of court decisions are also given, which highlighted the practice of enforcement. One solution concerns a civil suit for the protection of honour and business reputation, while the other demonstrates the application of the norms of the Criminal Code of Ukraine concerning the problem of bodily injuries to journalists under their professional activities.

The attention is focused on the existing problems in the field of legal support of journalist's activity. First, it is a lack of a single legal act that should regulate the legal status of all types of mass media, including the Internet media. An important problem remains the certain non-system of domestic legal policy in the information sphere. Secondly, the legal status of freelancers, persons, non-journalists, but also the same functions are not regulated: those who are trained in the media, bloggers, and civil journalists. Attention is drawn to the inadequate level of legal culture among the population as one of the possible factors for interfering with journalistic activities.

Key words: journalistic activity, legal regulation, freedom, responsibility, judicial decision, European Court of Human Rights, international law.

Свобода слова та вираження поглядів, свобода поширення інформації є природним, негативним правом особи та належить до першого покоління прав людини. Це базова потреба людини у вираженні своєї думки й переконань. Також ці права є основою для професійної журналістської діяльності. Неодмінна умова будь-якої демократичної держави – свобода засобів масової інформації (далі – ЗМІ). У сучасних умовах розбудови України як європейської демократичної правової держави свобода слова та свобода журналістської діяльності залишається актуальною темою. З приходом до влади представників різних політичних сил змінювалась і ситуація зі свободою преси та ЗМІ в Україні, вносились поправки до медіазаконодавства, які мали як позитивні, так і негативні аспекти. Незважаючи на розгалужену систему законодавства, кримінальну відповідальність за перешкодження журналістській діяльності, на сьогодні в Україні дедалі частіше вибухають скандали й резонансні справи щодо порушення свободи слова та перешкодження професійній діяльності журналістів. Так, за даними громадської організації «Інститут масової інформації», за 8 місяців 2017 року сталося 173 порушення прав журналістів в Україні, а за аналогічний період 2016 року їх було зафіксовано 183 [1]. Серед зафіксованих випадків перешкоджань можна назвати недопуск на сесію Одеської міської ради, намагання відібрати камеру в оператора в Чернівцях, перешкодження членами виборчої комісії на Одещині під час виборів до об'єднаних територіальних громад, а також кандидатом у депутати та приватними особами на Херсонщині [2].

Важливим аспектом цієї проблеми є визначення правових засад свободи журналістської діяльності в Україні. У міжнародному праві існує низка міжнародних документів щодо свободи слова та ЗМІ, є судова практика Європейського суду з прав людини, що стосується діяльності ЗМІ. Україна має низку законів, які регулюють свободу слова та забезпечують свободу журналістської діяльності, однак вітчизняне медіазаконодавство містить також низку недоліків і протиріч.

Метою роботи є визначення правових засад свободи діяльності ЗМІ в Україні та окреслення основних проблем, що виникають у зв'язку з впровадженням у цій сфері.

Світова спільнота за ХХ століття виробила низку надзвичайно важливих документів із цієї проблематики. Насамперед, це Загальна декларація прав людини, прийнята в 1948 році, яка закріплює основні права й свободи людини. Так, її ст. 18 гарантує кожній людині право на свободу думки, совісті та релігії, а ст. 19 зазначає: «Кожна людина має право на свободу переконань і на вільне їх виявлення; це право включає свободу безперешкодно дотримуватися своїх переконань та свободу шукати, одержувати й поширювати інформацію та ідеї будь-якими засобами і незалежно від державних кордонів» [3].

Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, прийнятий у 1966 році, проголошує свободу слова, думки та отримання інформації в ч. 2 ст. 19: «Кожна людина має право на вільне вираження свого погляду; це право включає свободу шукати, одержувати та поширювати будь-яку інформацію й ідеї незалежно від державних кордонів, усно, письмово чи за допомогою друку або художніх форм вираження чи іншими способами на свій вибір» [4].

У 1950 році Рада Європи ухвалила Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод, у ст. 10 якої вказано: «Кожен має право на свободу вираження поглядів. Це право

включає свободу дотримуватися своїх поглядів, одержувати й передавати інформацію та ідеї без втручання органів державної влади і незалежно від кордонів. Ця стаття не перешкоджає державам вимагати ліцензування діяльності радіомовних, телевізійних або кінематографічних підприємств» [5].

Не менш важливим документом є положення Хартії вільної преси, які були узгоджені журналістами з 34 країн світу на конференції «Голос свободи», що відбулась у Великобританії в 1987 році. На думку розробників хартії, її принципи, попри необхідність розробляти додаткові норми, є достатніми для гарантування функціонування ЗМІ в ранзі вільних [6].

У 2009 році 50 головних редакторів і провідних журналістів із 19 країн Європи схвалили й підписали Європейську хартію свободи преси. Мета цього документа полягає в тому, щоб досягти дотримання викладених у ньому принципів свободи європейської преси та зробити її визнання умовою для переговорів щодо приєднання до Європейського Союзу. У десяти статтях Європейської хартії свободи преси формулюються принципи свободи ЗМІ від урядового втручання [7].

Варто вказати, що Рада Європи також прийняла велику кількість рекомендаційних документів, присвячених свободі вираження поглядів через ЗМІ. До них, наприклад, належать Резолюція Комітету міністрів Ради Європи (74)26 «Про право на відповідь – стан особи відносно преси» від 2 липня 1974 року, Резолюція Парламентської асамблеї Ради Європи 1003 (1993) «Про етичні принципи журналістики», Резолюція Парламентської асамблеї Ради Європи 1120 (1997) «Про вплив нових комунікативних та інформаційних технологій на демократію», Рекомендація Парламентської асамблеї Ради Європи 1407 (1999) «ЗМІ та культура демократії», Рекомендація Парламентської асамблеї Ради Європи 1506 (2001) «Свобода вираження поглядів й інформації в ЗМІ у Європі», Рекомендація Комітету міністрів Ради Європи № R(2000)7 «Про право журналістів не розкривати свої джерела інформації» від 8 березня 2000 року, Рекомендація Комітету міністрів Ради Європи № R(96)10 «Про гарантії незалежності громадського телерадіомовлення» від 11 вересня 1996 року, Рекомендація Комітету міністрів Ради Європи № R(97)21 «ЗМІ та сприяння культурі терпимості» від 30 жовтня 1997 року, Рекомендація Комітету міністрів Ради Європи № R(99)1 «Про заходи щодо сприяння плюралізму в ЗМІ» від 19 січня 1999 року, Рекомендація Комітету міністрів Ради Європи № R(97)19 «Про показ насильства електронними ЗМІ» тощо [8].

Деякі резолюції потребують більш детального огляду. Так, Резолюція 1239 (2001) «Свобода вираження поглядів та функціонування парламентської демократії в Україні» стосувалася саме ситуації зі свободою слова й діяльністю ЗМІ в Україні та була ухвалена у зв'язку з убивством журналіста Г. Гонгадзе. У ній вказано: «Асамблея закликає відповідні органи влади в Україні вжити заходів для поліпшення загальної ситуації, у якій функціонують ЗМІ, та в подальшій перспективі випрацювати засади для сталої й незворотної демократизації у сфері ЗМІ» [9].

Варто згадати Резолюцію Парламентської асамблеї Ради Європи 1636 (2008) «Показники демократії в медіа». Так, у ній зазначається: «Парламентська асамблея нагадує про важливість свободи ЗМІ. Свобода вираження поглядів та інформації через ЗМІ є суттєвим елементом демократії. Участь суспільства в процесі демократичного прийняття рішень потребує високої поінформованості громадськості та можливості вільного обговорення різних думок» [10].

У 2003 році на основі аналізів державної політики у сфері ЗМІ Парламентська асамблея Ради Європи ухвалила Рекомендацію 1589, що мала назву «Свобода вираження поглядів у ЗМІ в Європі», у якій ішлося також про Україну: «В Україні, за повідомленнями багатьох журналістів і висновками парламентських слухань щодо свободи слова й цензури, президентська адміністрація надсилає ЗМІ інструкції про те, як висвітлювати основні політичні події. Асамблея має й далі тримати під неухильним контролем питання свободи

вираження поглядів у ЗМІ в усіх європейських державах. Вона вважає, що потрібна міжнародна координація з метою вжиття негайних заходів у випадку насильства стосовно журналістів і тиску на них» [11].

27 вересня 2012 року Рада ООН із прав людини схвалила резолюцію про захист прав журналістів. У документі члени ради наголосили на необхідності гарантування безпечних умов для роботи журналістів, а також закликали уряди країн світу провести ретельні й незалежні розслідування вбивств та насильства, скоєних щодо представників ЗМІ. Ухвалення резолюції схвально оцінив Міжнародний інститут преси. Експерти організації наголосили на тому, що безпека роботи журналістів важлива для гарантування права громадян усіх країн на отримання інформації [12].

Отже, міжнародне законодавство у сфері ЗМІ, що регулює свободу журналістської діяльності, свободу слова й преси, є досить розвиненим і висвітлює актуальні проблеми свободи ЗМІ. З проголошенням незалежності в 1991 році Україна ратифікувала низку міжнародних документів, які стосувалися свободи слова та преси. Ці міжнародні акти, відповідно до ст. 9 Конституції України, є частиною національного законодавства.

Під час звернення до національного законодавства України необхідно відразу навести норми Основного Закону України, а саме ст. 15, де проголошується, що суспільне життя в нашій державі ґрунтується на засадах політичної, економічної й ідеологічної багатоманітності. Жодна ідеологія не може визнаватись державою як обов'язкова. Цензура заборонена. Держава гарантує свободу політичної діяльності, не забороненої Конституцією й законами України. Більш детально розвиває ці положення ст. 34 Конституції України: «Кожному гарантується право на свободу думки й слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань. Кожен має право вільно збирати, зберігати, використовувати та поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб – на свій вибір» [13]. Ця норма повинна стати фундаментальним гарантом захисту вільних ЗМІ, вона є конституційною основою для судових рішень щодо питань свободи преси.

Більш широко юридичні аспекти свободи журналістської діяльності розкривають спеціалізовані закони України. У Законі України «Про інформацію» зазначається, що кожен громадянин має право на вільне отримання інформації, її зберігання та поширення. Згідно зі ст. 13 цього закону держава гарантує свободу інформаційної діяльності всім громадянам та юридичним особам у межах їх прав і свобод, функцій і повноважень. У ст. 25 Закону України «Про інформацію» закріплюються гарантії діяльності ЗМІ та журналістів. Акт також закріплює свободу журналістської діяльності. Його ст. 3 наголошує на неприпустимості зловживання свободою ЗМІ, які не можуть бути використані для «закликів до захоплення влади, насильницької зміни конституційного ладу або територіальної цілісності України; пропаганди війни, насильства й жорстокості; розпалювання расової, національної, релігійної ворожнечі; розповсюдження порнографії, а також із метою вчинення терористичних актів та інших кримінально караних діянь». Законом забороняється використовувати ЗМІ для втручання в особисте життя та завдання шкоди честі й гідності особи [14].

Іншим законодавчим актом, що регламентує питання свободи діяльності ЗМІ та «створює правові основи діяльності друкованих засобів масової інформації», є Закон України «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні» від 16 листопада 1992 року. У його ст. 2 зазначається про свободу вираження поглядів та збирання, поширення інформації через друковані ЗМІ. Ця ж норма забороняє цензуру в друкованих ЗМІ [15].

Закріплене Конституцією України право на інформацію передбачене Законом України «Про доступ до публічної інформації», який визначає порядок здійснення й забезпечення права кожного на доступ до інформації, яка перебуває у володінні суб'єктів владних повноважень, інших розпорядників публічної інформації, визначених цим законом, та тієї інформації, що становить суспільний інтерес [16]. Свого часу медіаспільнота й правозахисні організації дуже наполягали на прийнятті цього закону, адже він не лише мав сприяти реалізації

конституційних прав громадян, а й певним чином був запобіжником для вчинення корупційних дій із боку органів державної влади, органів місцевого самоврядування.

Звісно, доступ до інформації не є абсолютним правом. Певні обмеження на поширення інформації накладаються Законом України «Про державну таємницю». Його ст. 8 визначає відомості, що можуть бути віднесені до категорії державних таємниць: у сфері оборони, економіки, науки й техніки, зовнішніх відносин, державної безпеки та охорони порядку [17].

Як складова частина законодавства України про свободу слова й діяльність ЗМІ в Україні діє Закон України «Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів», який посилює систему правового регулювання в інформаційній сфері. Цим законом гарантується фінансово-економічна та інша державна підтримка, забезпечення охорони праці й соціальної підтримки та захисту журналістів [18].

Законом України «Про інформаційні агентства» передбачається забезпечення свободи діяльності інформаційних агенцій, а також забороняється цензура поширюваної ними інформації [19].

Важливим актом, який регулює діяльність теле- й радіожурналістики, є Закон України «Про телебачення та радіомовлення». Його ст. 4 закріплює основні принципи державної політики у сфері телебачення та радіомовлення, які стосуються також свободи діяльності ЗМІ: «Держава гарантує реалізацію прав на інформацію, на вільне й відкрите обговорення суспільно важливих проблем із застосуванням телебачення і радіомовлення» [20].

Варто також назвати в цьому ряду Закон України «Про Суспільне телебачення і радіомовлення в Україні», прийнятий у 2014 році, у ст. 3 якого вказуються основні принципи діяльності, гарантії незалежності Національного суспільного телебачення України [21].

Необхідно згадати й рішення компетентних органів, наприклад Комітету Верховної Ради України з питань свободи слова та інформаційної політики. Він виконує контрольну функцію у сфері свободи слова, державної інформаційної політики та здійснює законопроектну роботу. Наприклад, 20 березня 2015 року Комітет Верховної Ради України з питань свободи слова та інформаційної політики розглянув питання щодо некоректної поведінки Голови Дніпропетровської обласної державної адміністрації І.В. Коломойського під час спілкування із журналістом «Радіо Свобода» С.С. Андрушком. У документі надається оцінка дій Голови Дніпропетровської обласної державної адміністрації: «Комітет засуджує будь-які образливі висловлення на адресу журналістів. Комітет ухвалив рішення звернутися до <...> Генеральної прокуратури України щодо розгляду питання про те, чи мало місце в цьому випадку перешкоджання законній професійній діяльності журналіста» [22].

В Україні на сьогодні склалась певна судова практика з розгляду цивільних і кримінальних справ. Нормативним підґрунтям є норми Цивільного кодексу України (якщо позов стосується захисту майнових і немайнових прав), Кодексу України про адміністративні правопорушення (ст. 212-3 «Порушення права на інформацію та права на звернення»), Кримінального кодексу України (ст. 171 «Перешкоджання законній професійній діяльності журналістів» та ст. 345-1 «Погроза або насильство щодо журналіста»).

Відповідно до даних Єдиного державного реєстру судових рішень, наприклад, Апеляційний суд Запорізької області, розглянувши у відкритому судовому засіданні цивільну справу від 30 квітня 2015 року № 22-ц/778/2994/15 за апеляційною скаргою Комунального підприємства «Центральний парк культури та відпочинку «Дубовий гай» на рішення Жовтневого районного суду м. Запоріжжя від 11 березня 2015 року в справі за позовом Комунального підприємства «Центральний парк культури та відпочинку «Дубовий гай» до Товариства з обмеженою відповідальністю «Медіакомпанія «Слово» про захист ділової репутації юридичної особи, спростування недостовірної інформації та відшкодування моральної шкоди, встановив: «Інформація в спірній публікації (яка була предметом позову) викладена з дотриманням вимог законів України «Про інформацію» і «Про друковані засоби масової

інформації (пресу в Україні)», а також вимог ст. 10 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, за змістом якої кожному гарантовано право на свободу виявлення поглядів. Це право включає свободу дотримуватися своїх поглядів, одержувати й поширювати інформацію та ідеї без втручання держави. З огляду на особливу роль преси, яка повинна висвітлювати інформацію та думки з питань, що викликають загальний інтерес, враховуючи фактичні обставини справи, погодитися з доводами апелянта про те, що відповідачі в спірній публікації принизили його ділову репутацію, розповсюдили неправдиву інформацію, чим заподіяли моральну шкоду, не можна» [23].

Не менш важливим є рішення Вінницького міського суду у Вінницькій області від 31 жовтня 2017 року в справі № 127/27857/16-к. Провадження стосувалося нападу на журналіста. Так, у травні 2016 року журналіст газети «RIA» В.А. Павловський отримав редакційне завдання, частиною якого було спостереження за роботою патрульної поліції. Коли правоохоронці зупинили нетверезого водія, В.А. Павловський почав знімати, після чого пасажир авто вдарив журналіста в обличчя й груди. Суд, розглянувши у відкритому судовому засіданні матеріали кримінального провадження, визнав особу винною у вчиненні злочину та обрав запобіжний захід у вигляді 3 років обмеження волі [24]. Варто зазначити, що це рішення є першим випадком обмеження волі за напад на журналіста в Україні.

Також досить цікаве рішення Апеляційного суду Черкаської області в справі від 15 квітня 2015 року № 22-ц/793/830/15 про захист честі, гідності та ділової репутації, відшкодування моральної шкоди, у якому Колегія суддів судової палати в цивільних справах цього суду звертається до ст. 10 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, де вказано, що «вона захищає погляди, критичні зауваження або припущення, правдивість яких не може бути піддана перевірці на правдивість». Також судді у своєму рішенні зазначають: «У зв'язку із цим межа допустимої критики щодо політичного діяча чи іншої публічної особи є значно ширшою, ніж окремої пересічної особи. Публічні особи неминуче відкриваються для прискіпливого висвітлення їхніх слів і вчинків та повинні це усвідомлювати» (п. 21 Постанови Пленуму Верховного Суду України № 1 від 27 лютого 2009 року) [25].

Ці положення висловлено також у Рішенні Європейського суду з прав людини від 8 липня 1986 року № 12/1984/84/131 в справі Лінгенса щодо того, що свобода преси дає громадськості одну з найкращих можливостей дізнатися про ідеї й позиції політичних лідерів і сформулювати свій погляд на них.

Незважаючи на те, що українське медіазаконодавство досить розвинене й розгалужене, Європейський суд з прав людини визнав порушення Україною ст. 10 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод у таких справах, як «Українська прес-група проти України» (2005 року), «Салов проти України» (2005 року), «Ляшко проти України» (2006 року), «Марченко проти України» (2009 року), «Мирський проти України» (2010 року), «Газета «Україна-центр» проти України» (2010 року), «Редакція газети «Правое дело» та Штекель проти України» (2011 року).

Також варто вказати на низку недоліків у законодавчому регулюванні, наприклад, на відсутність єдиного нормативно-правового акта, що мав би регулювати правовий статус усіх різновидів ЗМІ, у тому числі й інтернет-ЗМІ. Важливою проблемою залишається певна несистемність вітчизняної правової політики в інформаційній сфері.

Не менш важливими є проблеми, пов'язані з відповідальністю за перешкоджання діяльності. По-перше, досить часто поліція відмовляється кваліфікувати протиправну поведінку осіб, які перешкоджають журналісту в його діяльності, за ст. 172 Кримінального кодексу України, застосовуючи при цьому інші норми. Так, щодо розслідувань випадків перешкоджання роботі ЗМІ переважно порушувалися справи за ст. 296 Кримінального кодексу України (хуліганство), за ст. 125 Кримінального кодексу України (тілесні ушкодження) та за ст. 173 Кодексу України про адміністративні правопорушення (дрібне хуліганство). По-друге,

залишається не врегульованим правовий статус фрілансерів, осіб, які проходять стажування в ЗМІ, блогерів, громадянських журналістів, адже законодавець не відносить їх до поняття «журналіст», а отже, перешкоджання їх діяльності неможливо кваліфікувати за вже згаданими статтями Кримінального кодексу України.

Також нагальним є підвищення правової культури громадян, адже всі особи повинні розуміти, що представник ЗМІ виконує свої професійні обов'язки та перебуває під охороною законодавства, а тому невідворотним буде настання відповідальності за протиправне перешкоджання журналістській діяльності. Цю тезу підтверджують як численні рішення вітчизняних судів із приводу перешкоджання журналістській діяльності, так і рішення Європейського суду з прав людини.

ЛІТЕРАТУРА

1. 173 випадки порушення свободи слова було зафіксовано за 8 місяців 2017 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://imi.org.ua/infographics/173-vypadky-porushennya-svobody-slova-bulo-zafiksovano-za-8-misyatsiv-2017-roku/>.
2. У жовтні 25 разів порушили права журналістів [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://imi.org.ua/news/u-zhovtni-25-raziv-porushyly-prava-zhurnalistiv-imi/>.
3. Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_015.
4. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_043.
5. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
6. Кодекс професійної етики українського журналіста [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://old.nsj.org/tabmenu/kodeks_etiki.
7. Журналісти ухвалили в Гамбурзі Європейську хартію свободи преси [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.radiosvoboda.org/content/article/1740062.html>.
8. Ярмол Л.В. Теоретико-правові аспекти юридичного механізму забезпечення свободи вираження поглядів журналістами / Л.В. Ярмол // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія «Юридичні науки». – 2014. – № 801. – С. 76-80. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnulpurn_2014_801_16.
9. Резолюція 1239 (2001) «Свобода вираження поглядів та функціонування парламентської демократії в Україні» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.medialaw.kiev.ua/laws/laws_international/66/.
10. Резолюція 1636 (2008) «Показники демократії в медіа» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.medialaw.kiev.ua/laws/laws_international/159/.
11. Рекомендація 1589 «Свобода вираження поглядів у ЗМІ в Європі» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.medialaw.kiev.ua/laws/laws_international/61/.
12. Захист прав журналістів під особистим контролем. Постфактум // Голос України. – 2012. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.golos.com.ua>.
13. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
14. Про інформацію : Закон України від 2 жовтня 1992 року № 2657-ХІІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2657-12>.

15. Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні : Закон України від 16 листопада 1992 року № 2782-ХІІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2782-12>.
16. Про доступ до публічної інформації : Закон України від 13 січня 2011 року № 2939-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2939-17>.
17. Про державну таємницю : Закон України від 21 січня 1994 року № 3855-ХІІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/3855-12>.
18. Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів : Закон України від 23 вересня 1997 року № 540/97-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/540/97-%D0%B2%D1%80>.
19. Про інформаційні агентства : Закон України від 28 лютого 1995 року № 74/95-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/74/95-%D0%B2%D1%80>.
20. Про телебачення і радіомовлення : Закон України від 21 грудня 1993 року № 3759-ХІІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3759-12>.
21. Про Суспільне телебачення і радіомовлення в Україні : Закон України від 17 квітня 2014 року № 1227-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1227-18>.
22. Заява Комітету Верховної Ради України з питань свободи слова та інформаційної політики [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://komsvobslova.rada.gov.ua/komsvobslova/control/uk/publish/_id=44734.
23. Рішення Апеляційного суду Запорізької області в справі № 22-ц/778/2994/15 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/43939171>.
24. Побив журналіста – отримав три роки обмеження волі. Суд оголосив вирок про напад на журналіста [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://vn.20minut.ua/Podii/pobiv-zhurnalista--otrimav-tri-roki-obmezheniya-voli-sud-ogolosiv-viro-10648766>.
25. Рішення Апеляційного суду Черкаської області в справі № 22-ц/793/830/15 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/43603992>.

REFERENCES

1. “173 cases of violations of freedom of expression were observed in 8 months of 2017”, available at : <http://imi.org.ua/infographics/173-vypadky-porushennya-svobody-slova-bulo-zafiksovano-za-8-misyatsiv-2017-roku>.
2. “In October, 25 times violated the rights of journalists”, available at : <http://imi.org.ua/news/u-zhovtni-25-raziv-porushyly-prava-zhurnalistiv-imi/>.
3. “The Universal Declaration of Human Rights of December 10, 1948”, available at : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_015.
4. “International Covenant on Civil and Political Rights of December 16, 1966”, available at : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_043.
5. “Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms of November 4, 1950”, available at : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
6. Code of professional ethics of the Ukrainian journalist, available at : http://old.nsj.org/tabmenu/kodeks_etiki.

7. "Journalists adopted in Hamburg the "European Charter on Freedom of the Press"", available at : <http://www.radiosvoboda.org/content/article/1740062.html>.
8. Yarmol, L.V. (2014) "Theoretical and legal aspects of the legal mechanism of securing freedom of expression by hustling journalists", *Bulletin of the Lviv Polytechnic National University. Law Sciences*, no. 801, available at : http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnulpurn_2014_801_16 (access November, 2017).
9. Resolution 1239 (2001) "Freedom of expression and functioning of parliamentary democracy in Ukraine", available at : http://www.medialaw.kiev.ua/laws/laws_international/66/.
10. Resolution 1636 (2008) "Indicators of Democracy in the Media", available at : http://www.medialaw.kiev.ua/laws/laws_international/159/.
11. Recommendation 1589 "Freedom of expression in the media in Europe", available at : http://www.medialaw.kiev.ua/laws/laws_international/61/.
12. "Protecting the rights of journalists under personal control. Postfactum", available at : <http://www.golos.com.ua>.
13. "The Constitution of Ukraine of June 28, 1996 year", available at : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
14. "About information": Law of Ukraine from 02.10.1992 № 2657-XII, available at : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2657-12>.
15. "About printed mass media (press) in Ukraine": Law of Ukraine from 16.11.1992 № 2782-XII, available at : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2782-12>.
16. "About access to public information": Law of Ukraine from January 13, 2011 No. 2939-VI, available at : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2939-17>.
17. "About state secrets": Law of Ukraine from January 21, 1994 No. 3855-XII, available at : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/3855-12>.
18. "About State Support to Mass Media and Social Protection of Journalists": Law of Ukraine from September 23, 1997 No. 540/97-BP, available at : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/540/97-%D0%B2%D1%80>.
19. "About information agencies": Law of Ukraine dated 28.02.1995 № 74/95-BP, available at : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/74/95-%D0%B2%D1%80>.
20. "About Television and Radio Broadcasting": Law of Ukraine from 21.12.1993 No. 3759-XII, available at : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3759-12>.
21. "About Public Television and Radio Broadcasting in Ukraine": Law of Ukraine dated April 17, 2014, No. 1227-VII, available at : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1227-18>.
22. "Statement of the Verkhovna Rada Committee on Freedom of Speech and Information Policy", available at : http://komsvobslova.rada.gov.ua/komsvobslova/control/uk/publish/_id=44734.
23. "Decision of the Court of Appeal of Zaporozhye region in case number 22-ts / 778/2994/15", available at : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/43939171>.
24. "Beat the journalist – receive a three year restriction of freedom. The court announced a verdict against an attack on a journalist", available at : <https://vn.20minut.ua/Podii/pobiv-zhurnalista--otrimav-tri-roki-obmezheniya-voli-sud-ogolosiv-viro-10648766>.
25. "Decision of the Court of Appeal of Cherkasy region in case number 22-ts / 793/830/15", available at : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/43603992>.

РОЗДІЛ III. ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО ТА ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

УДК 341.01:34.05(4+477)

ПРАВОВА ВИЗНАЧЕНІСТЬ ТА ЇЇ ТЕМПОРАЛЬНІ ПРОЯВИ В ПРИВАТНОМУ ЄВРОПЕЙСЬКОМУ ПРАВІ

Гуйван П.Д., к.ю.н., професор, Заслужений юрист України
Полтавський інститут бізнесу, вул. Сінна, 7, м. Полтава, Україна
lawjur01@rambler.ru

У статті здійснено аналіз доктринальних підходів до сутності та змісту категорії «юридична визначеність» у європейській та українській системах права. Вивчено основні її засади та порядок застосування на етапах правотворення й правозастосування. Досліджено окремі складові елементи правової визначеності з метою досягнення теоретичної й практичної однозначності їх змісту та призначення в правовому регулюванні. Особливу увагу приділено темпоральним чинникам, які входять до складу коментованого принципу та визначають певність правової норми й судового рішення з огляду на їх рух у часі. Проаналізовано практику використання засад правової певності в національному праві, запропоновано конкретні рекомендації для адаптації до нього європейських засад.

Ключові слова: юридична визначеність, зворотна дія закону, оприлюднення правового акта, стабільність права.

ПРАВОВАЯ ОПРЕДЕЛЕННОСТЬ И ЕЕ ТЕМПОРАЛЬНЫЕ ПРОЯВЛЕНИЯ В ЧАСТНОМ ЕВРОПЕЙСКОМ ПРАВЕ

Гуйван П.Д.
Полтавский институт бизнеса, ул. Сенная, 7, г. Полтава, Украина
lawjur01@rambler.ru

В статье осуществлен анализ доктринальных подходов к сущности и содержанию категории «юридическая определенность» в европейской и украинской системах права. Изучены основные ее принципы и порядок применения на этапах правотворчества и правоприменения. Исследованы отдельные составляющие элементы правовой определенности с целью достижения теоретической и практической однозначности их содержания и назначения в правовом регулировании. Особое внимание уделено темпоральным факторам, которые входят в состав комментируемого принципа и влияют на определенность правовой нормы и судебного решения ввиду их движения во времени. Проанализирована практика использования правовой определенности в национальном праве, предложены конкретные рекомендации для адаптации к нему европейских принципов.

Ключевые слова: юридическая определенность, обратное действие закона, обнародование правового акта, стабильность права.

LEGAL CERTAINTY AND ITS TEMPORAL MANIFESTATIONS IN PRIVATE EUROPEAN LAW

Guyvan P.D.
Poltava Institute of Business, Sinna Str., 7, Poltava, Ukraine
lawjur01@rambler.ru

The article analyses the doctrinal approaches to the essence and content of the category “legal certainty” in the European and Ukrainian legal systems. The main principles and the order of its application at the stages of lawmaking and law enforcement are studied. Individual constituent elements of legal certainty are investigated with the aim of achieving theoretical and practical unambiguousness of their content and purpose in legal regulation. It is established that the application of legal certainty in legal acts and judicial verdicts guarantees ensuring the clarity of the grounds, goals, clarity and unambiguity of their content, especially those that are directly addressed to citizens. A person in accordance with the requirements of this principle, guided by legal acts, should be able to confidently provide for the legal consequences of his behaviour. Legal certainty is also designed to ensure the stability of legal relations, predictability, stability and unchanging judicial decisions, is an integral part of the effective protection of participants in public

relations. On the other hand, being too regulated, legal certainty can cause excessive rigidity of regulation. Therefore, the paper suggests approaches to achieve an appropriate balance between these factors.

Considering that part of the guarantees that make up the content of the right to a fair trial is not mentioned in Art. 6 of the 1950 Convention, they are worked out and interpreted by the case-law of the European Court of Human Rights. Under these circumstances, it is recognized as the basis for an official international interpretation of the Convention. Consequently, the work analyses the procedure of applying court orders in the Ukrainian legal system. Numerous shortcomings of national lawmaking and legal proceedings were noted, and ways for their improvement were suggested.

A particular attention is paid to temporal characteristics that are a part of the commented principle and determine the certainty of the legal norm and judicial decision in view of their movement in time. The practice of using temporary factors of legal certainty in national law is analysed, and specific recommendations are proposed for adapting European regulations to it.

Key words: legal certainty, reverse action of law, promulgation of legal act, stability of law.

Одним із визначальних у системі загальних принципів права є принцип правової визначеності. Вимога визначеності – одна з найсуттєвіших, що пред'являються людиною до права. Її важливість досить давно усвідомлюється європейською культурою [1, с. 38]. За загальновизнаною парадигмою він вважається суттєвим елементом принципу верховенства права. Власне, ідеологія та складники принципу верховенства права не завжди фіксуються в міжнародних правових актах, національних конституціях і конкретних законах, проте застосування цих категорій вимагається, оскільки забезпечує конкретний та ефективний захист прав особи на засадах справедливості. Тому значна роль у побудові й правовому закріпленні реального змісту окремих принципів верховенства права належить правовій науці та судовій практиці європейських і національних правозастосовних інституцій. Це прямо стосується також юридичної сутності принципу правової визначеності, застосування якої гарантує забезпечення чіткості підстав, цілей, зрозумілості та однозначності змісту нормативних приписів, особливо тих, що адресовані безпосередньо громадянам. Особа, згідно з вимогами цього принципу, керуючись правовими актами, повинна мати можливість упевнено передбачати правові наслідки своєї поведінки. Юридична певність також покликана забезпечити стабільність правовідносин, передбачуваність, сталість і незмінність судових рішень, що є невід'ємною частиною ефективного захисту учасників суспільних відносин. Отже, досягнення правової визначеності у сфері правотворення та правозастосування приводить до оптимального дотримання й захисту прав людини. Водночас існує ризик, що, будучи занадто регламентованою, правова визначеність може викликати надмірну жорсткість, що спричинить неможливість досягнення абсолютної визначеності під час розроблення законів та здійснення правосуддя. Відтак дослідження юридичної сутності питання залишається актуальним.

У науковій літературі питанням правового обґрунтування принципу юридичної визначеності та його складових елементів присвячено достатньо уваги. Варто згадати роботи таких учених, як Л. Богачова, Л. Ентін, В. Кернз, В. Опришко, О. Климович, П. Рабінович, О. Соловійов, Д. Супрун, Л. Тимченко, С. Федик, С. Погребняк, А. Татам та інші. Проте праці вказаних дослідників переважно стосуються ефективності задіяння коментованого правового принципу як юридичної категорії, що має потрійну природу: правотворчу, правозастосовну та правоінтерпретаційну. Однак питанням про сутність, джерела правового забезпечення та адаптацію до українських реалій принципу правової певності приділяється недостатньо уваги. Також варто вказати на практичну відсутність комплексних наукових досліджень темпоральних проявів цього принципу та їх результативності в конкретному правозастосуванні. На вивчення цієї проблематики й спрямована стаття, що дасть змогу розробити окрему концепцію стосовно визначеності правових актів і судових рішень у частині їх застосування та дії в часі.

Історичні витоки явища, що розглядається, належать до грецької концепції правової визначеності, яка пов'язується з ідеєю визначеності закону. У той час усі закони були

«визначеними» (тобто точно сформульованими й записаними), хоча при цьому ніхто не був упевнений у стабільності такого закону, який міг втратити чинність у результаті прийняття нового. Подальшого розвитку ця концепція набула в Стародавньому Римі. Відповідно до неї закон не міг бути змінений непередбачено та не залежав від стихійних дій senatorів чи інших вищих посадових осіб. Тому в цьому разі закон діяв тривалий час, що надавало йому стабільності, а населенню – упевненості в стійкості правових відносин, які врегульовувались відповідним законом [2, с. 187]. Саме в судовому процесі Стародавнього Риму з'явився та набув подальшого розвитку термін «*res iudicata*», яким зараз прийнято позначати один зі складників принципу правової визначеності. «*Res iudicata*» в римському праві пов'язується з прийняттям судового рішення та набранням ним законної сили [3, с. 76; 4, с. 276]. На сучасному етапі «*res iudicata*» Європейський суд з прав людини використовує в значенні остаточності судового рішення.

Спектр джерел некодифікованого європейського права, які відображають специфіку взаємин у Європейському Союзі (далі – ЄС) та відмінності в правових традиціях членів цієї спільноти, є досить широким. До нього входять як акти законодавства, так і прецеденти Суду ЄС, а також міжнародні договори. Проте головне, що всіх їх об'єднує концептуально, – це дотримання під час їх конструювання та застосування загальних демократичних за сутністю принципів, які постають із внутрішньої природи самого права. У доктрині вказується, що принципи права – це вихідні, визначальні ідеї, положення, установки, які складають моральну й організаційну основу виникнення, розвитку та функціонування права [5, с. 18]. До таких положень прийнято відносити, зокрема, принципи правової визначеності, пропорційності, законних сподівань та основних прав людини [6, с. 104].

На початку свого застосування принцип правової визначеності в правозастосовній сфері мав досить обмежене тлумачення та сприймався лише як виявлення правила *res iudicata*. Ця категорія у своєму класичному розумінні означала неприпустимість повторного розгляду справи, що була вже вирішена та в якій винесено остаточне рішення. Проте в подальшому внаслідок практичного застосування та тлумачення різними правозастосовними європейськими інституціями зміст цього принципу постійно поширювався, охоплюючи нові прояви, спрямовані на забезпечення стабільності правового регулювання відносин у суспільстві. Тому наразі принцип юридичної визначеності включає в себе всі чинники, які гарантують особі можливість передбачати наслідки своєї поведінки, мати впевненість у стабільності й незмінності набутих нею прав та обов'язків на осяжне майбутнє.

Невизначеність правової норми має негативні наслідки. Окрім непевності та непередбачуваності поведінки учасників правовідносин, у практичній площині принцип щодо визначеності законодавчого процесу трансформується в конкретну вимогу до держави-відповідача забезпечити належний рівень правозастосування актів. Річ у тім, що в Україні сьогодні часто виконання приписів нормативно-правових актів відбувається неналежно, і головною причиною цього є їх невизначеність. Усе це викликає значні труднощі та змушує суб'єктів звертатися за захистом до міжнародних судових органів, що зазвичай призводить до відповідальності держави Україна та зменшує авторитет останньої як такої, що не може забезпечити визначеність правових актів, а отже, і здійснити захист своїх громадян.

Принцип верховенства права та його складові елементи покладені в основу формування правової системи Європейського Союзу. Вони повністю відповідають потребам функціонування інтеграційного правопорядку, забезпечуючи його ідейне спрямування, в основі якого перебуває людина як найвища соціальна цінність, її суспільний розвиток, основоположні права й свободи [7, с. 54]. Серед принципів, які є спільними для правового порядку декількох чи всіх держав-членів, важливе місце посідають принципи правової визначеності, законних очікувань, пропорційності, які пов'язані з основними правами людини та процесуальними правами [6, с. 104]. Попри те, що в нормативних документах, які регулюють діяльність Європейського Союзу, принцип правової визначеності не закріплений, Судом ЄС він постулюється як один із загальних принципів європейського права.

Наприклад, у справі *Salumi* Суд ЄС наголосив на тому, що дія (наслідки) права Співтовариства повинна бути чіткою й передбачуваною для тих, на кого воно поширюється [8], що відтворює класичні ознаки принципу юридичної певності.

Як відомо, європейське право, крім норм, що регулюють суспільні відносини, які складаються в ході інтеграційних процесів у межах Європейських Співтовариств і заснованого на них права ЄС, включає також принципи та норми європейської системи захисту прав людини. Тому вважаємо важливим те, що принцип правової певності широко застосовується в практиці Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ), прецеденти якого можна вважати частиною європейського права. При цьому ЄСПЛ неодмінно наголошує на тому, що принцип правової визначеності невід’ємно притаманний праву Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (п. 49 рішення ЄСПЛ у справі «Санді Таймс проти Сполученого Королівства» від 26 квітня 1979 р., п. 58 рішення ЄСПЛ у справі «Маркс проти Бельгії» від 13 червня 1979 р.). При цьому принципи права – не лише те, що зафіксоване в законі [9, с. 221]. Такий же підхід застосовує ЄСПЛ. У названих вище справах він підкреслює, що термін «встановлено законом» передбачає не лише писане право, а й неписане, тобто діючі в суспільстві усталені правила поведінки з урахуванням їх моральності. Зокрема, у справі «*Steel and others v United Kingdom*» ЄСПЛ вказує на те, що Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод вимагає від писаного або неписаного права, щоб воно було достатньо чітким і давало змогу особі за потреби передбачати певною мірою й за певних обставин наслідки конкретної дії. При цьому терміни «законний» і «згідно з процедурою, встановленою законом» мають значення не лише в сенсі дотримання національних норм права, а й у тому сенсі, що будь-яке обмеження відповідає суспільно значимій меті та не є свавільним [10, п. 91]. Власне, у цьому визначенні ЄСПЛ закріплює взаємопов’язаність та взаємообумовленість принципів правової визначеності й пропорційності. Як бачимо, коментований принцип має різні прояви, які в конкретних ситуаціях можуть межувати або навіть перетинатися з іншими. Зокрема, він є одним із визначальних принципів «доброго врядування» та «належної адміністрації» (встановлення процедури і її дотримання), частково співпадає з принципом законності (чіткість і передбачуваність закону, вимоги до «якості» закону) [11, с. 62].

Маємо зауважити, що структура права на справедливий судовий розгляд, встановленого в п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. (далі – Конвенція), поелементно визначена далеко не повністю. Те ж визнано Європейським судом з прав людини. Відтак саме в результаті прецедентних напрацювань і тлумачення положень цієї норми розкривається зміст не лише вказаних елементів, а й тих, які не прописані в статті, проте досить вагомі в розкритті сутності права. Тому поряд із такими категоріями, як публічність судового розгляду, безсторонність суду, гарантії розгляду спору впродовж розумного строку, набувають значення принципів права непоіменовані елементи, такі як правова визначеність, рівність вихідних можливостей, законність очікувань, розумність розгляду справи. Власне, позаяк більшість основних положень Конвенції сформульовані в загальному вигляді (а інакше їх тлумачення може бути занадто формальним та неефективним), без застосування принципів прецедентного права Європейського Союзу навряд чи можливо було б забезпечити ефективну дію Конвенції. Лише послідовний розвиток практики Стразбурзького суду дає можливість усунути загрозу неоднозначного розуміння змісту основних прав і свобод людини та появи «подвійних стандартів» [12, с. 259].

Отже, як уже згадувалось, частина гарантій, що становлять зміст права на справедливий суд, не згадані в ст. 6 Конвенції. Вони напрацьовані й розтлумачені прецедентною практикою ЄСПЛ. Справді, досить складно без застосування рішень ЄСПЛ визначити однозначно та окреслити зміст термінів «розумний строк», «правова визначеність», «справедливість», «незалежність суддів», «неупередженість» тощо. При цьому варто зазначити, що відповідно до ч. 1 ст. 32 Конвенції тлумачення її норм віднесено до виняткової компетенції ЄСПЛ

[13, ст. 32]. Тому визначальною для формування правового відношення законодавця країн – учасниць Конвенції та відповідних правозастосовних інституцій є практика ЄСПЛ, яка за вказаних обставин визнається основою офіційного міжнародного тлумачення Конвенції. У доктрині із цього приводу висловлена слушна думка про те, що Конвенція є скелетом, тоді як прецедентне право – плоттю, яка дає йому життя [14, с. 153].

Відповідно до прецедентної практики ЄСПЛ визначеність права на етапі правотворення полягає в забезпеченні можливості ефективної реалізації особою своїх прав та виконання обов'язків шляхом з'ясування нею правових наслідків своєї поведінки чи поведінки контрагента. Із цього постає необхідність гарантування нормотворцем незворотності правової норми в часі, її стабільності, чіткості, зрозумілості й однозначності. Основні вимоги, яким має відповідати хороший (справедливий) закон, за влучним висловом Ф. Бекона, – це чіткий зміст, справедливість вимог, легкість виконання, закон повинен узгоджуватись із формою держави та має породжувати добродішність у громадянах [15, с. 207].

Як вказано в численних рішеннях ЄСПЛ у конкретних справах, у тому числі й проти України, рішення ЄСПЛ можуть використовуватись не тільки в правотворчій, а й у правозастосовній діяльності держави [16, с. 10–11]. Згідно з практикою європейського судочинства стосовно справедливості правозастосування та відповідно до принципу юридичної визначеності зміст судової правотворчості зводиться лише до заповнення прогалін у законодавстві, коли певна норма права викладена нечітко та не зрозуміло для суб'єктів правовідносин, що потребувало додаткового тлумачення під час розгляду справи в разі відсутності відповідної норми під час вирішення спорів, а також правових колізій між нормами права, коли формулюють принцип пріоритетності цих норм, який потім стає обов'язковим у судовій практиці [17, с. 312].

Поки що повільно, непевно, проте поступово правова визначеність проявляється також в українській національній системі права. Як раніше, так і зараз вона переважно орієнтована на створення й застосування права в інтересах держави. Проте останнім часом усе-таки відбуваються зміни, і тепер українська правова система є змішаною структурою жорсткого та м'якого права, у якій людина (а отже, і її права й свободи) починає займати першочергове місце [18, с. 401]. Поступово визнаються та починають застосовуватись на практиці європейські принципи верховенства права, основних прав людини, справедливого судочинства тощо. Надається певна увага також юридичній визначеності в процесі створення й застосування норм права. Так, Конституційний Суд України в Рішенні від 29 червня 2010 р. № 17-рп/2010 у такий спосіб охарактеризував правову визначеність як елемент верховенства права: «Одним з елементів верховенства права є принцип правової визначеності, у якому стверджується, що обмеження основних прав людини й громадянина та втілення цих обмежень на практиці допустиме лише за умови забезпечення передбачуваності застосування правових норм, встановлюваних такими обмеженнями. Тобто обмеження будь-якого права повинне базуватись на критеріях, які дадуть змогу особі відокремлювати правомірну поведінку від протиправної, передбачати юридичні наслідки своєї поведінки» (абз. 3 пп. 3.1 п. 3 мотивувальної частини) [19]. При цьому вищий орган конституційної юрисдикції зазначив, що правовій визначеності відповідатиме така ситуація, коли обмеження основних прав людини й громадянина може відбуватись лише за умови забезпечення зрозумілих і передбачуваних для особи наслідків застосування правових норм.

Вказаний підхід є фундаментальним із позиції дотримання прав, які передбачені Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. та судовою практикою Європейського суду з прав людини. З урахуванням приписів Конституційного Суду України це зобов'язує державу як цілісне й комплексне утворення утримуватись від свавільних дій, забезпечуючи неухильне дотримання принципу публічного права, який, зокрема, містить вимогу про те, що «органи державної влади зобов'язані діяти лише в спосіб, передбачений законом, а межі дискреційних повноважень органів влади мають бути чітко окреслені межами закону, як матеріального, так і процесуального» [20, с. 69]. Важливим елементом

правової визначеності, яка має застосовуватись у національній правовій системі, є гарантування особі можливості в розумних межах передбачати юридичні наслідки своїх вчинків [21, с. 63]. Відтак варто зауважити, що держава – учасниця Конвенції мусить забезпечити неодмінне застосування принципу юридичної певності під час здійснення правозастосовної діяльності, таким чином досягаючи справедливості судочинства під час розгляду конкретних спорів.

Темпоральний прояв принципу правової визначеності в практиці ЄСПЛ персоніфікується у вимогах щодо гарантування факту доведення змісту закону до відома учасників правовідносин. Саме із цього моменту набуває визначеності обсяг прав та обов'язків кожного суб'єкта, що у свою чергу дасть можливість їм планувати свої дії відповідно до закону, а отже, передбачати також їх наслідки. Цей підхід забезпечує реальне застосування приписів закону, що полягає в усвідомленому його виконанні особами, яких він стосується. У ньому, як у краплі води, відтворюється поєднання вимог, що постають із принципу правової визначеності, як щодо змісту й процедури прийняття закону, так і щодо процесу його застосування [22, с. 367].

Темпоральні чинники застосування принципу юридичної визначеності вважаються одними з головних. Це найяскравіше відображено у звіті Венеційської комісії, у якому наголошується на тому, що правова визначеність вимагає, щоб правові норми були *зрозумілими й точними* та мали на меті гарантування того, що ситуації й правовідносини будуть передбачуваними. Отже, *зворотна дія правового акта в часі* не відповідає принципу правової визначеності щонайменше в кримінальному праві (відповідно до ст. 7 Конвенції), оскільки особи повинні знати наслідки своєї поведінки, а також у цивільному та адміністративному праві, оскільки це може впливати на права й законні інтереси. Правова визначеність вимагає поваги також до принципу *res judicata* – остаточні рішення національних судів не мають ставитись під сумнів. Це передбачає виконання остаточних судових рішень. Система, що дає змогу ставити під сумнів остаточні судові рішення без переконливих підстав у суспільних інтересах і без зазначення строку, не відповідає принципу правової визначеності [23, с. 11].

Суд Європейського Союзу також активно застосовує часові важелі регулювання. Наприклад, у рішеннях у справах «*Racke v Hauptzollamt Mainz*» (1979 р.) та «*Hauptzollamt Landau*» (1979 р.) ним неодноразово підкреслювалась важливість принципів правової визначеності та законних очікувань, а також вказувалось, що «принцип правової визначеності покликаний запобігати випадкам набрання чинності положеннями законодавства Співтовариства до моменту їх публікації та що така можливість є винятковою, коли це зумовлено цілями відповідного законодавства та у випадку, якщо законні очікування тих, на кого воно поширюється, належним чином забезпечені» [24, с. 146].

Європейський суд з прав людини у своїх рішеннях, використовуючи принцип правової певності, також окремо акцентує увагу на темпоральних його складниках. Так, у справі «*Олександр Волков проти України*» («*Oleksandr Volkov v. Ukraine*») від 9 січня 2013 р. (заява № 21722/11) порушення принципу юридичної визначеності було констатоване ЄСПЛ з огляду на відсутність у законодавстві України положень щодо строків давності притягнення судді до відповідальності за порушення присяги в контексті дотримання вимог «якості закону» під час перевірки виправданості втручання в права, гарантовані ст. 8 Конвенції. При цьому ЄСПЛ, зокрема, наголосив: «Що стосується цієї справи, то немає свідчень того, що під час розгляду справи заявника існували будь-які керівні принципи та практика, які б встановлювали послідовне й обмежувальне тлумачення поняття «порушення присяги». Суд також вважає, що необхідні процедурні гарантії, які б могли запобігти свавільному застосуванню відповідного матеріального законодавства, не були запроваджені. Зокрема, національне законодавство не передбачало будь-яких обмежень строків ініціювання та здійснення провадження щодо судді за «порушення присяги». Відсутність будь-яких строків давності, що розглядалася вище за ст. 6 Конвенції, давала дисциплінарним органам повну свободу дій та порушила принцип юридичної визначеності» [25, п. 180, 181].

У темпоральному вимірі принцип юридичної певності має те значення, що він формує вимоги до часу дії правової норми. Кожний акт, щоб почалася його дія, має бути оприлюднений публічно. Це означає, що держава, формулюючи правила поведінки учасників правовідносин та вимагаючи при цьому від них знання й виконання правових актів, має забезпечити їх доступність, довести до відома суб'єктів, яких вони стосуються. Закон має бути адекватною мірою доступним, громадянин повинен мати відповідну обставинам можливість орієнтуватись у тому, які правові норми застосовуються в цьому випадку [26, п. 49]. В Україні, здавалося б, не має бути непорозумінь із цього приводу. У Конституції України зазначено, що закони та інші нормативно-правові акти, що визначають права й обов'язки громадян, не доведені до відома населення в порядку, встановленому законом, є нечинними, а також що закон набирає чинності через 10 днів із дня його офіційного оприлюднення, якщо інше не передбачено самим законом, проте не раніше дня його опублікування (ст. ст. 57, 94 Конституції України). Порядок оприлюднення нормативних актів, а відтак і строк набуття ними чинності, встановлено Указом Президента України «Про порядок офіційного оприлюднення нормативно-правових актів і набрання ними чинності» від 10 червня 1997 р., Указом Президента України «Про опублікування актів законодавства України в інформаційному бюлетені «Офіційний вісник України» від 13 грудня 1996 р. У ст. 59 Закону України «Про місцеве самоврядування» також вказується, що акти органів і посадових осіб місцевого самоврядування нормативно-правового характеру набирають чинності з дня їх офіційного оприлюднення, якщо органом чи посадовою особою не встановлено пізніший строк введення цих актів у дію. Однак практика показує, що українські суди практично не здійснюють перевірку чинності актів, насамперед виданих органами місцевого самоврядування, на які як на обґрунтування своїх вимог посилаються сторони процесу, у такий спосіб припускаючись порушення принципу юридичної певності.

З викладеного можемо зробити висновок, що категорія «правова визначеність» є самостійним фундаментальним принципом європейського права. В Україні необхідно здійснити низку заходів, щоб запровадити загальноправові засади, передбачені цим принципом, до національної правової системи з урахуванням особливостей їх застосування до правовідносин у конкретних галузях права. Для цього необхідно гарантувати практику однакового застосування закону, що є необхідним для належного захисту прав і свобод людини. Це забезпечить правову безпеку особи, яка зможе планувати свою діяльність та розраховувати на те, що під час реалізації своїх прав і законних інтересів органи влади та суди діятимуть передбачувано, відповідно до встановленого порядку, не виходячи за межі дискреційних повноважень і не допускаючи свавілля. У темпоральному аспекті маємо створити ситуацію, коли неприпустимим стане застосування нечинних (неоприлюднених) правових актів будь-якого рівня та їх застосування в зворотному порядку в часі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Погребняк С. Основоположні принципи права (змістовна характеристика) / С. Погребняк. – Х. : Право, 2008. – 238 с.
2. Панкратова В. Історичні витоки принципу правової визначеності / В. Панкратова // Теорія держави і права. – 2017. – № 1. – С. 187–192.
3. Вишне夫斯基 Г. Действие принципа res judicata как необходимое условие обеспечения справедливости / Г. Вишне夫斯基 // Современное право. – 2013. – № 11. – С. 76–83.
4. Хорунжий С. Становление и развитие института законной силы судебного решения / С. Хорунжий // Образование и право. – 2012. – № 12. – С. 275–283.
5. Колодій А. Принципи права України : [монографія] / А. Колодій. – К. : Юрінком Інтер, 1998. – 208 с.
6. Кернз В. Вступ до права Євросоюзу / В. Кернз ; пер. з англ. за заг. ред. В. Ісакович. – К. : Знання, 2003. – 381 с.

7. Юхимюк О. Еволюція системи загальних принципів права Європейського Союзу / О. Юхимюк // Історико-правовий часопис. – 2016. – № 1. – С. 53–57.
8. Amministrazione Delle Finanze v Salumi, Judgment of 27. 3. 1980 – Joined cases 66, 127 and 128/79 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://curia.europa.eu/juris/showPdf.jsf?text=&docid=90320&pageIndex=0&doclang=en&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=200083>.
9. Мірошніченко А. Принципи права як джерела земельного права України / А. Мірошніченко // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія «Юридичні науки». – 2009. – № 81. – С. 220–223.
10. Рішення Європейського суду з прав людини від 23 вересня 1998 р. в справі «Steel and others v United Kingdom», заява № 24838/94 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://swarb.co.uk/steel-and-others-v-the-united-kingdom-echr-23-sep-1998/>.
11. Фулей Т. Застосування практики Європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя : [наук.-метод. посібник для суддів] / Т. Фулей. – 2-ге вид. випр., доп. – К. : Національна школа суддів України, 2015. – 208 с.
12. Мазур М. Тлумачення та застосування Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод Європейським судом з прав людини та судами України : [навч. посібник] / М. Мазур ; за заг. ред. В. Карпунова. – Луганськ : Луганський державний ун-т внутрішніх справ МВС України, 2006. – 600 с.
13. Державотворення і правотворення в Україні: досвід, проблеми, перспективи : [монографія] / за ред. Ю. Шемшученка. – К. : Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького, 2001. – 656 с.
14. Quinn F. Human Rights and You. A guide for the former Soviet Union and Central Europe / F. Quinn. – Warsaw : OSCE/ODIHR, 1999. – 252 p.
15. История политических и правовых учений : [учебник для вузов] / под общ. ред. В. Нерсисянца. – 4-е изд., перераб. и доп. – М. : Норма, 2004. – 944 с.
16. Вильдхабер Л. Прецедент в Европейском Суде по правам человека / Л. Вильдхабер // Государство и право. – 2001. – № 12. – С. 5–17.
17. Шевчук С. Судова правотворчість: світовий досвід і перспективи в Україні / С. Шевчук. – К. : Реферат, 2007. – 640 с.
18. Сапожнікова О. Український судовий прецедент: зустріч з інопланетянином / О. Сапожнікова // Українська Гельсінська спілка з прав людини «Precedent UA – 2015»: збірник виступів / редкол. : А. Бущенко, О. Сапожнікова, О. Шинкаренко. – К. : КВІЦ, 2015. – С. 398–405.
19. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) абзацу восьмого пункту 5 частини першої статті 11 Закону України «Про міліцію» від 29 червня 2010 р. № 17-рп/2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v017p710-10>.
20. Бережний С. Україна зобов'язана утримуватися від свавільних дій / С. Бережний // Українська Гельсінська спілка з прав людини «Precedent UA – 2015»: збірник виступів / редкол. : А. Бущенко, О. Сапожнікова, О. Шинкаренко. – К. : КВІЦ, 2015. – С. 69–71.
21. Панкратова В. Принцип правовой определенности в европейском праве / В. Панкратова // *Legea si viata*. – 2017. – № 7. – С. 63–66.

22. Матвеева Ю. Историко-теоретичні підвалини розуміння принципу правової визначеності / Ю. Матвеева // Антропологія права: філософський та юридичний виміри (стан, проблеми, перспективи) : статті учасників VII Міжнар. круглого столу (м. Львів, 9–10 грудня 2011 р.). – 2-е вид., виправ. і доп. – Львів : Галицький друкар, 2012. – С. 362–373.
23. CDL-AD (2011) 003rev. Report on the Rule of Law. Adopted by the Venice Commission at its 86th plenary session (Venice, 25–26 March 2011) on the basis of comments by Mr Pieter van Dijk, Ms Gret Haller, Mr Jeffrey Jowell, Mr Kaarlo Tuori. – П. 46. – Р. 11.
24. Богачова Л. Принцип правової визначеності в європейському і національному праві (змістовна характеристика) / Л. Богачова // Теорія і практика правознавства. – 2013. – Вип. 2. – С. 142–154.
25. Рішення Європейського суду з прав людини від 9 січня 2013 р. (остаточне від 27 травня 2013 р.) у справі «О. Волков проти України», заява № 21722/11 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/974_947.
26. Рішення Європейського суду з прав людини від 26 квітня 1979 р. в справі «Санді Таймс проти Об'єднаного Королівства», заява № 6538/74 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://cedem.org.ua/library/sprava-sandi-tajms-protu-spoluchenogo-korolivstva-2/>.

REFERENCES

1. Pohrebnyak, S. (2008), *Osnovopolozhni pryntsypy prava (zmistovna kharakterystyka)* [Fundamental principles of law (content characteristics)], Pravo, Kharkiv, Ukraine.
2. Pankratova, V. (2017), “Historical origins of the principle of legal certainty”, *Teoriya derzhavy i prava*, no. 1, pp. 187–192.
3. Vyshnevskiy, H. (2013), “The action of the principle of res judicata as a necessary condition for the provision of justice”, *Sovremennoe pravo*, no. 11, pp. 76–83.
4. Khorunzhiy, S. (2012), “Formation and development of the institution of the legal force of the judicial decision”, *Obrazovanie i pravo*, no. 12, pp. 275–283.
5. Kolodiy, A. (1998), *Pryntsypy prava Ukrayiny : monohrafiya* [Principles of law of Ukraine : monograph], Yurinkom Inter, Kyiv, Ukraine.
6. Kernz, B. (2003), *Vstup do prava Yevrosoyuzu* [Introduction to EU law], Translated by Isakovych, V., Kyiv, Ukraine.
7. Yukhymyuk, O. (2016), “Evolution of the system of general principles of law of the European Union”, *Istoryko-pravovyi chasopys*, no. 1, pp. 53–57.
8. Amministrazione Delle Finanze v Salumi, Judgment of 27. 3. 1980 – Joined cases 66, 127 and 128/79, available at : <http://curia.europa.eu/juris/showPdf.jsf?text=&docid=90320&pageIndex=0&doclang=en&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=200083>.
9. Miroshnychenko, A. (2009), “Principles of law as a source of land law of Ukraine”, *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Yurydychni nauky*, no. 81, pp. 220–223.
10. “Decision of ECHR on 23 September 1998 in the case of “Steel and others v United Kingdom”, application statement № 24838/94, available at : <http://swarb.co.uk/steel-and-others-v-the-united-kingdom-echr-23-sep-1998/>.
11. Fuley, T. (2015), *Zastosuvannya praktyky Yevropeiskoho sudu z prav lyudyny pry zdiysnenni pravosuddya : naukovo-metodychnyi posibnyk dlya suddiv* [Application of the European

Court of Human Rights practice in the administration of justice : scientific and methodical handbook for judges], Natsionalna shkola suddiv Ukrayiny, Kyiv, Ukraine.

12. Mazur, M. (2006), *Tlumachennya ta zastosuvannya Konventsii pro zakhyst prav lyudyny y osnovopolozhnykh svobod Yevropeyskym sudom z prav lyudyny ta sudamy Ukrayiny : navchalnyi posibnyk* [Interpretation and application of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms by the European Court of Human Rights and the courts of Ukraine : textbook], Lugansk State University of Internal Affairs, Lugansk, Ukraine.
13. Shemshuchenko, Yu. (editor) (2001), *Derzhavotvorennia i pravotvorennia v Ukrayini: dosvid, problemy, perspektyvy : monohrafiya* [State-building and law-making in Ukraine: experience, problems, prospects : monograph], Institute of state and law of the name of V.M. Koretsky, Kyiv, Ukraine.
14. Quinn, F. (1999), *Human Rights and You. A guide for the former Soviet Union and Central Europe* Warsaw : OSCE/ODIHR.
15. Nersesyants, V. (2004), *Istoriya politicheskikh i pravovyikh ucheniy : uchebnyk dlya vuzov* [History of political and legal doctrines : college textbook], Norma, Moscow, Russia.
16. Vildkhaber, L. (2001), "Precedent at the European Court of Human Rights", *Hosudarstvo y pravo*, no. 12, pp. 5–17.
17. Shevchuk, S. (2007), *Sudova pravotvorchist: svitovyi dosvid i perspektyvy v Ukrayini* [Judicial law-making: world experience and perspectives in Ukraine], Referat, Kyiv, Ukraine.
18. Sapozhnikova O. (2015), "Ukrainian precedent: meeting with an alien", Bushchenko, A., Sapozhnikova, O. and Shynkarenko, O. *Ukrayinska Helsynska spilka z prav lyudyny «Precedent UA – 2015» : zbirnyk vystupiv* [Ukrainian Helsinki Human Rights Union "Precedent UA – 2015" : a collection of speeches], KVITS, Kyiv, pp. 398–405.
19. "Decision of the Constitutional Court of Ukraine in the case of the constitutional petition of the Human Rights Commissioner of the Verkhovna Rada of Ukraine regarding the compliance with the Constitution of Ukraine (constitutionality) of the eighth paragraph of the item 5 of part one of Article 11 of the Law of Ukraine "On Militia" N 17-pn/2010 on 29 June 2010", available at : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v017p710-10>.
20. Berezhnyi, S. (2015), "Ukraine is obliged to refrain from arbitrary actions" / Bushchenko, A., Sapozhnikova, O. and Shynkarenko, O. *Ukrayinska Helsynska spilka z prav lyudyny «Precedent UA – 2015» : zbirnyk vystupiv* [Ukrainian Helsinki Human Rights Union "Precedent UA – 2015" : a collection of speeches], KVITS, Kyiv, pp. 69–71.
21. Pankratova, V. (2017), "The principle of legal certainty in European law", *Leges si viata*, no. 7, pp. 63–66.
22. Matveyeva, Yu. (2012), "Historical and theoretical foundations of understanding the principle of legal certainty", *Antropolohiya prava : filosofskyi ta yurydychnyi vymiry (stan, problemy, perspektyvy) : statti uchastnykiv VII Mizhnar. «kruhloho stolu»* [Anthropology of law : philosophical and legal dimensions (state, problems, prospects) : articles of participants of VII International "roundtable"], Lviv, December 9-10, 2011, pp. 362–373.
23. CDL-AD (2011), 003rev. Report on the Rule of Law. Adopted by the Venice Commission at its 86th plenary session (Venice, 25-26 March 2011) on the basis of comments by Mr Pieter van Dijk, Ms Gret Haller, Mr Jeffrey Jowell, Mr Kaarlo Tuori, art. 46, p. 11.
24. Bohachova, L. (2013), "The principle of legal certainty in European and national law (content characteristics)", *Teoriya i praktyka pravoznavstva*, Iss. 2, pp. 142–154.

25. “Decision of ECHR on 9 January 2013 (final from 27 May 2013) in the case of «O. Volkov v. Ukraine»”, application № 21722/11, available at : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/974_947.
26. “Decision of ECHR on 26 April 1979 in the case of «The Sunday Times v. the United Kingdom»”, application № 6538/74, available at : <http://cedem.org.ua/library/sprava-sandi-tajms-proty-spoluchenogo-korolivstva-2/>.

УДК 347.23: 347.451.01

МЕТА ЯК КОНСТИТУТИВНА ОЗНАКА ПРИВАТИЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОГО МАЙНА

Задорожний О.В., адвокат, аспірант

*Запорізький національний університет, вул. Жуковського, 66, м. Запоріжжя, Україна
advocate-alexzr@i.ua*

У статті аналізуються проблемні питання ролі й місця мети приватизації. З’ясовується співвідношення приватизації із суміжним цивільно-правовим режимом відчуження державного майна під час здійснення державою управлінської діяльності. Констатується поширення практики підміни понять і зловживань. Зроблено висновок про необхідність внесення змін до законодавства, які б унеможливили зазначену підміну правових інститутів.

Ключові слова: спеціальна мета приватизації, способи відчуження державного майна, відчуження як складовий елемент управління державним майном (поза процесом приватизації), підміна понять та зловживання.

ЦЕЛЬ КАК КОНСТИТУТИВНЫЙ ПРИЗНАК ПРИВАТИЗАЦИИ ГОСУДАРСТВЕННОГО ИМУЩЕСТВА

Задорожний А.В.

*Запорожский национальный университет, ул. Жуковского, 66, г. Запорожье, Украина
advocate-alexzr@i.ua*

В статье анализируются проблемные вопросы роли и места цели приватизации. Выясняется соотношение приватизации со смежными гражданско-правовыми режимами отчуждения государственного имущества при осуществлении государством управленческой деятельности. Констатируется распространение практики подмены понятий и злоупотреблений. Сделан вывод о необходимости внесения изменений в законодательство, которые позволят избежать возможности такой подмены правовых институтов.

Ключевые слова: специальная цель приватизации, способы отчуждения государственного имущества, отчуждение как составной элемент управления государственным имуществом (вне процесса приватизации), подмена понятий и злоупотребления.

PURPOSE AS A DISTINCTIVE FEATURE OF THE STATE PROPERTY PRIVATIZATION

Zadorozhnyi O.V.

*Zaporizhzhia National University, Zhukovskoho Str., 66, Zaporizhzhia, Ukraine
advocate-alexzr@i.ua*

The article analyses problematic issues of legal regulation of the role and place of the privatization purpose.

According to the State Program of Privatization for 2012-2014, privatization is defined as a large-scale socio-economic project of transformation of state property, which contributes to the accumulation of private property, makes irreversible market transformations.

Therefore, of course, there is a need for a clear and comprehensive study of such a legal phenomenon as privatization, in order to take into account all its features and determine the civil law regime of privatizable property.

At the level of the legal definition, as a distinctive feature element, among other things, a special purpose of privatization is allocated. The purpose of privatization is considered as its inseparable, cementing component, which, among other things, distinguishes it from other related legal institutes of alienation of state property and determines its substantive content.

In particular, such a method of privatization as the sale of privatization objects in an open tender, offering prices on an auction basis (hereinafter referred to as the tender), is a vivid example that clearly demonstrates the role and place of the privatization purpose. Its essence lies in the fact that besides the cost indicators, the buyer must provide certain conditions for the further development of the object of privatization.

It seems expedient to illustrate the statistics provided on the website of the SPFU. Thus, for all years of its activities (26 years), the State Property Fund of Ukraine has received 64.2 billion UAH from privatization. At the same time, an additional investment of these funds amounted to 33.5 billion UAH, that is, about a half of the total amount of funds.

Instead, the alienation of state-owned objects (as a related to the privatization regime of the alienation of property) does not have a specific, specifically-defined purpose.

Alienation of state-owned objects is considered as an integral part of property management, which follows from the system analysis of the Law of Ukraine "On Management of Objects of State-Owned Property" on 19.09.2006 № 185-V and the Exclusion Procedure of state property, approved by the Rule of the Cabinet of Ministers of Ukraine № 803 dated 06.06.2007. It should be noted that these findings, among other things, are also confirmed by law enforcement practice. Thus, the Constitutional Court of Ukraine in its decision № 9-рп on 01.07.1998 in the case № 01/1501-97 № 1-8/98 (on the privatization of state property) noted that "privatization agreements" (Article 27 of the Law) are special contracts of sale and purchase of state property. In its turn, the decision of the Supreme Court of Ukraine dated 09.09.2017 in the case № 6-1081its17 states that the current legislation provides for two methods of alienation of state property, which is entrusted to a state enterprise on the right of economic management: in the order of the privatization process in accordance with requirements of the legislation on privatization and in the process of the economic activity.

From here, both theoretical and practical considerations, it is unacceptable to suppose the substitution of the concepts and abuses that occur when, instead of privatization, there is a usual paid alienation of state-owned objects since, in this case, the state loses all the potential embodied in the legal regime of state property privatization.

In fact, unfortunately, there is a widespread practice where executives of state-owned enterprises, together with officials of state property management agencies instead of transferring state property for privatization, artificially apply an alternative legal regime for their sale (ordinary alienation).

This is possible due to the lack of an effective mechanism that would make it impossible to substitute the concepts and groundless disposal of state property in an alternative way (outside the privatization process), and thus without taking into account the progressive goal of privatization as its constitutive element.

In view of the above, it seems to be acutely relevant and timely, introducing the relevant amendments to Exclusion Procedure of state property, approved by the Rule of the Cabinet of Ministers of Ukraine № 803 dated 06.06.2007, which in the shortest possible time would make it impossible for the said abuses.

Key words: special purpose of privatization, methods of alienation of state property, alienation as integral element of management of state property (outside privatization process), substitution of concepts and abuses.

Згідно з Державною програмою приватизації на 2012-2014 рр., затвердженою Законом України від 13 січня 2012 р. № 4335-VI (яка наразі є чинною в силу приписів частини 1 статті 4 Закону України «Про приватизацію державного майна» від 4 березня 1992 р. № 2163-XII), приватизація визначається як широкомасштабний соціально-економічний проект трансформації державної власності, який сприяє накопиченню об'єктів приватної власності, робить незворотними ринкові перетворення.

Відтак природно постає потреба в чіткому та всебічному дослідженні такого правового феномена, як приватизація, з метою врахування всіх його особливостей і визначення цивільно-правового режиму майна цього правового інституту.

Зазначене у свою чергу має забезпечити державу від підміни понять і зловживань, що мають місце тоді, коли замість приватизації відбувається звичайне платне відчуження об'єктів державної власності. Адже в цьому разі держава втрачає весь потенціал, закладений у правовий режим приватизації державного майна.

Легальне визначення мети приватизації міститься в дефініції, закріпленій у статті 1 Закону України «Про приватизацію державного майна» від 4 березня 1992 р. № 2163-ХІІ (далі – Закон № 2163-ХІІ), згідно з якою приватизація державного майна (далі – приватизація) – це платне відчуження майна, що перебуває в державній власності, у тому числі разом із земельною ділянкою державної власності, на якій розташований об'єкт, що підлягає приватизації, на користь фізичних і юридичних осіб, які можуть бути покупцями відповідно до цього закону, з метою підвищення соціально-економічної ефективності виробництва та залучення коштів для здійснення структурної перебудови національної економіки.

Отже, на рівні легальної дефініції як конститутивний елемент виділяється також спеціальна мета приватизації. Мета приватизації розглядається як її нерозривний, цементуючий складник, що відокремлює її від інших суміжних правових інститутів відчуження державного майна та зумовлює її сутнісний зміст.

Ця теза підтверджується тим, що мета приватизації повторюється в преамбулі Закону № 2163-ХІІ, а також окремо виводиться в основні пріоритети приватизації (стаття 2 Закону № 2163-ХІІ), якими є підвищення ефективності виробництва й мотивації до праці, прискорення структурної перебудови та розвитку економіки України.

Варто зазначити, що основні пріоритети приватизації мають те ж змістове наповнення, що й задекларована легальна мета приватизації, – підвищення соціально-економічної ефективності виробництва та залучення коштів для здійснення структурної перебудови національної економіки.

Мета приватизації втілюється в практичну площину через принципи приватизації. Яскравим доказом цього є такі принципи: надання пільг для придбання державного майна членам трудових колективів підприємств, що приватизуються; забезпечення соціальної захищеності та рівності прав участі громадян України в процесі приватизації; продаж об'єктів приватизації з урахуванням їх індивідуальних особливостей виключно за кошти; пріоритетне право трудових колективів на придбання майна своїх підприємств; створення сприятливих умов для залучення інвестицій тощо.

Отже, очевидним є те, що принципи приватизації є похідними від мети та спрямовані на її деталізацію шляхом наголосу на окремих елементах приватизації.

Природно, що в пункті 4 Державної програми приватизації на 2012-2014 рр. також метою визначається сприяння оптимізації частки державного сектору економіки в умовах ринку, підвищення ефективності економіки та посилення її конкурентоспроможності. Із цього логічно постає, що приватизація як спеціальний режим відчуження державного майна не зводиться виключно до платного відчуження (нехай і в інтересах держави) державного майна.

Яскравим прикладом, що демонструє роль і місце мети приватизації, є, зокрема, такий спосіб приватизації, як продаж об'єктів приватизації за конкурсом із відкритістю пропонування ціни за принципом аукціону (далі – конкурс). Його суть полягає в тому, що, крім вартісних показників, покупець повинен забезпечити певні умови подальшого розвитку об'єкта приватизації. Так, зокрема, Положення про порядок проведення конкурсів з продажу пакетів акцій акціонерних товариств, затверджене Наказом Фонду державного майна України (далі – ФДМУ) від 10 травня 2012 р. № 639, Розпорядженням Антимонопольного комітету України від 10 травня 2012 р. № 282-р, рішенням Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку від 10 травня 2015 р. № 674, зареєстроване в Міністерстві юстиції України за № 940/21252 від 12 червня 2012 р., регламентує, що фіксованими умовами конкурсу можуть

бути збереження основних видів діяльності товариства; технічне переозброєння, модернізація виробництва; виконання встановлених мобілізаційних завдань; погашення боргів із заробітної плати та перед бюджетом, простроченої кредиторської заборгованості підприємства; забезпечення соціальних гарантій працівникам згідно з вимогами трудового законодавства; вимоги й додаткові обмеження природоохоронного законодавства щодо користування об'єктом. При цьому в разі продажу контрольного пакета акцій товариства, яке має стратегічне значення для економіки й безпеки держави, до фіксованих умов конкурсу включаються вимоги щодо забезпечення певних показників ефективного функціонування товариства в післяприватизаційний період. Усе це свідчить про те, що мета приватизації, як це й повинно бути, посідає чільне місце.

Вважаємо за доцільне проілюструвати наведене статистичними даними, розміщеними на сайті ФДМУ. Так, за 26 років діяльності до ФДМУ від приватизації надійшло 64,2 млрд грн. При цьому додаткові інвестиції склали 33,5 млрд грн, тобто близько половини від загальної суми коштів [9, с. 5].

Натомість відчуження об'єктів державної власності (як суміжний із приватизацією режим відчуження майна) не має спеціальної, конкретно визначеної мети.

Законодавець у статті 1 Закону України «Про управління об'єктами державної власності» від 21 вересня 2006 р. № 185-V (далі – Закон № 185-V) формулює легальну дефініцію управління об'єктами державної власності, якою є здійснення Кабінетом Міністрів України та уповноваженими ним органами, іншими суб'єктами, визначеними цим законом, повноважень щодо реалізації прав держави як власника таких об'єктів, пов'язаних із володінням, користуванням і розпорядженням ними в межах, визначених законодавством України, з метою задоволення державних та суспільних потреб.

Тому цілком певно можна стверджувати, що відчуження об'єктів державної власності, за логікою законодавця, розглядається як *складовий елемент управління власністю*, що постає із системного аналізу Закону № 185-V та Порядку відчуження об'єктів державної власності, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 6 червня 2007 р. № 803 (далі – Порядок № 803).

Варто зазначити, що ці висновки підтверджуються також правозастосовною практикою. Так, Конституційний Суд України в Рішенні від 1 липня 1998 р. № 9-рп в справі № 01/1501-97 (справа щодо приватизації державного майна) зазначив, що угоди приватизації (стаття 27 Закону № 185-V) є особливими договорами купівлі-продажу державного майна, на які поширюються також відповідні норми цивільного законодавства про угоди, якщо інше не постає із законодавства про приватизацію.

У подальшому зазначену правову позицію було розвинуто, вона знайшла своє вираження на рівні найвищої судової інстанції судів загальної юрисдикції – викладена в Постанові Верховного Суду України від 9 вересня 2017 р. в справі № 6-1081цс17. У цій постанові йдеться про те, що аналіз норм Цивільного кодексу України, Господарського кодексу України, Закону України «Про управління об'єктами державної власності», Закону України «Про приватизацію державного майна», Закону України «Про приватизацію невеликих державних підприємств (малу приватизацію)» дає підстави для висновку про те, що *чинне законодавство передбачає два способи відчуження державного майна, закріпленого за державним підприємством на праві господарського відання, – у порядку приватизаційного процесу згідно з вимогами законодавства про приватизацію та в процесі здійснення господарської діяльності з додержанням правил, визначених статтями 75, 141 Господарського кодексу України, Закону України «Про управління об'єктами державної власності», Порядку відчуження об'єктів державної власності, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 6 червня 2007 р. № 803.*

З огляду на наведене варто зіставити мету приватизації (про що йшлося вище) з метою, яка притаманна відчуженню як елементу здійснення управління державною власністю. У цьому контексті мета задоволення державних і суспільних потреб (поза процесом приватизації) є надто абстрактною та такою, що має зовсім іншу правову природу й спрямованість. Правова природа цієї мети зумовлена тим, що мета в цьому разі є складовою частиною належного (якісного) управління державною власністю.

Природно, що будь-яке здійснення прав держави як власника має відбуватись в інтересах цього ж власника, а отже, і в інтересах суспільства. При цьому мета управління об'єктами державної власності цілком очевидно може не збігатись із метою приватизації, адже будь-який продаж державного майна за ринковою вартістю сам по собі може відповідати задоволенню державних і суспільних потреб.

Водночас приватизація державного майна має більш глибинну мету, зумовлену не стільки отриманням певного грошового еквіваленту від відчуження державного майна, скільки спрямованістю такого відчуження на прискорення розвитку соціально-економічної ефективності виробництва й структурної перебудови економіки. Наприклад, зазначена мета яскраво проявляє себе під час приватизації за конкурсом, де, крім вартісного складника, такими ж визначальними умовами для визначення переможця будуть запропоновані покупцем інвестиції в розвиток виробництва, забезпечення збереження профілю діяльності, збереження робочих місць тощо.

З іншого боку, не можна ототожнювати управління державним майном із боку ФДМУ та його регіональних відділень, яке вони здійснюють за управлінською діяльністю в порядку Закону № 185-V (під час якої здійснюється оперативний продаж державного майна поза процедурою приватизації, незважаючи на те, що продавцем у цьому випадку є спеціальний суб'єкт приватизації) з власне приватизацією.

Справді, Закон № 185-V (а саме його стаття 4) серед суб'єктів управління об'єктами державної власності називає також ФДМУ. Повноваження з управління державним майном у цьому разі закріплено законами України «Про Фонд державного майна України», «Про приватизацію державного майна України» тощо.

Проте в цьому разі тимчасове управління державним майном є, скоріше, проміжною діяльністю державних органів приватизації, яка спрямована на досягнення головної мети – здійснення саме приватизації.

Як відомо, приватизація є триваючим у часі процесом (згідно з пунктом 5 статті 12 Закону № 2163-XII строк проведення приватизації об'єкта не має перевищувати 2 роки з моменту прийняття рішення про його приватизацію). За цей час державне майно об'єктивно потребує вжиття управлінських заходів. Проте всі ці управлінські заходи мають бути спрямовані на якнайскоріше досягнення головної мети – приватизації.

Із цього приводу як із теоретичних, так і з практичних міркувань неприпустимо допускати підміну понять та зловживання, що мають місце тоді, коли замість приватизації відбувається звичайне платне відчуження об'єктів державної власності, адже в цьому разі держава втрачає весь потенціал, закладений у правовий режим приватизації як широкомасштабний соціально-економічний проект трансформації державної власності, який сприяє накопиченню об'єктів приватної власності, робить незворотними ринкові перетворення.

Насправді, на жаль, існує поширена практика, коли керівники державних підприємств разом зі службовими особами державних органів управління майном замість передачі державного майна для приватизації штучно застосовують альтернативний правовий режим його продажу (звичайного відчуження).

Варто зазначити, що не завжди це робиться зі злочинних міркувань. У деяких випадках це відбувається у вузьковідомчих цілях задля того, щоб залишити в повному господарському

віданні державного підприємства кошти, які будуть отримані після такого продажу. У такому разі службові особи державних підприємств та державних органів управління діють у правовому полі, адже існуюче законодавство, зокрема й Порядок № 830, не зобов'язують їх до застосування правового режиму приватизації. А отже, суто де-юре притягти таких осіб до юридичної відповідальності неможливо.

За таких обставин було б доцільно покласти функції з перевірки здатності відповідного державного майна до його приватизації на органи ФДМУ. Задля цього необхідно прийняти відповідний нормативно-правовий акт, хоча б на рівні Кабінету Міністрів України. Кабінет Міністрів України є вищим органом у системі органів виконавчої влади, якому притаманна дуалістична природа повноважень: з одного боку, він концентрує у своїх повноваженнях загальне управління об'єктами державної власності разом з управлінням державними органами виконавчої влади (у тому числі спрямування й координацію діяльності ФДМУ), а з іншого – покликаний та відповідальний за забезпечення здійснення внутрішньої й зовнішньої політики держави, забезпечення проведення фінансової, цінової, інвестиційної та іншої політики тощо.

Із цього приводу пропонуємо внести зміни до Порядку № 803. Так, до цього документа необхідно внести застереження про те, що відчуження (як елемент управління державним майном) шляхом продажу майна можливе лише за умови, якщо це майно попередньо було запропоноване державним органом – суб'єктом управління таким майном для здійснення приватизації. І лише в тому разі, якщо така приватизація є неможливою чи недоцільною з практичних міркувань (виписавши чіткі, конкретні й вичерпні критерії такої недоцільності), – дозволити застосовувати відчуження державного майна згідно з Порядком № 803.

Підсумовуючи все викладене, варто зазначити, що приватизація (як спосіб відчуження об'єктів державної власності) суттєво відрізняється від альтернативного способу відчуження об'єктів державної власності, яке відбувається в процесі здійснення господарської діяльності та являє собою складовий елемент управління державною власністю.

Така відмінність зумовлена насамперед тим, що приватизації притаманна характерна лише для неї спеціальна, спрямована на глибинну перспективу розвитку мета, якої позбавлені інші альтернативні способи відчуження державної власності.

Відтак, здійснюючи відчуження державного майна поза процесом приватизації (альтернативним шляхом), держава позбавляється всього позитивного ефекту, який потенційно закладений у її мету та цивільно-правовий режим. Це стає можливим через відсутність дієвого механізму, який унеможлиблював би підміну понять і необґрунтоване здійснення відчуження державного майна альтернативним способом (поза процесом приватизації).

З огляду на наведене вважаємо актуальним та своєчасним внесення відповідних змін до Порядку відчуження об'єктів державної власності, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 6 червня 2007 р. № 803, які в найкоротший строк унеможливили б зазначені зловживання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Про державну програму приватизації : Закон України від 13 січня 2012 р. № 4335-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/4335-17>.
2. Про приватизацію державного майна : Закон України від 4 березня 1992 р. № 2163-XII (зі змінами станом на 16 лютого 2016 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2163-12>.
3. Про управління об'єктами державної власності : Закон України від 21 вересня 2006 р. № 185-V (зі змінами станом на 8 червня 2017 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/185-16>.

4. Про Фонд державного майна України : Закон України від 9 грудня 2011 р. № 4107-VI (зі змінами станом на 29 травня 2014 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4107-17>.
5. Про затвердження Положення про порядок проведення конкурсів з продажу пакетів акцій акціонерних товариств : Наказ Фонду державного майна України від 10 травня 2012 р. № 639 (зі змінами станом на 15 вересня 2016 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/zb940-12>.
6. Про затвердження Порядку відчуження об'єктів державної власності : Постанова Кабінету Міністрів України від 6 червня 2007 р. № 803 (зі змінами станом на 19 жовтня 2016 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/803-2007-п>.
7. Постанова Верховного Суду України від 6 вересня 2017 р. в справі № 6-1081цс17 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/).
8. Рішення Конституційного Суду України від 1 липня 1998 р. № 9-рп в справі № 01/1501-97 (справа щодо приватизації державного майна) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-98>.
9. Майно повинно працювати / Фонд державного майна України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.spfu.gov.ua/userfiles/pdf/presentation_3707.pdf.
10. Харитонов Є.О. Цивільне право України : [підручник] / Є.О. Харитонов, О.І. Харитонova, О.В. Старцев. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К. : Істина, 2009. – 816 с.

REFERENCES

1. “About the state program of privatization” : Law of Ukraine dated January 13, 2012, No. 4335-VI, available at : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/4335-17>.
2. “On privatization of state property” : Law of Ukraine dated March 4, 1992, No. 2163-XII (with amendments, as of February 16, 2016), available at : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2163-12>.
3. “On the management of state-owned objects” : Law of Ukraine dated September 21, 2006 No. 185-V (with amendments, as of 06/08/2017), available at : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/185-16>.
4. “About the State Property Fund of Ukraine” : Law of Ukraine dated 09.12.2011 No. 4107-VI (with amendments, as of May 29, 2014), available at : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4107-17>.
5. “On approval of the Regulations on the procedure for conducting tenders for the sale of shares in joint stock companies” : Order of the State Property Fund of Ukraine dated May 10, 2012 No. 639 (with amendments, as of 15.09.2016), available at : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/zb940-12>.
6. “On approval of the procedure for the alienation of state-owned objects” : Rule of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated 06.06.2007, No. 803 (with amendments, as of 19.10.2016), available at : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/803-2007-p>.
7. Decision of the Supreme Court of Ukraine dated 06.09.2017 in the case No. 6-1081cs17, available at : [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/).
8. Decision of the Constitutional Court of Ukraine in the decision No. 1-рп dated July 1, 1998, No. 01 / 1501-97 No. 1-8 / 98 (case concerning privatization of state property), available at : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-98>.

9. State Property Fund of Ukraine : Property to be funded by the State Property Fund of Ukraine, available at : http://www.spfu.gov.ua/userfiles/pdf/presentation_3707.pdf.
10. Kharitonov, E.O., Kharitonova, O.V. and Startsev, O.V. (2009), *Tsyvilne pravo Urayiny* [Civil Law of Ukraine], Istyna, Kiev, Ukraine.

УДК 347.68: 347.44

ЮРИДИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА СПАДКОВОГО ДОГОВОРУ В УКРАЇНІ ТА СВІТОВИЙ ДОСВІД ЗАСТОСУВАННЯ СПАДКОВОГО ДОГОВОРУ

Клементьева Т.М., студентка

*Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
вул. Володимирська, 60, Київ, Україна
tanjab199617@gmail.com*

Статтю присвячено висвітленню сутності та змісту такої правової категорії, як «спадковий договір». Проаналізовано український і світовий досвід застосування спадкового договору. Досліджено тлумачення поняття спадкового договору сучасними науковцями. Проаналізовано чинне законодавство для глибшого розуміння спадкового договору. Визначено предмет, істотні умови розірвання та забезпечення виконання спадкового договору.

Ключові слова: спадковий договір, істотні умови спадкового договору, забезпечення виконання спадкового договору, європейські традиції інституту спадкового договору.

ЮРИДИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА НАСЛЕДСТВЕННОГО ДОГОВОРА В УКРАИНЕ И МИРОВОЙ ОПЫТ ПРИМЕНЕНИЯ НАСЛЕДСТВЕННОГО ДОГОВОРА

Клементьева Т.Н.

*Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, ул. Владимирская, 60, Киев, Украина
tanjab199617@gmail.com*

Статья посвящена раскрытию сущности и содержания такой правовой категории, как «наследственный договор». Проанализирован украинский и мировой опыт применения наследственного договора. Исследовано толкование понятия наследственного договора современными учеными. Проанализировано действующее законодательство для более глубокого понимания наследственного договора. Определен предмет, существенные условия расторжения и обеспечения выполнения наследственного договора.

Ключевые слова: наследственный договор, существенные условия наследственного договора, обеспечение выполнения наследственного договора, европейские традиции института наследственного договора.

LEGAL CHARACTERISTICS OF INHERITANCE AGREEMENT IN UKRAINE AND THE WORLD EXPERIENCE OF THE APPLICATION OF INHERITANCE AGREEMENT

Klementieva T.M.

*Taras Shevchenko National University of Kyiv, Volodymyrska Str., 60, Kyiv, Ukraine
tanjab199617@gmail.com*

The article is devoted to the clarification of the essence and content of such a legal category as “inheritance agreement”. The Ukrainian and world experience of the application of inheritance agreement is analysed. The interpretation of the concept of inheritance agreement by modern scholars is researched. The current legislation is analysed for a deeper understanding of the inheritance agreement. The subject, essential conditions, termination, and enforcement of the inheritance agreement are determined.

The subject of the inheritance agreement is the transfer of ownership of the property specified in the agreement to the acquirer, but such rights are not hereditary and the acquirers are not successors. The essential conditions of the inheritance agreement include the subject, according to which certain property

of the alienator, as defined by terms of the agreement, will pass to the acquirer, if all the personal orders of the alienator are performed by the acquirer. Essential conditions of the inheritance agreement indicate three signs. Among them, the property is considered that after the death of the alienator becomes the property of the acquirer, at the same time, its location, composition and value of the property, its qualitative criteria are important. In addition, the acquirer is obliged to take actions, taking into account the nature and content of actions, based on the agreement terms. In addition, another sign is other conditions that are included in the content of the agreement if one of the parties insists on it, that is, the term of action of the acquirer, volumes and cost of the alienator's expenses.

The cancellation of the inheritance agreement occurs at the request of the alienator, the acquirer, and persons controlling its execution. During the alienator's life, this agreement may be terminated by the court if the acquirer does not fulfil instructions of the alienator, and after death, it may be terminated at the request of persons who control the enforcement of such an agreement.

Enforcement of the inheritance agreement is carried out by civil norms taking into account the general methods of ensuring the fulfilment of obligations contained in Chapter 49 of the Civil Code of Ukraine. A significant role is played by civil liability measures for violating the obligations set forth in Chapter 51 of the Civil Code of Ukraine. The use of special means specified in Article 307 of the Civil Code of Ukraine to regulate these relations is also possible.

Lawmakers of foreign countries consider an inheritance agreement as an agreement between the heir and the testator. On the basis of the agreement, all hereditary property or its share after the death of the testator, who signed the agreement, passes to the heir. In this case, the agreement may stipulate both payment conditions of this transition, on the basis of which the heir must comply with the obligations before or after the death of the heir, and free conditions for the transfer of inherited property to the heir.

The German model of the inheritance agreement was historically the first in Europe. The German model is closely linked to the regulation of legal relations, which are implemented at the conclusion, execution, and termination of the agreement in Austria, Hungary, and Switzerland. The Latvian model also has some its own features. According to Art. 494–495 of the Swiss Civil Code, there is a negative inheritance agreement, it is known among lawyers for terminating the inheritance of a mandatory share.

Given the European traditions of the inheritance agreement institution, we come to the conclusion that under the inheritance agreement, it is necessary to understand the unity of the testamentary disposition in case of death of a person and civil law contract.

Key words: inheritance agreement, essential conditions of the inheritance agreement, enforcement of inheritance agreement, European traditions of institution of inheritance agreement.

Існують прогалини в правовому регулюванні порядку заключення та виконання спадкового договору в Україні. У правовому просторі спадковий договір має широку юридичну практику в Німеччині, Швейцарії, Австрії, Угорщині та Латвії. Проблемою є те, що в цивільному праві нашої країни спадковий договір рідко використовується.

У зарубіжних країнах спадковий договір є третьою підставою спадкування нарівні зі спадкуванням за заповітом та спадкуванням за законом, це дає спадкоємцю можливість зробити вибір під час оформлення спадкового правонаступництва. Проте в Україні спадковий договір недостатньо досліджений. Вивченням питання спадкового договору в Україні займалися В.В. Васильченко, С.В. Мазуренко, Н.П. Шама, Х.М. Маркович та інші вчені.

Мета статті – розкрити поняття й сутність спадкового договору в законодавстві України та дослідити правове регулювання спадкового договору в зарубіжних країнах.

Незважаючи на свою назву, спадковий договір, що регулюється главою 90 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України), не регламентує перехід майна до набувача від відчужувача з метою спадкування. Через це до такого договору норми спадкового права не застосовуватимуться. На підставі норм ЦК України передбачається сутність спадкового договору як договірного інституту, а не спадкового права, хоча за цим договором проводиться розпорядження наявним майном відчужувачем за його життя з набуттям набувачем права власності на майно після смерті відчужувача [1].

Чинним цивільним законодавством закріплено спадковий договір у ст. 1302 ЦК України, відповідно до якої спадковим договором встановлено зобов'язання однієї сторони (набувача) виконати розпорядження другої сторони (відчужувача), за смерті якого вона набуде право

власності на його майно. На сучасному етапі єдиного підходу до визначення спадкового договору та його юридичної характеристики немає. Цікавим є доктринальне тлумачення, запропоноване сучасними науковцями.

Так, Р.А. Майданик наголошує на тому, що спадковий договір характеризується односторонністю, консенсуальністю, алеаторністю, тривалістю та наявністю особистого характеру. Також характерний ускладнений порядок зміни й розірвання договору та здійснення двосторонньої реституції. У цьому договорі існує умова відчуження на користь набувача належного відчужувачеві майна на випадок його смерті [2, с. 6].

В.В. Васильченко зауважує, що спадковий договір може бути самостійним видом спадкування, і пропонує внесення змін до ст. 1217 ЦК України. На його думку, ця норма повинна мати іншу редакцію, а саме: «Спадкування здійснюється за заповітом, за спадковим договором або за законом» [3, с. 138]. Також учений тлумачить двосторонність спадкового договору, наголошуючи на тому, що права й обов'язки мають дві сторони. Зокрема, набувач отримує право власності на майно відчужувача та може скористатись правом розірвання договору в разі неможливості виконання відчужувачем розпоряджень. Варто враховувати й той аспект, що набувач зобов'язаний належно виконувати ті розпорядження відчужувача, які передбачені спадковим договором. На набувача покладаються розпорядження відчужувача, що містять майновий і немайновий характер, проте обов'язковою є умова не відчужувати майно за життя власника, і це прямо визначено спадковим договором [3, с. 137]. Аналогічної позиції дотримуються Ю.О. Заїка, В.Ю. Чуйкова, Н.П. Шама.

На переконання Є.О. Харитонові, спадковий договір фактично не є тотожним договору про спадкування, оскільки він спрямований на встановлення не стільки спадкових, скільки зобов'язальних відносин. На цій же позиції стоїть Верховний Суд України, який зауважує про перехід майна від відчужувача до набувача на підставі спадкового договору, що не є окремим видом спадкування, а тому відносини не регулюються нормами про спадкування в цивільному законодавстві [4]. Чимало вчених посилаються на думку Н.П. Шама, яка стверджує, що спадковим договором одна зі сторін – набувач – бере зобов'язання щодо виконання дій, які передбачені договором, і вони відбуваються на користь другої сторони, тобто відчужувача, або визначеної ним особи. Фактично після смерті відчужувача набувач отримує майно, яке було предметом спадкового договору. Потрібно враховувати той факт, що незалежно від часу складення заповіту майно, включене до спадкового договору, не буде входити до складу спадщини. На переконання Н.П. Шама, доцільно внести зміни до цивільного законодавства, виключивши ч. 2 ст. 1307 ЦК України, та встановити спадковий договір як двосторонній, відплатний та такий, що має консенсуальний характер [1]. Оponentами науковця є В.К. Антошкина, О.В. Дзера, З.В. Ромовська, Р.А. Майданик, які наполягають на односторонності спадкового договору, посилаючись на визначення спадкового договору, і підтверджують своє судження аналізом тексту норми, де не визначені жодні обов'язки щодо відчужувача [5, с. 140; 6, с. 343].

Варто проаналізувати чинне законодавство для глибшого розуміння спадкового договору. ЦК України зафіксує в книзі 6 «Спадкове право» поняття про такі договори, де зазначається про тісний зв'язок із відносинами, що складаються щодо посмертного переходу майна [7, с. 118–121]. Спадковий договір є договором на випадок смерті та розпорядження майном, проте не є спадкуванням. Тому необхідно чітко відмежовувати спадковий договір від договору про спадкування. Що стосується договорів про спадкування, то до них належать низка правочинів про передачу майна на випадок смерті між спадкодавцем та особами, яких він визначає для передачі майна після його смерті. Призначення спадкового договору дещо інше, він спрямований на встановлення зобов'язань між сторонами, а саме відчужувачем і набувачем, про виконання визначених договором дій та передачу після смерті відчужувача майна під час виконання набувачем усіх закріплених вимог за спадковим договором [8, с. 14-15].

Оскільки спадковий договір не передбачає виникнення спадкових правовідносин і не регулює відносини спадкування, його віднесення до спадкового права є недоречним. Предметом спадкового договору є перехід прав власності на визначене в договорі майно до набувача, проте такі права не є спадковими, а набувачі – спадкоємцями. Для підсилення цієї думки зауважимо, що спадщиною є сукупність прав та обов'язків спадкодавця, а також певний перехід до спадкоємця через універсальне чи сингулярне правонаступництво. Тому правонаступництво втілює передачу прав певним суб'єктом до іншого суб'єкта. Що стосується універсального правонаступництва в спадкуванні, то це у свою чергу перехід до спадкоємця комплексу прав та обов'язків спадкодавця. Прийняття спадщини в цьому разі має поширення на все спадкове майно незалежно від того, у кого воно перебуває, навіть у тих випадках, коли об'єкти є для спадкоємця невідомими в момент прийняття цієї спадщини. Отже, суб'єктами спадкового договору є відчужувач і набувач. Відчужувачем може бути одна чи декілька фізичних осіб (подружжя, один із подружжя або інша особа). Згідно зі ст. 1303 ЦК України набувачем у спадковому договорі є фізична або юридична особа.

У спадковому договорі законодавець відступає від традиційного підходу щодо належності кола осіб, які можуть бути відчужувачем. Цей критерій покладений в основу визначення сторін, поділу на фізичних і юридичних осіб. У цьому варіанті без уваги залишається питання про те, що в спадковому договорі відчужувачем не може бути юридична особа [1]. Відомо, що спадковий договір укладають лише громадяни з повною дієздатністю – у цьому разі мова йде про відчужувача. На практиці нерідко трапляється, що відчужувачем і набувачем на підставі спадкового договору є декілька фізичних осіб. У тому випадку, де в спадковому договорі є декілька фізичних осіб, після смерті відчужувача їм належатиме на правах співвласників майно, що переходить на підставі спадкового договору, на праві сумісної власності. При цьому їх обов'язок перед відчужувачем є солідарним.

На думку Н.П. Шапи, яка досліджувала цю проблематику, для уточнення кола осіб, які належать до сторони відчужувача та набувача в спадковому договорі, а також для визначення правового режиму майна, набутого декількома фізичними особами, вона пропонує внести зміни до ст. 1303 ЦК України та викласти її в такій редакції: «1. Відчужувачем у спадковому договорі може бути повнолітня дієздатна фізична особа. 2. Набувачем у спадковому договорі може бути повнолітня дієздатна фізична особа або юридична особа. 3. Якщо набувачем є декілька фізичних осіб, вони стають після смерті відчужувача співвласниками майна, визначеного спадковим договором, на праві спільної сумісної власності. Якщо набувачами є декілька фізичних осіб, їх обов'язок перед відчужувачем є солідарним» [1].

Безумовно, спадковий договір укладається не тільки подружньою парою на боці як відчужувача, так і набувача. Він також може бути укладений між самим подружжям. Для цього не потрібно виділяти частку з їх спільної сумісної власності, оскільки укладений спадковий договір регламентує цей аспект.

У ч. 2 ст. 1306 ЦК України зазначені особливості спадкового договору за участю подружжя, де визначається перехід спадщини від одного з подружжя до іншого; фактично це не відповідає сутності відносин, що постають з існуючого спадкового договору. До складу спадщини в будь-якому разі не включається майно, що є предметом спадкового договору. Тому варто підтримати думку вчених щодо необхідності усунення суперечностей у ч. 2 ст. 1306 ЦК України шляхом внесення змін про те, що спадковим договором може встановлюватись те, що після смерті одного з подружжя майно переходить до іншого з подружжя, а вже потім, після його смерті, – до набувача [1].

У ст. 1305 ЦК України вказується, що набувач має вчинити певні дії до відкриття спадщини або після її відкриття, які матимуть майновий і немайновий склад. Відчужувач зобов'язаний призначити особу, яка забезпечить контроль за виконанням спадкового договору після його смерті.

До істотних умов спадкового договору належить предмет, за яким певне майно відчужувача, що визначене умовами договору, перейде до набувача, якщо будуть виконані всі особисті розпорядження відчужувача набувачем.

Істотні умови спадкового договору вказують на три ознаки; враховується майно, яке після смерті відчужувача стане власністю набувача, при цьому важливими є його місцезнаходження, склад і вартість, якісні критерії. До того ж набувач зобов'язаний провести дії з огляду на характер і зміст дій, умови договору. Ще однією ознакою є інші умови, які включаються до змісту договору, якщо на них наполягає одна зі сторін (це стосується строку дій набувача, обсягів і вартості затрат на відчужувача) [1].

Умови спадкового договору завжди пов'язані з відкладальною обставиною, тому необхідно враховувати те, що набувач має пережити відчужувача. Інакше такий договір буде припинений унаслідок особистого характеру, і в цьому полягає зміст самого договору. Тому в разі смерті набувача до відкриття спадщини його спадкоємці не можуть претендувати на таке майно. Практично воля спадкодавця є формою вираження на випадок його смерті [9].

Розірвання спадкового договору відбувається на вимогу відчужувача, набувача та осіб, які контролюють його виконання. За життя відчужувача цей договір може бути розірваний у судовому порядку за невиконання набувачем розпоряджень відчужувача, а після його смерті – за вимогою осіб, які контролюють виконання такого договору.

Забезпечення виконання спадкового договору здійснюється цивільними нормами з урахуванням загальних способів забезпечення виконання зобов'язань, що містяться в главі 49 ЦК України. Вагому роль відіграють також заходи цивільної відповідальності за порушення зобов'язань, що прописані в главі 51 ЦК України. Можливе використання й спеціальних засобів, зазначених у ст. 307 ЦК України, для регулювання цих відносин. У спадковому договорі цивільні правовідносини мають місце щодо певного майнового права, у тому числі права власності. Серед об'єктів цивільних правовідносин у договорі зазначаються гроші, речі, майнові права, цінні папери. Бінарна природа спадкового договору полягає в тому, що він є одночасно розпорядженням на випадок смерті та договором, який має істотні умови за своїм змістом.

Законотворці зарубіжних держав під спадковим договором розуміють угоду спадкоємця зі спадкодавцем. На підставі договору спадкоємцю переходить усе спадкове майно чи його частка після смерті спадкодавця, який підписав договір. При цьому договір може передбачати як оплатні умови цього переходу, на підставі якого спадкоємець має виконати прийняті зобов'язання до чи після смерті спадкоємця, так і безоплатні умови переходу спадкового майна до спадкоємця.

Німецька модель спадкового договору історично першою склалася в Європі. Питанню спадкового договору присвячено ч. 4 книги 5 Німецького цивільного уложення (далі – НЦУ). З боку спадкодавця під час укладення договору німецький законодавець не допускає представництва, про що зазначено в § 2274 НЦУ, і вимагає обов'язкового нотаріального його посвідчення згідно з § 2277 НЦУ. Спадковий договір може бути взятий на офіційне зберігання, для цього кожна зі сторін отримує відповідну розписку [10]. Таким чином, німецький спадковий договір визначає, що в разі смерті спадкодавця все його майно або частина, зазначена в спадковому договорі, переходить у власність спадкоємця, тобто іншої сторони спадкових відносин.

У німецькому праві сам факт укладення спадкового договору ще не дає підстав говорити про те, що право власності спадкодавця обтяжене правами спадкоємця. Однак, доводячи умисність дарування спадкодавцем, що завдало шкоду інтересам його контрагента за умовами спадкового договору, спадкоємець може вимагати повернення дару (розірвання договору). З німецькою моделлю тісно пов'язане регулювання правових відносин, які здійснюються під час укладення, виконання та розірвання договору в Австрії, Угорщині та Швейцарії. Певні особливості має латвійська модель.

Зокрема, на підставі ст. 639 Цивільного закону Латвійської Республіки (далі – ЦЗ ЛР) спадковий договір є угодою, за якої одна сторона після смерті надає іншій чи декільком сторонам (один одному) право в майбутньому отримати спадщину чи його частину, або одним контрагентом іншому контрагенту, або третій особі, а також призначається заповідальний відказ на їх користь. Встановлюється порядок нотаріального посвідчення спадкового договору, який закріплено в ст. 643 ЦЗ ЛР, за умови, якщо він стосується прав на нерухоме майно, унаслідок чого вимагається державна реєстрація подібного договору з метою внесення відомостей про його зміст до так званої поземельної книги [11].

Більш суворими є положення ст. 649 ЦЗ ЛР [11]. У зазначеній нормі спадковий договір, що був укладений і внесений до земельної книги за життя спадкодавця, обтяжує його нерухоме майно, яке в цьому договорі прямо поіменоване, або все нерухоме майно спадкодавця, якщо за умовами договору до спадкоємця після смерті спадкодавця має перейти майно останнього. Практично спадкоємець набуває за спадковим договором права заставодержателя, тому що угоди, які можуть стати причиною відчуження нерухомого майна, укладаються лише за згоди спадкоємця, зазначеного в спадковому договорі.

Порівнюючи українську цивілістику із зарубіжним законодавством, зазначимо, що в нашій країні майно включається до реєстру обтяжень нерухомого майна, що є предметом спадкового договору. Згідно зі ст. 1307 ЦК України нотаріус накладає заборону відчуження на майно, що визначене в спадковому договорі, який посвідчений нотаріальною установою.

Натомість згідно зі ст. ст. 494–495 Швейцарського цивільного кодексу існує негативний спадковий договір, він відомий серед правників тому, що припиняє спадкування обов'язкової частки. А це означає, що відповідно до договору спадкоємець, наділений правом на обов'язкову спадкову частку, відмовляється від свого права повною мірою або частково. Також у швейцарському цивільному законодавстві є норми, що захищають спадкоємця в разі неправомірної поведінки спадкодавця під час виконання спадкового договору. Передбачена двостороння реституція [12].

Наостанок варто зазначити, що досвід зарубіжних країн привертає нашу увагу в контексті запровадження європейського законодавства у вітчизняну практику. З огляду на європейські традиції інституту спадкового договору варто зазначити, що під договором спадкування необхідно розуміти єдність розпорядження за заповітом на випадок смерті особи та цивільно-правового договору.

Підсумовуючи юридичну характеристику спадкового договору, наголосимо на тому, що він для українського законодавства є відносно новою правовою конструкцією, що дає змогу громадянам реалізувати свої права стосовно розпорядження власним майном. За відсутності юридичного складника спадкового правонаступництва до спадкового договору не застосовуються норми спадкового права. Цей висновок має своє підґрунтя та базується на тому, що майно, яке є предметом спадкового договору на випадок смерті відчужувача, є обтяженим із метою розпорядження.

Варто враховувати також що предметом спадкового договору є майно, яке не входить до складу спадщини. Набувач має знати, що оформлення права власності на майно, яке є предметом спадкового договору, відбувається негайно після смерті відчужувача, проте не так, як у договорах про спадкування, де потрібно чекати спливу 6 місяців із моменту смерті спадкодавця. Ще одним важливим моментом є те, що до майна, яке належить до предмета спадкового договору, не застосовується заповідальний відказ. Особи, які мають обов'язкову частку в спадщині, не претендують на майно, визначене спадковим договором. Спадковий договір відрізняється від заповіту за своєю природою, яка має договірний характер. Через цю конструкцію відбувається зв'язок між сторонами на основі свободи волі спадкодавця та прийнятих за договором зобов'язань.

Досвід зарубіжних країн свідчить про те, що детальне регламентування умов у спадковому договорі, а також питань укладення, зміни й розірвання дає змогу ефективно використовувати його в цивільному обігу. Важливо, щоб було достатнє законодавче поле для забезпечення прав та обов'язків сторін спадкового договору. Необхідно використовувати позитивний досвід зарубіжних країн у цьому питанні для уникнення прогалин у вітчизняному законодавстві щодо регулювання спадкового договору.

ЛІТЕРАТУРА

1. Шама Н.П. Спадковий договір в цивільному праві України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право та цивільний процес ; сімейне право ; міжнародне приватне право» / Н.П. Шама. – К., 2008. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://avtoreferat.net/content/view/926/9/>.
2. Мазуренко С.В. Спадковий договір у цивільному праві України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право та цивільний процес ; сімейне право ; міжнародне приватне право» / С.В. Мазуренко. – О., 2004. – 20 с.
3. Васильченко В.В. Юридична сутність інституту спадкового договору та його місце в системі спадкового права / В.В. Васильченко // Право України. – 2004. – № 7. – С. 137-138.
4. Ієвіня О.В. Спадковий договір : спірні питання / О.В. Ієвіня // Юридичний радник. – 2011. – № 4(58). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://yurradnik.com.ua>.
5. Антошкіна В.К. Договірне регулювання відносин подружжя : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 / В.К. Антошкіна ; Нац. юрид. академія України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2006. – 208 с.
6. Цивільне право України. Загальна частина : [підручник] / за ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнецової, Р.А. Майданика. – К. : Юрінком Інтер, 2010. – 976 с.
7. Васильченко В.В. Юридична сутність інституту спадкового договору та його місце в системі цивільного права / В.В. Васильченко // Право України. – 2005. – № 6. – С. 37-39.
8. Цивільне право України: Академічний курс : [підручник] : у 2 т. / за заг. ред. Я.М. Шевченко. – К. : ВД «Ін Юре», 2008–2009. – Т. 1 : Загальна частина. – 2008. – 520 с.
9. Маркович Х.М. Особливості правової природи спадкового договору в цивільному законодавстві України / Х.М. Маркович [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://docviewer.yandex.ua/?url>.
10. Гражданское уложение Германии от 18 августа 1896 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://pnu.edu.ru/ru/faculties/full_time/uf/iogip/study/studentsbooks/histsources2/igp.
11. Гражданский закон Латвийской Республики 1937 г. Часть 2 : Наследственное право. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://pravo.hse.ru/data/2016/04/17.pdf>.
12. Швейцарский гражданский кодекс от 10 декабря 1907 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.wipo.int/wipolex/ru/details.jsp?id=5896.

REFERENCES

1. Shama, N.P. (2008), "Inheritance agreement in the civil law of Ukraine", Thesis abstract for Cand. Sc. (Jurisprudence), 12.00.03, available at : <http://avtoreferat.net/content/view/926/9/>.
2. Mazurenko, S.V. (2004), "Inheritance agreement in the civil law of Ukraine", Thesis abstract for Cand. Sc. (Jurisprudence), 12.00.03, Odesa, Ukraine.
3. Vasylchenko, V.V. (2004), "The legal essence of the institution of inheritance agreement and its place in the system of inheritance law", *Pravo Ukrayiny*, no. 7, pp. 137–138.

4. Iyevinya, O.V. (2011), "Inheritance agreement : controversial issues", *Yurydychnyi radnyk*, no. 4(58), available at : <http://yurradnik.com.ua>.
5. Antoshkina, V.K. (2006), "Contractual regulation of marriage relationships", Thesis abstract for Cand. Sc. (Jurisprudence), 12.00.03, National Law Academy of Ukraine named after. Yaroslav the Wise, Kharkiv, Ukraine.
6. Dzera, O.V., Kuznietsova, N.S. and Maidanyk, R.A. (2010), *Tsyvilne pravo Ukrayiny. Zahalna chastyna : pidruchnyk* [Civil law of Ukraine. General part : textbook], Yurinkom Inter, Kyiv, Ukraine.
7. Vasylychenko, V.V. (2005), "The legal essence of the institution of inheritance agreement and its place in the civil law system", *Pravo Ukrayiny*, no. 6, pp. 37–39.
8. Shevchenko, Ya.M. (2008), *Tsyvilne pravo Ukrainy : Akademichnyi kurs : pidruchnyk : u 2 t.* [Civil law of Ukraine : Academic course : textbook : in 2 vol.], Vol. 1 : *Zahalna chastyna* [General part], Kontsern «Vydavnychi Dim «In Yure», Kyiv, Ukraine.
9. Markovych, Kh.M. (2015), "Features of the legal nature of inheritance agreement in the civil law of Ukraine", available at : <https://docviewer.yandex.ua/?url>.
10. "Bürgerliches Gesetzbuch (BGB) on 18.08.1896", International Law Information Bank, available at : http://pnu.edu.ru/ru/faculties/full_time/uf/iogip/study/studentsbooks/histsources2/igp.
11. "Latvian Civil Law Act of 1937. Part 2. Inheritance law", International Law Information Bank, available at : <https://pravo.hse.ru/data/2016/04/17.pdf>.
12. "Swiss Civil Code on 10.12.1907", International Law Information Bank, available at : www.wipo.int/wipolex/ru/details.jsp?id=5896.

УДК 340.134:346.548(477)

ЧИ ЗАБЕЗПЕЧЕНІ ПРАВА СПОЖИВАЧІВ ІЗ ВВЕДЕННЯМ У ДІЮ СПЕЦІАЛЬНОГО ЗАКОНУ «ПРО СПОЖИВЧЕ КРЕДИТУВАННЯ»?

Мельник І.А., аспірант

*Київський університет права Національної академії наук України,
вул. Академіка Доброхотова, 7А, Київ, Україна*

У статті йдеться про ефективність положень Закону України «Про споживче кредитування» та його здатність забезпечити дотримання прав позичальників як споживачів. Автор вважає, що за час його дії суттєвих зрушень не відбулося, визначає причини та пропонує своє бачення можливих напрямів, засобів і способів вирішення його основного практичного завдання.

Ключові слова: споживач, споживче кредитування, договір, кредитний договір, позичальник.

ОБЕСПЕЧЕНЫ ЛИ ПРАВА ПОТРЕБИТЕЛЕЙ С ВВЕДЕНИЕМ В ДЕЙСТВИЕ СПЕЦИАЛЬНОГО ЗАКОНА «О ПОТРЕБИТЕЛЬСКОМ КРЕДИТОВАНИИ»?

Мельник И.А.

*Киевский университет права Национальной академии наук Украины,
ул. Академика Доброхотова, 7А, Киев, Украина*

В статье речь идет об эффективности положений Закона Украины «О потребительском кредитовании» и его способности обеспечить соблюдение прав потребителей. Автор считает, что за время действия этого закона существенных изменений не произошло, определяет причины и предлагает собственное видение возможных направлений решения его основного практического задания.

Ключевые слова: потребитель, потребительское кредитование, договор, кредитный договор, заемщик.

ARE CONSUMER RIGHTS SECURED ALONG WITH THE ENFORCEMENT OF A SPECIAL LAW “ON CONSUMER LENDING”?

Melnyk I.A.

*Kyiv University of Law of the National Academy of Sciences of Ukraine,
Akademika Dobrokhotova Street, 7A, Kyiv, Ukraine*

With the enactment of the Law of Ukraine “On Consumer Lending,” new applications were introduced for its putting into operation and counteracting abuses, now for the concession by commercial banks of rights for consumer loans.

Here are the general trends that are due to the economic laws of the loan as a commodity in general and the specifics of providing financial services (I. Bezklubiy) in the global economy with a shortage of circulating assets of purchasers of consumer goods problems with their definition, the state of the world financial system and the efficiency of national payment systems and, in particular, the limits on credit cards of their alternatives. Together they are subjected to universal (economic and general legal unification or harmonization) and national (temporal) factors. However, borrowers try to avoid repayment of loans, especially those borrowed from bankrupt banks, and banks directly or indirectly charge them and impose additional burdens on borrowers.

Determinants in resolving such conflicts are the adaptive vector of the development of Ukrainian legislation, which is envisaged by the Law of Ukraine “On the National Program for the Adaptation of Ukrainian Legislation to the Legislation of the European Union”. The choice of Ukraine in favour of European integration and association with EU countries attracts attention to those economic in content and legal in form institutes used in its countries in view of the need for the adaptation of national legislation to the legislation of these countries. That depends on the growth of the economic potential of our state, the resolution of the acute problem of employment, the tools of foreign economic policy, which are provided with general and special economic (credit) and legal (loan agreement and its kind of consumer loan agreement) institutions. This is the institution of financial policy and its direction – lending and the direction of consumer lending as: a) the economic category; b) the legal form of its existence. It is used by leading European and non-European countries and is, in principle, universalized.

There remains a problem of ensuring their fulfilment and balance of subjective rights of the parties, determination of interest rates, forms of granting of loans, fulfilment of information obligations, and real provision of consumer rights. As a matter of fact, it is about the almost half-yearly effect of the Law of Ukraine “On Consumer Lending”, which was adopted within the framework of harmonization of the Ukrainian legislative base with the European Union in accordance with the Association Agreement with the EU. In essence, its provisions repeat the relevant directive of the European Commission. And in the EU, consumers’ rights in obtaining a loan are protected quite reliably, as well as its ability to ensure compliance with the rights of consumer credit borrowers and verification of its provisions.

The purpose of this article is to determine areas of strengthening the protection of consumer rights of consumer loans after the enactment of the Law of Ukraine “On Consumer Lending” and the generalization of its practice, the features of the current state of consumer lending in Ukraine, the identification of the main problems with its further development against the backdrop of political and economic instability.

Key words: consumer, consumer lending, contract, loan agreement, borrower.

Будь-яке дослідження, у тому числі щодо теоретичного підґрунтя та прикладних завдань досягнення економічного балансу й правового врегулювання надання споживчих кредитів, усунення причин типових та інших можливих порушень прав споживачів як більш слабкої сторони в такому договорі, на нашу думку, має починатись із таких дій:

- 1) виявлення сутності його об’єкта, зокрема, економічної зумовленості, де є підприємець – власник вільних коштів, що спеціалізується на їх наданні під відсотки, і позичальник, який їх позичає для задоволення споживчих потреб;
- 2) встановлення гносеології розвитку досліджуваного явища – кредиту – як економічних відносин загалом із використання споживчих властивостей грошей та договору кредиту як їх форми, зокрема договору споживчого кредиту;

- 3) виявлення чинників його проблематики, зокрема, протистояння сильної (кредитодавця) та слабкої (позичальника з відсутністю сформованої споживчої культури) сторін;
- 4) встановлення напрацювань попередників-економістів (таких як А. Даниленко, А. Міщенко, А. Мороз, А. Уляновський, В. Базилевич, В. Василенко, Д. Гриньков, І. Брідченко, Т. Павлюченко), правничих позитивних досягнень у сфері кредитування (Ю. Чалий, В. Спіжов, Є. Карманов) і захисту прав споживачів (В. Косінов, Ю. Рябченко), їх реалізації та допущених перебільшень, промахів у їх реалізації з урахуванням економічного прагматизму й засади справедливості, розумності та добросовісності (п. 6 ст. 3 Цивільного кодексу України) протидії зловживанням свободою договору.

З введенням у дію Закону України «Про споживче кредитування» проявились нові прикладні завдання щодо набрання ним чинності та протидії зловживанням, наразі щодо уступки комерційними банками прав за споживчими кредитами.

При цьому вбачаються загальні тенденції, зумовлені економічними закономірностями кредиту як товару загалом та специфікою надання фінансових послуг (І. Безклубий) у світовій економіці за дефіциту оборотних коштів набувачів товарів споживання, проблеми з їх визначенням, стан світової фінансової системи та дієвість національної платіжної системи, зокрема й лімітів на кредитні картки, їх альтернативи. Вони разом визначаються світовим (економічним і загальним правовим, уніфікаційним чи гармонізаційним) та національним (темпоральним) чинниками. Проте позичальники намагаються уникнути повернення кредитів, особливо позичених у збанкрутілих банків, а банки – прямо чи опосередковано їх стягнути та нав'язати позичальникам додаткові обтяження.

Детермінуючим у вирішенні таких протистоянь є адаптаційний вектор розвитку законодавства України, який передбачений Законом України «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу». Вибір України на користь євроінтеграції й асоціації з країнами Європейського Союзу (далі – ЄС) привертає увагу до тих економічних за змістом і правових за формою інститутів, які використані в його країнах з огляду на потребу адаптації національного законодавства до законодавства цих країн. Від цього залежить зростання економічного потенціалу нашої держави, вирішення гострої проблеми зайнятості населення, інструменти зовнішньоекономічної політики, які забезпечені загальними та спеціальними економічними (кредит) і правовими (договір кредиту та його різновид – договір споживчого кредиту) інститутами. Таким є інститут фінансової політики та його напрям – кредитування, а також споживче кредитування як економічна категорія та правова форма її існування. Він використовується провідними європейськими й неєвропейськими країнами та загалом уже універсалізований.

Залишилась проблема із забезпеченням їх виконання та рівновагою суб'єктивних прав сторін, визначенням відсотків, формами надання кредитів, виконанням інформаційних зобов'язань, дійсним забезпеченням прав споживачів. Власне, ідеться про майже піврічну дію Закону України «Про споживче кредитування», який прийнятий у межах гармонізації української законодавчої бази з європейською відповідно до Угоди про асоціацію з ЄС. Фактично його положення повторюють відповідну директиву Єврокомісії. А в ЄС права споживачів під час отримання кредиту захищені досить надійно. Викликає питання його здатність забезпечити дотримання прав позичальників споживчих кредитів та верифікацію його положень.

Мета статті – визначитись із напрямками посилення захисту прав споживачів споживчих кредитів після введення в дію Закону України «Про споживче кредитування» та узагальнення практики його застосування, особливостей сучасного стану споживчого кредитування в Україні, виокремлення основних проблем щодо його подальшого розвитку на тлі політичної й економічної нестабільності.

Об'єктом дослідження є правовідносини зі споживчого кредитування, а предметом – положення чинного законодавства, практика його застосування, наукова доктрина консюмерства¹ загалом і його напряму із захисту прав позичальників кредитів.

Аксіоматично, що успіху кредитування на європейських ринках неможливо досягти без конкурентоспроможного товару та системного й виваженого змагання комерційних банків за споживачів його фінансових послуг, у тому числі споживчих кредитів. Це стосується також України, яка підписала економічну угоду з ЄС. Згідно з п. 11 ч. 1 ст. 11 Закону України «Про споживче кредитування» [5], що введений у дію 10 червня 2017 р., споживчий кредит (кредит) – це грошові кошти, що надаються споживачу (позичальникові) на придбання товарів (робіт, послуг) для задоволення потреб, не пов'язаних із підприємницькою, незалежною професійною діяльністю або виконанням обов'язків найманого працівника. Проте, як свідчить практика, значна частина кредиторів діють за своїми локальними актами, які проводять їх комерційний інтерес і не узгоджені із цим законом. До того ж на ринку споживчого кредитування діють такі з них, зокрема й із надання миттєвих кредитів під заставу, які не зареєстровані як надавачі фінансових послуг.

Набуття споживчих товарів, як правило, потребує врегулювання низки правовідносин, зокрема й щодо обов'язку держави із забезпечення гідного людини рівня життя, формування джерел покриття витрат на нього та сплати за зобов'язаннями, вчинення своєчасних розрахунків. Якщо в споживача власних коштів недостатньо, він вимушений використовувати залучені кошти, зокрема, за рахунок кредитних ресурсів надавачів фінансових послуг.

Спеціальний закон, з огляду на його назву, захищає насамперед права споживачів та меншою мірою – кредиторів. Він передбачає, щоб кредиторів оцінювали кредитоспроможність споживача як обов'язкову протидію проблемним кредитам. Зокрема, цікавим є введення Паспорта споживчого кредиту, який зобов'язує надавати клієнтам повну інформацію про кредит, а також усуває ризики оскарження ними кредитних договорів через неповне її надання.

З огляду на те, що досі не сформована достатня культура споживання, на чому «обпеклася» значна частина позичальників, які набували споживчі товари на суми більші, ніж їх доходи, та намагання надавачів кредитів розширити свій бізнес і залучати позичальників навіть з ігноруванням негативних кредитних історій окремих із них вважаємо за доцільне додатково посилити як інформаційну, так і виховну функції їх правового забезпечення, встановлення імперативних вимог щодо визначення допустимості та регулювання споживчого кредитування.

Мова йде про різні інтереси позичальників і надавачів кредитів, наприклад, про спекуляції на відсотках, де нижчі відсотки на валютні кредити, ніж кредити в гривні, обертались і досі обертаються значними проблемами для споживачів у період загострення інфляції та різкого підняття курсу валюти позики, витратами на обслуговування кредитів, а також призводять до зловживань на валюті кредитів, розподілу ризиків на ринках фінансових послуг тощо. Відповідно, правило «клієнт завжди правий» спрацьовує не завжди, тому права споживача таких кредитів є скоріше декларованими, а не забезпеченими й захищеними.

Під час дослідження проявів проблематики варто виходити з того, що згідно з абз. 3 ч. 1 ст. 11 Закону України «Про захист прав споживачів» [4] надання (отримання) споживчих кредитів в іноземній валюті на території України заборонене. Як встановлено в п. 13 Узагальнення судової практики розгляду цивільних справ, що виникають з кредитних правовідносин, від 13 грудня 2010 р. [6], під час спору суди повинні виходити з того, що

¹ Консюмеризм (англ. consumerism < consumer споживач) – організований рух громадян і державних органів за розширення та захист прав покупців.

договір, предметом якого є споживчий кредит в іноземній валюті, що був укладений після набрання чинності Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо регулювання відносин між кредиторами та споживачами фінансових послуг» від 22 вересня 2011 р. № 3795-VI [3], за позовом заінтересованої особи може бути визнаний судом недійсним.

З огляду на завдання необхідно встановити, що положення загального закону про захист прав споживачів та положення про захист прав споживачів споживчих кредитів співвідносяться як загальні й спеціальні. Якщо слідувати логіці ст. 4 Цивільного кодексу України, то до відносин зі споживчого кредитування застосовується спеціальний закон, а загальний лише в тому разі, якщо положення спеціального закону суперечать загальному закону та Цивільному кодексу України. Наразі ми виходимо з того, що спеціальний закон більше проводить інтереси позикодавців, ніж позичальників, тому останні намагаються протидіяти свавіллю – ініціюють рухи за захист прав позичальників, лобіюють узаконення неповернення кредитів банків, що визнані банкрутами, протидії цесії прав вимог кредиторів.

З огляду на ст. 627 Цивільного кодексу України є безспірними положення ст. 20 Закону України «Про споживче кредитування про необхідність отримання споживачем додаткових чи супутніх послуг кредитором або третіх осіб», зокрема:

- 1) договір оцінки майна споживача з метою визначення його кредитоспроможності;
- 2) договір оцінки майна споживача, що використовується для забезпечення виконання ним зобов'язань за договором про споживчий кредит;
- 3) договір страхування та інші договори, що укладаються для забезпечення виконання споживачем зобов'язань за договором про споживчий кредит;
- 4) договір відкриття банківського рахунку, необхідного для отримання чи обслуговування наданого кредиту;
- 5) договори про надання нотаріальних та інших додаткових чи супутніх послуг у разі, якщо вони необхідні для укладення договору про споживчий кредит.

Таке наводить на думку про потребу збалансування дії засади свободи договору (п. 3 ст. 3 Цивільного кодексу України) [7] та принципів свободи договору (ст. 627 Цивільного кодексу України) за рахунок його обмежень імперативами в спеціальних актах законодавства. Для цього в останніх повинна бути проведена можливість звуження дії принципу свободи договору.

Можна виходити з того, що банківські правочини, як вважає професор І. Безклубий, спрямовані на задоволення фінансових послуг клієнтів, зокрема, забезпечують виконання певних грошових зобов'язань під час здійснення активних і пасивних банківських операцій [1, с. 6]. Проте це один із проявів, інший полягає в тому, що надавачі фінансових послуг тим самим здійснюють свою підприємницьку діяльність, ризикують кредитним портфелем, навіть зловживають ним, а тому повинні також нести негативні наслідки такої діяльності, а не перекладати їх лише на позичальників.

Серед основних проблем надання споживчих кредитів залишається, з одного боку, збільшення обсягів та підвищення його ефективності а з іншого (в умовах економічної нестабільності в Україні) – удосконалення організації кредитування населення та захисту його кредитних прав, особливо за об'єктивного, не залежного від позичальників зниження їх здатності своєчасно погашати кредити. На відміну від країн ЄС у нас досі практикуються високі процентні ставки за споживчі кредити. За умов економічної кризи це знизило довіру до банківського сектора, належної якості кредитного портфеля, особливо пов'язаного зі споживчим кредитуванням.

Окрім того, з введенням електронних платіжних карток виникла потреба в подальшому дослідженні особливостей споживчого кредитування на умовах електронного кредитування, яке в розвинених країнах світу досить поширене та є визначальним чинником інтенсифікації розвитку економіки [2, с. 69]. Практика розвинених банківських систем свідчить про те, що такий кредит надає споживачеві особливі гарантії й можливості правового захисту, які не характерні для інших банківських кредитних правочинів [2, с. 160]. Проте здебільшого цей кредит розглядають лише в ракурсі кредитування загалом, що не досить коректно, оскільки споживче кредитування має свої особливості.

З огляду на це виправданим стало прийняття та введення спеціального закону як прояву стратегії розвитку споживчого кредитування в Україні з урахуванням умов і значення такого правового субінституту договору кредитування, де ми дотримуємось визначеної Р. Шишкою систематики договорів в Україні: концепт зобов'язань, тип договору, підтип договорів із надання фінансових послуг, вид (інститут) договору з надання кредиту, його підвид (субінститут) – договір споживчого кредиту [8].

Об'єктом кредитування за споживчим кредитом може бути практично будь-який предмет споживання, товар чи послуга. Зазвичай банки кредитують придбання житла, автомобілів, техніки, витрати на навчання, лікування, відпочинок, ремонт квартир, будинків тощо. На ці потреби споживчий кредит в Україні надається в національній валюті фізичним особам на їхні власні потреби (на придбання споживчих товарів і послуг тривалого користування).

Обсяги й розміри споживчого кредитування в Україні зумовлені загальними економічними чинниками та послугами на фінансовому ринку. Об'єктивно пропозиції саме споживчих кредитів банки постійно збільшували та через карткові рахунки навіть нав'язували. Ставки за цими кредитами також мали тенденцію до зростання.

З економічного боку можна встановити, що до тих пір, доки є загрози економічній й політичній нестабільності в Україні, існуватиме тенденція скорочення частки споживчих кредитів у кредитному портфелі. Вітчизняні банки надають значно менше таких кредитів, ніж у країнах ЄС, де на операції з фізичними особами припадає до третини загального обсягу їх операцій. При цьому йдеться про завищені, на відміну від кредитодавців у ЄС, відсотки за такими кредитами; підвищення вимог кредиторів до позичальників щодо захисту від додаткових кредитних ризиків; зменшення кількості потенційних позичальників з урахуванням економічної ситуації в державі; ускладнення процедури здійснення реструктуризації кредитів тощо. Подальший розвиток споживчого кредитування матиме такі особливості: зосередження основної уваги на кредитах у національній валюті, що допоможе уникнути валютного ризику як для кредиторів, так і для позичальників; необхідність здійснення відкритої кредитної політики щодо інформування потенційних клієнтів про реальну ціну кредиту; активізація на ринку позикового капіталу діяльності небанківських фінансових установ, які в розвинених країнах світу посідають важливе місце в споживчому кредитуванні.

До основних причин, що стримують розвиток споживчого кредитування в Україні за умов фінансово-економічної й політичної кризи та які можуть негативно позначитись на діяльності і фінансовій стабільності комерційних банків, можна віднести такі:

- зростання кредитного ризику, пов'язаного з необ'єктивною оцінкою кредитоспроможності фізичних осіб – позичальників. У багатьох розвинених країнах світу кредитори користуються послугами незалежних бюро кредитних історій, що сприяє зменшенню витрат і ризиків фінансово-кредитних установ, однак в Україні така практика не поширена;
- низький рівень оплати праці в Україні, тобто неможливість повернення багатьма позичальниками суми кредиту та відсотків за ним;
- незначний рівень довіри населення до банківських структур;

- у практиці кредитного аналізу банки мають враховувати фактор присутності тіньової економіки, що часто не дає змоги об'єктивно оцінити позичальника;
- вища вартість придбання товарів у кредит, ніж під час оплати готівкою.

Посилює кризові тенденції нестабільність курсу валют, їх стрімке зростання (за прогнозами, до 30 грн за 1 долар США в 2018 р.), а отже, підвищення пов'язаних із тим ризиків. Для їх подолання варто використовувати договір страхування як імператив, що створить гарантії для споживачів та стане пересторогою для намагання кредиторів переключити ці ризики на позичальників.

Таким чином, Закон України «Про споживче кредитування», попри його спрямованість на захист прав споживачів, містить прогалини та можливості для зловживання правами сильної сторони. З огляду на наведене варто переглянути локальні акти надавачів споживчих кредитів із метою їх узгодження з вимогами зазначеного закону. Окрім того, для подолання негативів Міністерству фінансів України та Міністерству юстиції України варто в імперативному порядку розробити й рекомендувати надавачам фінансових послуг Типовий договір надання споживчих кредитів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Безклубий І. Теоретичні проблеми банківських правочинів : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / І. Безклубий. – К., 2006. – 32 с.
2. Васюренко О. Банківські операції : [навч. посібник] / О. Васюренко. – 4-те вид., перероб. та доп. – К. : Знання, 2011. – 324 с.
3. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо регулювання відносин між кредиторами та споживачами фінансових послуг : Закон України від 22 вересня 2011 р. № 3795-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3795-17>.
4. Про захист прав споживачів : Закон України від 12 травня 1991 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1023-12>.
5. Про споживче кредитування : Закон України від 15 листопада 2016 р. № 1734-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1734-19>.
6. Узагальнення судової практики розгляду цивільних справ, що виникають з кредитних правовідносин, від 13 грудня 2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0003760-10>.
7. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV (редакція станом на 2 листопада 2016 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.
8. Шишка Р. Типологія цивільно-правових договорів / Р. Шишка // Право та управління. – 2012. – № 2. – С. 1007-1019.

REFERENCES

1. Bezklubiy I. (2006), "Theoretical problems of banking transactions", Thesis abstract for Cand. Sc. (Jurisprudence), 12.00.03, Kyiv, Ukraine.
2. Vasyurenko, O. (2011), *Bankivski operatsiyi : navch. posibn.* [Bank operations : teaching aid], Znannia, Kyiv, Ukraine.
3. "On Amending Certain Legislative Acts of Ukraine Regarding the Regulation of Relations between Creditors and Consumers of Financial Services" : Law of Ukraine on 22 September 2011 № 3795-VI, available at : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3795-17>.

4. “On Consumer Rights Protection”: Law of Ukraine on 12 May 1991, available at : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1023-12>.
5. “On Consumer Lending” : Law of Ukraine on 15 November 2016 № 1734-VIII, available at : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1734-19>.
6. “Generalization of judicial practice of consideration of civil cases arising out of credit relations on 13.12. 2010”, available at : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0003760-10>.
7. “Civil Code of Ukraine on 16.01.2003 № 435-IV” (last updated 02.11.2016), available at : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.
8. Shyshka, R. (2012), “Typology of civil contracts”, *Pravo ta upravlinnya*, no. 2, pp. 1007-1019.

РОЗДІЛ IV. АДМІНІСТРАТИВНЕ ТА ФІНАНСОВЕ ПРАВО

УДК 340.134: 342.518: 34.08 (477)

ПАТРОНАТНА СЛУЖБА ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ: ДЕЯКІ ДИСКУСІЙНІ ПИТАННЯ РЕГЛАМЕНТАЦІЇ

Коломоєць Т.О., д.ю.н., професор, член-кореспондент
Національної академії правових наук України, Заслужений юрист України

*Запорізький національний університет, вул. Жуковського, 66, м. Запоріжжя, Україна
t_deputy@ukr.net*

У статті аналізуються положення чинного законодавства України про патронатну службу. Автор звертає увагу на відсутність єдності поглядів учених-юристів щодо розуміння патронатної служби та колізійність, узагальненість підходу законодавця до визначення її засад. Виокремлюється декілька базових доктринальних підходів до розуміння патронатної служби та обґрунтовується доцільність розгляду її як різновиду публічної служби. На підставі аналізу положень чинного законодавства України виділяються специфічні ознаки патронатної служби, які суттєво відрізняють її від державної служби. Зокрема, автор виділяє такі специфічні ознаки патронатної служби: особливість добору кадрів без урахування численних вимог, які передбачаються для претендентів на державну службу; прийняття на посади патронатної служби та звільнення з них за рішенням «патрона», прийняття на службу без проведення конкурсу та дотримання обмежень, передбачених для державної служби; строковість перебування на службі; «обслуговуючий» характер служби, зорієнтований на організаційне, інформаційне й аналітичне забезпечення діяльності «патрона»; дуалістичний характер дисциплінарної відповідальності особи, яка перебуває на посаді патронатної служби.

З метою усунення прогалин у вітчизняному законодавстві автор формулює визначення патронатної служби, яке пропонує нормативно закріпити. Також пропонується закріпити засади патронатної служби в окремому законодавчому акті з акцентом на її специфіку.

Ключові слова: патрон, патронатна служба, ознаки, публічна служба, законодавство, державна служба, пропозиції.

ПАТРОНАТНАЯ СЛУЖБА ПО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВУ УКРАИНЫ: НЕКОТОРЫЕ ДИСКУССИОННЫЕ ВОПРОСЫ РЕГЛАМЕНТАЦИИ

Коломоєц Т.А.

*Запорожский национальный университет, ул. Жуковского, 66, м. Запорожье, Украина
t_deputy@ukr.net*

В статье анализируются положения действующего законодательства Украины о патронатной службе. Автор обращает внимание на отсутствие единства взглядов ученых-юристов относительно понимания патронатной службы и коллизийность, обобщенность подхода законодателя к определению ее основ. Выделяется несколько базовых доктринальных подходов к пониманию патронатной службы и обосновывается целесообразность рассмотрения ее в качестве разновидности публичной службы. На основе анализа положений действующего законодательства Украины выделяются специфические признаки патронатной службы, которые существенно отличают ее от государственной службы. В частности, автор выделяет следующие специфические признаки патронатной службы: особенность подбора кадров без учета многочисленных требований, которые предъявляются к претендентам на государственную службу; принятие на должности патронатной службы и увольнения по решению «патрона», принятие на службу без проведения конкурса и соблюдение ограничений, предусмотренных для государственной службы; строчность пребывания на службе; «обслуживающий» характер службы, ориентированный на организационное, информационное и аналитическое обеспечение деятельности «патрона»; дуалистический характер дисциплинарной ответственности лиц, которые пребывают на должностях патронатной службы.

С целью устранения пробелов в отечественном законодательстве автор формулирует определение патронатной службы, которое предлагает нормативно закрепить. Также предлагается закрепить основы патронатной службы в отдельном законодательном акте с акцентом на ее специфику.
Ключевые слова: патрон, патронатная служба, признаки, публичная служба, законодательство, государственная служба, предложения.

EXECUTIVE SUPPORT SERVICE UNDER THE LEGISLATION OF UKRAINE: SOME DISCUSSION ISSUES OF REGULATION

Kolomoiets T.O.

*Zaporizhzhia National University, Zhukovskoho Str., 66, Zaporizhzhia, Ukraine
t_deputy@ukr.net*

The article analyses the situation of the current legislation of Ukraine on executive support service. The author draws attention to the lack of unity of views of scholars in the field of law on the understanding of executive support service and conflicts, generalized approach of the legislator to determining its principles. There are several basic doctrinal approaches to understanding executive support service, and the expediency of considering it as a kind of public service is substantiated. Based on the analysis of provisions of the current legislation of Ukraine, specific features of executive support service are determined, which distinguish it significantly from the civil service. In particular, the author highlights the following specific features of executive support service: the peculiarity of personnel selection without taking into account the numerous requirements that are foreseen for applicants for civil service; admission to posts of executive support service and dismissal from them by the decision of the "patron", admission to service without conducting the competition and observance of the restrictions provided for the civil service; term of service; "serving" character of the service, focused on the organizational, informational, and analytical support for the "patron" activity; the dual nature of the disciplinary responsibility of the person in charge of executive support service.

In order to eliminate the gap in domestic legislation, the author formulates the definition of executive support service, which he proposes to formalize. He also proposes to consolidate the principles of executive support service in a separate legislative act with an emphasis on its specifics.

Key words: patron, executive support service, features, public service, legislation, civil service, proposals.

В умовах прийняття нового Закону України «Про державну службу», яким регламентовано окремі питання патронатної служби (розділ X «Особливості проходження державної служби в окремих державних органах. Патронатна служба»), актуальності набуває питання визначення цього різновиду служби (оскільки воно відсутнє в законі), а також остаточне з'ясування того, чи є патронатна служба різновидом державної служби (з огляду на регламентацію у відповідному законі), чи це все ж таки окремий різновид публічної служби. Адже навколо цього питання у вітчизняній правовій науці дискусія ведеться вже протягом досить тривалого часу. Відразу варто зазначити, що проблематика патронатної служби привертала увагу багатьох учених-юристів, про що свідчить кількість робіт (наприклад, праці Ю.П. Битяка, Л.Р. Біли-Гіунової, А.М. Школика, Л.В. Романюк, Н.В. Бондаренко, Г.Д. Стратієнко, В.П. Тимошука, О.І. Костилева, В.І. П'ятковського, О.В. Петришина, І.Б. Коліушка та інших авторів). Однак і до цього часу (тим більше в аспекті прийняття Закону України «Про державну службу» від 10 грудня 2015 р.) питання визначення патронатної служби, а також її співвідношення з державною й публічною службою залишається спірним. Аналіз наявних робіт дає змогу вести мову про декілька основних підходів до вирішення цього питання (принаймні про три). Так, перший передбачає розгляд патронатної служби як різновиду державної служби, тим більше що в самому Законі України «Про державну службу» від 10 грудня 2015 р. її засади регламентовані поряд із засадами державної служби в окремих державних органах (ст. 92). Другий підхід зміщує акцент на специфіку патронатної служби порівняно з державною службою, що унеможлиблює її розгляд саме як державної служби (особливості вступу, проходження, припинення, функціонального призначення тощо). Однак її зв'язок із публічною сферою, служінням публічному інтересу через «обслуговування» суб'єкта публічної влади дає змогу розглядати її як різновид публічної служби. Підтвердженням її специфіки є також регламентація її засад в окремому розділі Закону України «Про державну службу» від 10 грудня 2015 р. поряд із засадами проходження служби в інших органах держави (ст. 91). Зрештою, третій підхід

передбачає розгляд патронатної служби як самостійного особливого різновиду службової діяльності особистісного спрямування («зорієнтованого на обслуговування інтересів патрона, керівника, правителя»). Підґрунтям для наявності розмаїття підходів до такого розуміння патронатної служби є специфіка правової регламентації її засад та відсутність її нормативного визначення у вітчизняному законодавстві. Для з'ясування питання щодо визначення патронатної служби та її співвідношення з державною й публічною службою варто зупинитись на її ознаках, які в сукупності формують її ресурс, а отже, дають змогу зіставити з державною та публічною службою, виявити тотожність чи відмінність (ступінь відмінності як для самостійного різновиду або ж складового елемента).

Почати варто з назви. У довідниково-енциклопедичній літературі патронатна служба (від лат. *patronatus* – стан, права патрона, покровитель, від англ. *patroning service* – обслуговування патрона, від фр. *patronage* – покровительство, шефство) розглядається як частина державної служби, сукупність працівників, яких керівник органу самостійно обирає та призначає на посади згідно із штатним розписом і категорією, що відповідає посаді [1, с. 302; 2, с. 302]. У науці права й державного управління патронатна служба розглядається як служба при керівникові [3, с. 33]; публічна служба політичної (особистої) відданості [3, с. 25]; служба помічників, радників, консультантів, прес-секретарів та інших осіб на посадах, передбачених штатним розписом для організаційного й інформаційно-аналітичного забезпечення діяльності керівників органів держави [4, с. 95]; служба на посаді в державному органі відповідно до штатного розпису, яка полягає в безпосередньому виконанні завдань керуючої посадової особи з метою організаційного та інформаційно-аналітичного забезпечення її діяльності [5, с. 300]; організація діяльності із забезпечення виконання завдань і функцій державного публічного діяча [6, с. 18]; діяльність осіб на посадах, на які вищі посадові особи держави мають право самостійно добирати та приймати осіб – своїх помічників, керівників прес-служб, радників, секретарів [7, с. 130]; служба політично й особисто відданих керівникові осіб, прийнятих на термін перебування керівника на посаді для забезпечення його діяльності [8, с. 6]; особиста служба керівника [9, с. 185] тощо.

Отже, незважаючи на розмаїття формулювань, спостерігається тенденція до фіксації у визначенні однієї чи декількох ознак патронатної служби (у різній послідовності згадування та зовнішній формі подання) задля виділення їх специфіки. Водночас такого визначення, у якому б знайшли втілення всі специфічні ознаки патронатної служби, які в сукупності й формують її ресурс, немає. Стосовно ж нормативного визначення патронатної служби ситуація дещо специфічна. Так, у раніше чинному Довіднику типових професійно-кваліфікаційних характеристик посад державних службовців, затвердженому Наказом Головного управління державної служби України від 1 вересня 1999 р. № 65, патронатна служба визначалась як «сукупність працівників державного органу, які самостійно приймаються на посади членами Кабінету Міністрів України, головами місцевих державних адміністрацій згідно із штатним розписом і категорією» [10]. У чинному ж Наказі Національного агентства України з питань державної служби «Про Довідник типових професійно-кваліфікаційних характеристик посад державних службовців» від 13 вересня 2011 р. № 11, на жаль, самого визначення немає, хоча закріплюються основний перелік посад, основні вимоги, що висуваються до цих посад, та визначається обсяг їх компетенції [11]. Аналогічний стан справ на рівні законодавчої регламентації. Так, Законом України «Про державну службу» від 16 грудня 1993 р. вперше було передбачено право Президента України, членів Уряду України, голів місцевих державних адміністрацій самостійно добирати та приймати на посади помічників, керівників прес-служб, радників і секретарів згідно із штатним розписом і категорією, що відповідає посаді, осіб (ст. 15), а також припинення особами служби на займаних посадах у разі зміни керівника з ініціативи новопризначеного керівника (ст. 30). І хоча в згаданому законі використовувався термін «патронатна служба», проте самого визначення не було [12].

Аналогічний підхід збережено в чинному Законі України «Про державну службу» – відсутнє нормативне визначення патронатної служби, однак є вказівка на перелік посад патронатної служби, на порядок призначення на службу, звільнення зі служби, а також на зарахування до стажу державної служби часу роботи на посадах патронатної служби в разі наявності певних умов (ст. ст. 45, 92) [13]. Правові засади патронатної служби в окремих органах держави визначаються також положеннями окремих законодавчих і підзаконних актів (наприклад, ст. 9 Закону України «Про дипломатичну службу» від 20 вересня 2001 р., ч. 3 ст. 42, ч. 2 ст. 44, п. п. 7, 8 ст. 47 Закону України «Про Кабінет Міністрів України» від 27 лютого 2014 р., ст. 34 Закону України «Про Центральну виборчу комісію» від 30 червня 2004 р., ст. 10 Закону України «Про службу в органах місцевого самоврядування» від 7 червня 2001 р., ст. 12 Закону України «Про центральні органи виконавчої влади» від 17 березня 2011 р., Постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку перебування на державній службі працівників патронатної служби членів Кабінету Міністрів України та голів місцевих державних адміністрацій» від 19 травня 1999 р. № 851 (зі змінами, внесеними Постановою Кабінету Міністрів України № 962 від 9 серпня 2001 р.) тощо). Аналіз їх положень свідчить також про те, що законодавець не надає визначення патронатної служби, однак намагається регламентувати питання вступу, проходження, припинення служби, визначити перелік посад патронатної служби, основні вимоги до претендентів на посади. При цьому простежується тенденція до збільшення кількості відносно визначених норм, які істотно розширюють сферу «суб'єктивного розсуду патрона» у вирішенні питань патронатної служби. Окрім того, спостерігається тенденція щодо «більш узагальненого підходу» законодавця до врегулювання питань патронатної служби в її «прив'язці» до державної служби. Так, наприклад, у раніше чинному Законі України «Про державну службу» від 16 грудня 1993 р. чітко зазначалося, що особи, перебуваючи на посадах державної служби, «проходять державну службу» (ст. 15), а в разі припинення відповідних відносин відбувається «припинення державної служби», самі ж службовці патронатної служби визначались як «державні службовці патронатної служби» (ст. 30), що й слугувало підставою для розгляду вченими-адміністративістами патронатної служби як складової частини державної служби [1, с. 302], складової частини загальної державної служби [6, с. 15; 14, с. 461]. У чинному Законі України «Про державну службу» від 10 грудня 2015 р. такого безпосереднього зв'язку вже немає (вживається виключно термін «патронатна служба»). Більше того, інтерес викликають ч. ч. 5, 6 ст. 92 Закону України «Про державну службу», згідно з якими час роботи на посадах патронатної служби зараховується до стажу державної служби та враховується під час присвоєння службового рангу в межах відповідної категорії посад, якщо до призначення на посаду патронатної служби він перебував на державній службі та після звільнення з посади патронатної служби повернувся на державну службу; якщо він виявив таке бажання, він реалізує його в порядку, передбаченому для осіб, які вперше вступають на державну службу, з обов'язковим проведенням конкурсу.

Отже, навряд чи варто однозначно вести мову про те, що патронатна служба є частиною державної служби (з аналізу положень вищезазначених частин ст. 92 Закону України «Про державну службу»). Більше того, з тексту ст. 92 Закону України «Про державну службу» чітко простежується позиція законодавця щодо «прив'язки» патронатної служби до певної особи на посаді (не органу, не держави загалом), так звана «персоніфікована спрямованість служби», а саме: «Працівник патронатної служби призначається на посаду на строк повноважень особи, працівником патронатної служби якої він призначений» (ч. 2 ст. 92 Закону України «Про державну службу»), «<...> відносини припиняються в день припинення повноважень особи, працівником патронатної служби якої він призначений», «<...> достроково звільнений із посади за ініціативою особи, працівником патронатної служби якої він призначений, або керівника патронатної служби» (ч. 3 ст. 92 Закону України «Про державну службу»). Законодавець намагається визначити перелік тих посад, працівниками патронатної служби яких особи можуть бути (при цьому чітко зрозуміло, що, згідно зі ст. 3 Закону України «Про державну службу», на цих осіб дія цього ж закону не

поширюється). Цілком логічно в такому разі патронатну службу розглядати як службу керівника (патрона), особисту службу тієї особи, яка перебуває на певній посаді. Ця особа фактично сама формує цю службу, формує для обслуговування своєї функціональної діяльності. З огляду на таку надмірну самостійність (хоча має бути затверджений штатний розпис із категоріями посад, вимогами до претендентів на відповідні посади тощо) патрона у вирішенні відповідних питань патронатної служби без дотримання встановлених законодавством вимог щодо вступу, просування, припинення державної служби патронатну службу навряд чи варто розглядати як класичний різновид державної служби. Водночас вона не є «приватною службою», оскільки «патрон» є представником публічної влади, переважно політичним діячем, патронатна ж служба утворюється для забезпечення належного виконання ним своїх повноважень публічно-владного характеру. У цьому аспекті її можна розглядати як різновид публічної служби, тим самим урахувавши її специфічні властивості та відмежувавши від державної служби.

Патронатна служба має цілу низку специфічних ознак. По-перше, є особливості добору, вступу та припинення патронатної служби. Як уже зазначалося, законодавством передбачається право «патрона» самостійно здійснювати добір кадрів для своєї патронатної служби, що й слугує підставою для її ототожнення з особисто відданою службою керівника. Досить широкий суб'єктивний розсуд керівника у вирішенні питання добору кадрів для патронатної служби дає йому змогу залучати родичів, знайомих та інших осіб (особисто відданих йому осіб). При цьому така практика була поширена в різні історичні періоди. Так, наприклад, як зазначається в багатьох працях із питань історії публічної служби, особистими ад'ютантами Гетьмана Петра Скоропадського в його Головній квартирі були давні його друзі, однополчани та навіть далекі родичі, а особистими генеральними секретарями – масони [15, с. 123]. Дотримання вимог чинного законодавства щодо обмежень у перебуванні на державній службі близьких осіб стосовно патронатної служби не є обов'язковим, що знов-таки актуалізує питання співвідношення державної та патронатної служби. Окрім того, аналіз кваліфікаційних вимог, визначених у чинному законодавстві щодо посад патронатної служби, дає змогу вести мову про необов'язковість дотримання під час добору на відповідні посади також багатьох інших вимог, які є обов'язковими для державних службовців (претендентів на державну службу). Акцент зроблено переважно на наявності певної освіти й етапу роботи за фахом (у деяких випадках також положення на державній службі). Це цілком зрозуміло з огляду на призначення патронатної служби, однак саме такий обмежений, нормативно визначений перелік кваліфікаційних вимог щодо посад патронатної служби додатково свідчить на користь неможливості розгляду її як різновиду державної служби. Окрім того, цей перелік виглядає дещо звуженим і для самої патронатної служби, враховуючи її зв'язок із публічно-владною діяльністю патрона. Можна було б переглянути вищезазначений перелік і в окремій статті (за аналогією з положеннями щодо державної служби) передбачити обмеження щодо перебування на патронатній службі (особливо в аспекті наявної судимості за умисні злочини, позбавлення права займатися діяльністю, пов'язаною з виконанням функцій держави, або займати відповідні посади, притягнення до відповідальності за корупційні чи пов'язані з корупцією правопорушення тощо). Важливо, що кваліфікаційні вимоги до посад патронатної служби передбачають наявність освіти, компетентності фахового змісту, однак прийом на патронатну службу не передбачає проведення конкурсу, що у свою чергу дає підстави для висловлювань про її «позапрофесійний» характер [16, с. 23]. Із цим однозначно погодитись не можна, оскільки від функціонування патронатної служби багато в чому буде залежати ефективна діяльність «патрона», перелік завдань, обов'язків і повноважень, передбачених чинним законодавством для посад патронатної служби, а також високий рівень знань, компетентностей особи, її професіоналізм. Інша річ, що рівень професіоналізму особи на посаді патронатної служби спочатку визначає «патрон», а реальний стан справ з'ясується вже в процесі фактичного виконання, що є дещо відмінним порівняно з перевіркою професійного рівня державного службовця (претендента на посаду державної служби). І в цьому аспекті можна згадати

вислів Н. Макіавеллі: «Немалою справою для володаря є добір радників. <...> Щоб судити про розум володаря, потрібно побачити його оточення. Якщо найближчі особи ділові, віддані, його можна вважати мудрим. Якщо ж вони не такі, володар відразу падає в очак, оскільки найбільшої помилки він припустився саме в цьому виборі».

Зацікавленість також викликають питання дотримання під час добору кадрів «патроном» для патронатної служби вимог щодо політичної неупередженості. Аналіз законодавства свідчить про те, що будь-яких обмежень щодо добору осіб на патронатну службу з питань політичної неупередженості немає, керівник самостійно обирає осіб, а отже, самостійно вирішує це питання. Саме тому досить поширеною в правовій науці є теза про те, що на патронатну службу приймають особисто та політично відданих керівникові (патрону) осіб. На противагу цьому варто зазначити, що політична неупередженість є одним із принципів політичної служби (ст. 4 Закону України «Про державну службу» від 10 грудня 2015 р.). Можна було б порушити питання також про можливість залучення до патронатної служби іноземних громадян (до того ж є такі приклади в різні історичні періоди розвитку нашої держави). Відразу варто зазначити, що прямих заборон, визначених у законодавстві, немає. Водночас регламентація засад патронатної служби в окремому розділі Закону України «Про державну службу», який у свою чергу чітко фіксує, що право на державну службу мають повнолітні громадяни України, а також говорить про наявність громадянства іншої держави як про перешкоду для вступу (перебування) на державній службі (ст. 19 Закону України «Про державну службу»), дає змогу вести мову про те, що законодавець передбачає наявність «політико-правового зв'язку» такої особи. Окрім того, положення законодавства в частині визначення кваліфікаційних характеристик посад патронатної служби фіксують здебільшого наявність стану роботи за фахом на державній службі, що у свою чергу передбачає наявність в особи громадянства України. Проте спосіб викладу нормативного матеріалу дає змогу зробити припущення про можливість наявності такого стану в минулому (не передбачається фіксування наявності його на момент добору кадрів, призначення на посаду патронатної служби тощо) і цілком можливу модифікацію питання громадянства такої особи. Додаткового обговорення вимагає можливість залучення іноземних громадян до обслуговування діяльності суб'єкта публічно-владних відносин, оплати праці таких осіб тощо. Ці особи не складають Присягу державного службовця, а отже, питання їх відданості публічним інтересам, служіння інтересам українського народу, дотримання законодавства багато в чому залежать від їх «патрона», взаємовідносин особи на посаді патронатної служби та її «патрона» тощо.

В аспекті добору кадрів для патронатної служби корисно також порушити питання вікового цензу таких осіб. Стосовно державної служби в законодавстві України чітко передбачено, що не можуть вступати на державну службу особи, які досягли 65-річного віку (ст. 19 Закону України «Про державну службу» від 10 грудня 2015 р.). Аналіз законодавства про патронатну службу свідчить про те, що не передбачається призначення на посади патронатної служби осіб, які досягли такого віку. Проте державні службовці, які досягли граничного віку перебування на службі, можуть бути залишені у виняткових випадках на посадах радників, консультантів за рішенням керівництва відповідного державного органу.

Отже, «патрон» самостійно добирає кадри для патронатної служби, призначає їх на відповідні посади. Для таких осіб не передбачається проведення конкурсу, хоча для вступу на державну службу проведення конкурсу є обов'язковим, окрім чітко визначених випадків (ст. 21 Закону України «Про державну службу» від 10 грудня 2015 р.), однак у разі потреби може встановлюватися (визначатися) випробувальний термін та проводитися стажування. Під час перебування на патронатній службі особи підконтрольні, підзвітні особисто «патрону», перебувають у сфері реалізації його розсуду, зумовленого його публічно-владними повноваженнями. Самостійно «патрон» вирішує також питання припинення відносин патронатної служби. Звільнення осіб із посад патронатної служби здійснюється у зв'язку із залишенням керівником (патроном) посади в день припинення повноважень особи,

працівниками патронатної служби якої вони призначені, або ж достроково за ініціативою особи, працівниками патронатної служби якої вони призначені, чи керівником патронатної служби (ст. 92 Закону України «Про державну службу» від 10 грудня 2015 р.). На працівників патронатної служби поширюється дія законодавства про працю, крім ст. ст. 39¹, 41-43¹, 49², Кодексу законів про працю України (ст. 92 Закону України «Про державну службу»).

По-друге, специфічною ознакою патронатної служби є строковість відповідних службових відносин, зумовлених строковістю перебування на посаді «патрона». Варто зазначити, що всі посади, де передбачається існування патронатної служби, мають чітко визначений термін їх обіймання. З огляду на персоніфіковану зорієнтованість відповідної служби на «певного патрона» цілком логічною є також строковість перебування на такій службі осіб його патронатної служби. Особисто віддані особи супроводжують патрона впродовж строку його служби, що ще раз підкреслює відмінність патронатної служби від класичної державної служби. Саме тісний особистий зв'язок патронатної служби з її «патроном» зумовлює строковість такої служби, оскільки служба самих «патронів», згідно із чинним законодавством, в Україні є строковою.

По-третє, призначення патронатної служби полягає в інформативному, аналітичному, організаційному забезпеченні діяльності «патрона» (керівника), виконання ним публічно-владних функцій, реалізації ним статусу публічного діяча. Законодавець намагається закріпити перелік посад патронатної служби, а також більш-менш точно (залежно від акта) визначити завдання, обов'язки й повноваження працівників патронатної служби, аналіз яких дає змогу зробити висновок про їх «забезпечувально-обслуговуючий характер» саме щодо «патрона». Так, наприклад, у ст. 12 Закону України «Про центральні органи виконавчої влади» від 17 березня 2011 р. передбачено, що міністр має право на формування патронатної служби, яка здійснює консультування міністра, підготовку необхідних для виконання завдань міністерства матеріалів, забезпечує зв'язок із посадовими особами інших органів державної влади, організацію зустрічей та зв'язків із громадськістю, засобами масової інформації, а також виконує інші доручення міністра [17]. Відповідно до ст. 10 Закону України «Про службу в органах місцевого самоврядування» від 7 червня 2001 р. до посад патронатної служби належать помічники, радники голів місцевих державних адміністрацій [18]. Стаття 92 Закону України «Про державну службу» від 10 грудня 2015 р. закріплює такий перелік посад патронатної служби: радник, помічник, уповноважений, прес-секретар Президента України, працівників секретаріатів Голови Верховної Ради України, його Першого заступника та заступників, Прем'єр-міністра України та інших членів Кабінету Міністрів України, помічники-консультанти народних депутатів України, помічники, наукові консультанти суддів Конституційного Суду України, помічники суддів тощо [13].

Згідно з Довідником професійно-кваліфікаційних характеристик посад державної служби до посад патронатної служби віднесено керівника служби міністра, керівника прес-служби, помічника керівника, помічника-консультанта народного депутата України, радника, консультанта [11]. Окрім того, щодо кожної із цих посад визначено перелік завдань, обов'язків і повноважень. Так, наприклад, радник здійснює аналітичне забезпечення діяльності керівника під час вирішення ним завдань, що покладені на нього; забезпечує розвиток інформаційних зв'язків між структурними підрозділами різних державних органів, з підприємствами, установами, організаціями, громадськими об'єднаннями, провідними вченими, державними та політичними діячами, населенням із метою своєчасного та якісного виконання службових обов'язків [11]. Розмаїття завдань та обов'язків аналізованих працівників дає підстави для їх можливого групування в блоки, серед яких цілком можна виокремити консультативно-дорадчі, забезпечувальні, організаційні, адміністративні, координаційні, представницькі тощо [19, с. 43-44]. Проте необхідно зазначити, що призначення патронатної служби не варто ототожнювати з призначенням державних службовців, яких залежно від характеру й обсягу владних повноважень відносять до групи

адміністративно-допоміжного персоналу [7, с. 128]. Їх діяльність не передбачає дій, що призводять до настання наслідків юридичного характеру, проте впливають на зміст рішень органу. Ці службовці, виконуючи дії матеріально-технічного характеру, готують умови для здійснення юридично значущих дій. До цієї групи входять секретарі, діловоди, архіваріуси тощо [7, с. 129]. Їх діяльність не є особисто персоніфікованою, зорієнтованою на особу «патрона», вона регламентується положеннями законодавства про державну службу. Саме тому необхідно виважено використовувати термін «допоміжна служба» (трапляється в наукових навчальних джерелах із питань публічної служби) і розмежовувати патронатну службу (допоміжну службу того чи іншого політичного лідера [20, с. 8-9; 5, с. 298]) та державну службу осіб адміністративно-допоміжного персоналу (відповідних посад).

По-четверте, специфіка дисциплінарної відповідальності патронатних службовців передбачає також їх відповідальність перед «патроном», широку сферу прояву його суб'єктивного розсуду щодо вирішення цього питання, що істотно відрізняється від засад такої відповідальності державних службовців.

Отже, наявність специфічних, притаманних лише патронатній службі ознак, істотно відмінних від ознак державної служби, дає змогу зробити висновок про неможливість їх ототожнення. Водночас патронатна служба зорієнтована на забезпечення діяльності суб'єкта публічно-владної компетенції, переважно публічного діяча, що надає підстави для можливості розгляду її як різновиду публічної служби, враховуючи її ознаки. У сукупності все зазначене зумовлює потребу виваженого підходу з боку законодавця до врегулювання правових засад патронатної служби із зосередженням їх в окремому законодавчому акті (за аналогією із засадами інших видів публічної служби), який зафіксував би визначення патронатної служби, перелік її посад, вимоги щодо службовців, умови вступу, кар'єру, обмеження, припинення, заохочення й відповідальність службовців та закріпив би специфіку патронатної служби як різновиду публічної служби, усунувши ті колізійні, проблемні питання, які існують на сьогодні в правовому регулюванні відповідних відносин, забезпечивши ефективне використання ресурсу відповідної служби.

ЛІТЕРАТУРА

1. Адміністративне право України : [словник термінів] / за заг. ред. Т.О. Коломoeць, В.К. Колпакова. – К. : Ін Юре, 2014. – 520 с.
2. Енциклопедія державного управління : у 8 т. / редкол. : Ю.В. Ковбасюк (гол.) та ін. – К. : НАДУ, 2011–2011. – Т. 6 : Державна служба. – 2011. – 524 с.
3. Публічна служба. Зарубіжний досвід та пропозиції для України / за заг. ред. В.П. Тимощука, А.М. Школика. – К. : Конус-Ю, 2007. – 735 с.
4. Лазор О.Д. Державна служба в Україні : [навч. посібник] / О.Д. Лазор, О.Я. Лазор. – 3-те вид., доп. і перероб. – К. : Дакор, 2009. – 560 с.
5. Романюк Л.В. Патронатна служба в Україні : сучасний стан та перспективи розвитку / Л.В. Романюк // Ученые записки Таврического национального университета имени В.И. Вернадского. Серия «Юридические науки». – 2012. – Т. 25(64). – № 2. – С. 296-301.
6. Костилен О.І. Поняття та особливості діяльності патронатної служби та патронатних службовців / О.І. Костилен // Митна справа. – 2015. – № 2(98). – Ч. 2. – Кн. 2. – С. 14-19.
7. Коломoeць Т.О. Адміністративне право України. Академічний курс : [підручник] / Т.О. Коломoeць. – К. : Юрінком Інтер, 2011. – 576 с.
8. Костилен О.І. Адміністративно-правовий статус патронатної служби міністра : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 «Адміністративне право ; адміністративний процес ; фінансове право ; інформаційне право» / О.І. Костилен ; Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна». – К., 2015. – 16 с.

9. Кости́лев О.І. Адміністративно-правовий статус патронатної служби міністра : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 «Адміністративне право ; адміністративний процес ; фінансове право ; інформаційне право» / О.І. Кости́лев ; Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна». – К., 2015. – 202 с.
10. Про Довідник типових професійних характеристик посад державних службовців : Наказ головного управління державної служби України від 1 вересня 1999 р. № 65 (втратив чинність). – К. : Соцінформ, 1999. – 87 с.
11. Про Довідник типових професійних характеристик посад державних службовців : Наказ Національного агентства України з питань державної служби від 13 вересня 2011 р. № 11 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.nads.gov.ua/control/uk/publish/article?–showHidden>.
12. Про державну службу : Закон України від 16 грудня 1993 р. (з наступними змінами та доповненнями) // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 52. – Ст. 490.
13. Про державну службу : Закон України від 10 грудня 2015 р. // Голос України. – 2015. – № 250(6254). – С. 22-30.
14. Юридична енциклопедія : в 6 т. / за ред. Ю.С. Шемшученка. – К. : Укр. енцикл., 1998–2004. – Т. 5 : П. – 2003. – 736 с.
15. Гай-Нижник П.П. Особисті ад'юнкти й секретарі П. Скоропадського (до історії функціонування Головної квартири Гетьмана України) / П.П. Гай-Нижник // Український історичний журнал. – 2010. – № 6. – С. 106-126.
16. Теоретичні засади вирішення проблем державного управління в Україні : наукова доповідь / за заг. ред. Ю.С. Шемшученка, В.Б. Авер'янова. – К. : Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 1995. – 23 с.
17. Про центральні органи виконавчої влади : Закон України від 17 березня 2011 р. № 3166-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 38. – Ст. 385.
18. Про службу в органах місцевого самоврядування : Закон України від 7 червня 2001 р. № 2493-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 33. – Ст. 175.
19. Берназюк О.О. Класифікація функцій допоміжних органів при вищих органах державної влади / О.О. Берназюк // Порівняльно-аналітичне право. – 2015. – № 3. – С. 41-44.
20. Луговий В.О. Адміністративна реформа в Україні і політична культура / В.О. Луговий // Вісник Української академії державного управління при Президенті України. – 1998. – № 2. – С. 7-10.

REFERENCES

1. Kolomoets, T.O. and Kolpakov, V.K. (2014), *Administratyvne pravo Ukrayiny : slovnyk terminiv* [Administrative law of Ukraine : glossary of terms], In Yure, Kyiv, Ukraine.
2. Kovbasyuk, Yu.V. et al. (2011), *Entsyklopediya derzhavnoho upravlinnya : u 8 t.* [Encyclopedia of public administration : in 8 vol.], Vol. 6 : Serohin, S.M., Sorko, V.M. et al. (2011), *Derzhavna sluzhba* [Public service], NADU, Kyiv, Ukraine.
3. Tymoshchuk, V.P. and Shkolyk, A.M. (2007), *Publichna sluzhba. Zarubizhnyi dosvid ta propozysiyi dlya Ukrayiny* [Public service. Foreign experience and proposals for Ukraine], Konus-Yu, Kyiv, Ukraine.
4. Lazor, O.D. and Lazor, O.Ya. (2009), *Derzhavna sluzhba v Ukrayini : navchalnyi posibnyk* [Civil service in Ukraine : tutorial], Dakor, Kyiv, Ukraine.

5. Romanyuk, L.V. (2012), "Executive support service in Ukraine: current state and development prospects", *Uchenye zapiski Tavricheskoho natsionalnoho universiteta im. V.I. Vernadskoho. Ser. «Yuridicheskie nauki»*, vol. 25(64), no. 2, pp. 296-301.
6. Kostylev, O.I. (2015), "The concept and features of executive support service and civil servants", *Mytna sprava*, no. 2(98), part 2, Book. 2, pp. 14-19.
7. Kolomoets, T.O. (2011), *Administratyvne pravo Ukrayiny. Akademichnyi kurs : pidruchnyk* [Administrative law of Ukraine. Academic course : textbook], Yurinkom Inter, Kyiv, Ukraine.
8. Kostylev, O.I. (2015), "Administrative-legal status of executive support service of the minister", Thesis abstract for Cand. Sc. (Jurisprudence), 12.00.07, International university of development of man is opened «Ukraine», Kyiv, Ukraine.
9. Kostylev, O.I. (2015), "Administrative-legal status of executive support service of the minister", Thesis abstract for Cand. Sc. (Jurisprudence), 12.00.07, International university of development of man is opened «Ukraine», Kyiv, Ukraine.
10. (1999), "On Directory of Typical Professional Characteristics of Civil Servants' Positions" : Order of the Main Department of Civil Service of Ukraine on 01.09.1999 № 65 (repealed), Sotsinform, Kyiv, Ukraine.
11. "On Directory of Typical Professional Characteristics of Public Servants' Positions" : Order of the National Agency of Ukraine on Civil Service on 13.09.2011 № 11, available at : <http://www.nads.gov.ua/control/uk/publish/article?—showHidden>.
12. (1993), "On Civil Service" : Law of Ukraine on 16.12.1993, *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*, no. 52, art. 490.
13. (2015), "On Civil Service" : Law of Ukraine on 10.12.2015, *Holos Ukrayiny*, no. 250(6254), pp. 22-30.
14. Shemshuchenko, Yu.S. et al. (2003), *Yurydychna entsyklopediya : v 6-ty t.* [Legal encyclopaedia : in 6 vol.], *Ukrayinska entsyklopediya*, vol. 5 : P, Kyiv, Ukraine.
15. Hay-Nyzhnyk, P.P. (2010), "Personal assistants and secretaries of P. Skoropadskyi (on the history of the operation of General Headquarters of the Hetman of Ukraine)", *Ukrayinskyi istorychnyi zhurnal*, no. 6, pp. 106-126.
16. Shemshuchenko, Yu.S. and Averyanov, V.B. (1995), *Teoretychni zasady vyrishennya problem derzhavnoho upravlinnya v Ukrayini. Naukova dopovid* [Theoretical foundations of solving problems of public administration in Ukraine. Scientific report], Institute of the state and right is the name of V.M. Korecky of NAS of Ukraine, Kyiv, Ukraine.
17. (2011), "On Central Executive Authorities" : Law of Ukraine on 17.03.2011 № 3166-VI, *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*, no. 38, art. 385.
18. (2001), "On Service in Local Self-Government Bodies" : Law of Ukraine on 07.06.2001 № 2493-III, *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*, no. 33, art. 175.
19. Bernazyuk, O.O. (2015), "Classification of functions of subsidiary bodies at higher state authorities", *Porivnyalno-analitychne pravo*, no. 3, pp. 41-44.
20. Luhovyi, V.O. (1998), "Administrative reform in Ukraine and political culture", *Visnyk UADU*, no. 2, pp. 7-10.

УДК 342: 340.11

ПРАВОВАБЕЗПЕЧУВАЛЬНИЙ СКЛАДНИК ПРОЦЕДУРНОЇ ФУНКЦІЇ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА: ПОШУК БАЗОВОГО КРИТЕРІЮ ВИЗНАЧЕННЯ СУТНОСТІ

Пирожкова Ю.В., д.ю.н., доцент

*Запорізький національний університет, вул. Жуковського, 66, м. Запоріжжя, Україна
yuliya150677@mail.ru*

Статтю присвячено дослідженню сутності правозабезпечувального складника процедурної функції адміністративного права, характерною ознакою якого є зовнішнє «обслуговуюче» спрямування, що виходить за межі адміністративного права та передбачає сервісно-організаційну реалізацію як заявних (ініціативних), так і втручальних процедур, встановлених у межах інших галузей права. На підставі проаналізованих сучасних наукових підходів до адміністративної процедури визначено сутність правозабезпечувального складника процедурної функції адміністративного права.

Ключові слова: функції адміністративного права, адміністративна процедура, процедурна функція адміністративного права, правозабезпечувальний складник процедурної функції адміністративного права.

ПРАВООБЕСПЕЧИТЕЛЬНАЯ СОСТАВЛЯЮЩАЯ ПРОЦЕДУРНОЙ ФУНКЦИИ АДМИНИСТРАТИВНОГО ПРАВА: ПОИСК БАЗОВОГО КРИТЕРИЯ ОПРЕДЕЛЕНИЯ СУЩНОСТИ

Пирожкова Ю.В.

*Запорожский национальный университет, ул. Жуковского, 66, г. Запорожье, Украина
yuliya150677@mail.ru*

Статья посвящена исследованию сущности правообеспечительной составляющей процедурной функции административного права, характерным признаком которой является внешнее «обслуживающее» направление, выходящее за пределы административного права и предусматривающее сервисно-организационную реализацию как заявительных (инициативных), так и вмешательственных процедур, установленных в пределах иных отраслей права. Проанализированы современные доктринальные подходы к административной процедуре, определена сущность правообеспечительной составляющей процедурной функции административного права.

Ключевые слова: административный процесс, административно-процессуальное право, административная процедура, процессуальная функция, правообеспечительная составляющая процедурной функции административного права.

LAW-PROVIDING COMPONENT OF THE PROCEDURAL FUNCTION OF ADMINISTRATIVE LAW: SEARCH FOR THE BASIC CRITERION TO DEFINE THE ESSENCE

Pyrozhkova Yu. V.

*Zaporizhzhia National University, Zhukovskoho Str., 66, Zaporizhzhia, Ukraine
yuliya150677@mail.ru*

Traditional classic legal division of administrative law function to regulation and security is the result of “sustainability”, which was formed in the administrative and legal science borrowed from the Soviet Union and modern domestic scientists. The unique breadth of Administrative Law subject allows the system to complement its basic functions of another – a procedural function characteristic feature of which is the so-called external “serving” direction that “goes” beyond administrative law and provides “service-organization” as the realization of the applicants (initiative) and interference procedures established within other areas of law.

Because radical reform of the legal opinion on the nature of administrative law, the question arose as to the substantial upgrade of its subject and “reevaluation” functional component industry, which resulted in modern scientific, educational and journalistic sources is not only expanding the traditional range of specialized functions, but reviewing their content in context transfer of administrative and legal doctrine on so-called “European level”.

Despite the fact that scientists always recognize administrative law traditionally only with two basic functions – regulation and security, it must be noted that for administrative law, as a result of the unique properties of its subject, also characterized objectively existing externally oriented integrative

phenomenon – procedural branch function, the specificity of which is substantive rules of one sector (land, finance, labour, business, environmental law, etc.) “served” procedural rules of administrative law. Many modern domestic industries are new (economic, customs, tax, information law, etc.) and they lack their own procedural rules, in that case, administrative law and “help” them with their procedural rules. Recognition of administrative law procedural functions “removes from the agenda” scientific debate about the appearance of new industries – administrative and economic, administrative and land, administrative and environmental, administrative and cultural rights, etc. (e.g., research of V. Bevzenko, V. Halunko, R. Melnyk, Ye. Petrov, T. Sokolan etc.), because they actually come to the combination of substantive sector (land, environmental and economic rights) and other procedural rules – administrative law. The above combination is possible due to the specificity of administrative law and procedural nature of its integration function (which should not be confused with regulatory, because between them there is a global difference – the “external focus” procedural functions implemented outside the material administrative law). It is this feature allows you to talk about self-importance and existence of procedural tool industry is the foundation that allows you to supplement the traditional “duo” functions of administrative law.

Thus, outlining our own vision of the content procedural tool industry, we consider it appropriate to note that a purposeful influence of the administrative law direction focused on external public-service provision implementing procedural material standards set within other areas of law.

Key words: administrative procedure, administrative procedure, administrative proceedings, procedural function of administrative law.

Традиційний, класичний розподіл власне юридичних функцій адміністративного права на регулятивну й охоронну є результатом усталеності, яка сформувалась в адміністративно-правовій науці радянського періоду та запозичена сучасними вітчизняними ученими. Унікальна широта предмета адміністративного права дає змогу доповнити систему його базових функцій ще однією – процедурною функцією, характерною ознакою якої є так зване зовнішнє, «обслуговуюче» спрямування, що виходить за межі адміністративного права та передбачає сервісно-організаційну реалізацію як заявних (ініціативних), так і втручальних процедур, встановлених у межах інших галузей права.

Аналіз історіографії становлення адміністративно-правової науки показав, що ця функція взагалі ніколи в такому формулюванні не виділялась, хоча завжди об’єктивно існувала. Саме предмет, специфіка адміністративного права зумовлювали її наявність, адже жодна галузь вітчизняного права, окрім адміністративного, не мала такого «взаємопроникнення» обслуговуючого характеру в інші галузі, виходячи за межі свого матеріального права. Як справедливо зазначає І. Гриценко, з 20-х рр. ХХ ст. адміністративне право стає домінуючою галуззю права, яка регулює більшість суспільних відносин у державі [1, с. 43].

Легко переконатись у фактичному існуванні процедурної функції, порівнявши підручники з адміністративного права, які були видані у 80-90-х рр. ХХ ст. Так, автори підручника «Радянське адміністративне право» (1982 р.) за загальною редакцією В. Попової та М. Студенікіної хоч і не виділяють зазначену функцію, проте говорять про досить велику кількість суміжних питань, які виникають між адміністративним правом та фінансовим і колгоспним правом. Якщо фінансове право регулює суспільні відносини, які виникають у процесі фінансової діяльності держави, спрямованої на планове збирання й розподіл грошових ресурсів, то обслуговування організації роботи державних органів у галузі фінансової діяльності визначається адміністративним. Регулювання внутрішньоклгоспних відносин, які виникають між його членами та виборними органами, відносин колгоспного двору реалізується в межах колгоспного права, а дозвільна система, тобто необхідність отримання спеціального дозволу на продаж будь-якого товару, контроль і нагляд за дотриманням діючих правил колгоспної торгівлі, санітарних, ветеринарних правил, регулюється в межах адміністративного права [2, с. 6-7, 190].

На множинність точок перетину адміністративного права з фінансовим, земельним і колгоспним звертають увагу також автори підручника «Радянське адміністративне право» (1986 р.) за загальною редакцією Р. Павловського, зазначаючи що норми матеріального права реалізуються в певному порядку, тобто адміністративно-процесуальній діяльності. Зміст

зазначеної діяльності врегульовано адміністративно-процесуальними нормами та спрямовано на вирішення різноманітних індивідуальних справ, що виникають у державному управлінні, забезпеченні його результативності. Основні риси адміністративного процесу виявляються в тому, що його зміст динамічно взаємопов'язаний з управлінською діяльністю та нормами матеріального права (адміністративного, фінансового, господарського) [3, с. 8, 205, 210].

Водночас авторський колектив підручника «Радянське адміністративне право» (1986 р.) за загальною редакцією О. Коренева, зазначаючи про тісний зв'язок адміністративного права з іншими галузями права, звертають увагу на його «обслуговуючу» спрямованість щодо цивільного й трудового права [4, с. 31].

Фактичну наявність процедурної функції адміністративного права підтверджує також слушне зауваження Л. Ковалю, який у підручнику «Адміністративне право» (1998 р.) звертає увагу на той факт, що управлінські процедури поширюються не лише на відносини, що регулюються нормами адміністративного права, а й на відносини, що регулюються нормами інших галузей права, проте реалізуються цими нормами через державно-управлінську діяльність (земельні й фінансові, житлові та транспортні, природоохоронні й будівельні, лісові, водні, трудові та пенсійні, інші правовідносини). Своїх процесуальних форм вони не мають, і процесуальне «обслуговування» цих матеріальних приписів відбувається за допомогою адміністративно-процесуального права [5, с. 144].

У більш пізніх підручниках також можна побачити певні намагання вчених окреслити процедурно-обслуговуючу сферу адміністративного права. Так, наприклад, А. Васильєв, характеризуючи предмет адміністративного права, справедливо зауважує, що паралельно з управлінськими відносинами, у межах яких безпосередньо реалізуються функції й повноваження управлінських органів виконавчої влади, до його предмета входять охоронні та правозабезпечувальні відносини, а також відносини зовнішньоорганізаційного характеру, які виникають у зв'язку зі здійсненням деякими суспільними органами та організаціями зовнішньовладних функцій і повноважень [6, с. 8]. Науковець виділяє контрольно-наглядові, дозвільні, реєстраційні, координаційні, ліцензійні адміністративні процедури, завдяки яким стає практично можливим чітко й організовано реалізувати функції державної виконавчої влади в різноманітних сферах її здійснення [6, с. 184].

Яскравим підтвердженням наявності процедурної функції галузі є позиція колективу авторів підручника «Адміністративне право України» (2001 р.) за загальною редакцією Ю. Битяка, які вказують: «Найважливішою обставиною, що характеризує адміністративний процес, варто визнати те, що адміністративно-процесуальна діяльність завжди ґрунтується на праві, пов'язана з реалізацією матеріальних норм адміністративного права, а в деяких випадках – і норм інших галузей права, наприклад, під час реалізації окремих норм такої порівняно молодій галузі права, як підприємницьке право, що стосується державної реєстрації суб'єктів підприємницької діяльності» [7, с. 184].

Унаслідок докорінного реформування правової думки щодо сутності адміністративного права постало питання щодо змістовного оновлення його предмета та «переоцінки» функціонального складника галузі, що й зумовило в сучасних наукових, навчальних і публіцистичних джерелах не лише розширення традиційного переліку галузевих функцій, а й перегляд їх змісту в контексті переходу адміністративно-правової доктрини на так званий європейський рівень. Зокрема, Т. Коломєць і В. Колпаков у «Вступі до навчального курсу «Адміністративне право України» (2014 р.) серед функцій адміністративного права виділяють організаційну, уточнюючи при цьому, що така функція визначається організаційним характером діяльності публічної адміністрації, що постійно «підтримується» нормами публічної адміністрації [8, с. 109].

Роблячи акцент на адміністративно-правових і культурологічних аспектах європеїзації публічного управління в Україні, Ю. Юринець у свою чергу справедливо звертає увагу на

той факт, що реалізація відкритої моделі адміністративного права потребує обґрунтування та втілення його правозабезпечувальної й правозахисної функцій [9, с. 20-21].

Отже, наведені приклади ілюструють очевидний факт, що, незважаючи на те, що вченими-адміністративістами за адміністративним правом традиційно визнавалися лише дві базові функції – регулятивна й охоронна, не можна не помітити, що для адміністративного права внаслідок унікальних властивостей його предмета також характерне об'єктивно існуюче зовнішньо орієнтоване інтегративне явище – процедурна галузева функція, специфіка якої полягає в тому, що матеріальні норми однієї галузі (земельного, фінансового, трудового, господарського, екологічного права тощо) «обслуговуються» процедурними нормами адміністративного права. Багато сучасних вітчизняних галузей «нові» (господарське, митне, податкове, інформаційне право тощо), і в них відсутні власні процедурні норми, саме в такому разі адміністративне право «допомагає» їм своїми процедурними нормами.

Визнання процедурної функції адміністративного права дає змогу «просунутись» у наукових дискусіях щодо появи нових галузей – адміністративно-господарського, адміністративно-земельного, адміністративно-екологічного, адміністративно-культурного права тощо (наприклад, дослідження В. Бевзенка, В. Галуцька, Р. Мельника, Є. Петрова, Т. Соколан та інших авторів [10-12]), адже при цьому фактично мова йде про поєднання матеріальних норм однієї галузі (земельного, екологічного, господарського права) та процедурних норм іншої – адміністративного права. Зазначене поєднання можливе завдяки специфічності адміністративного права та інтеграційному характеру його процедурної функції (яку не варто плутати з регулятивною, оскільки між ними існує глобальна відмінність – «зовнішнє спрямування» процедурної функції реалізується за межами матеріального адміністративного права). Саме ця особливість дає змогу вести мову про самостійне значення й існування процедурної функції галузі.

Перш ніж безпосередньо перейти до з'ясування сутності процедурної функції адміністративного права, варто визначитися з питаннями, що стосуються філологічного та етимологічного розуміння таких категорій, як «процедура» й «провадження», що дасть змогу вирішити поставлене завдання. Слово «процедура» (як і слово «процес») походить від латинського «*procedo*», що означає «проходжу, просуваюсь» [16, с. 470]. В українській і російській мовах термін «процедура» з'явився шляхом запозичення його франкомовної трансформації «*procedure*», що має аналогічне значення [17, с. 156]. Процедура в загальноприйнятому сенсі розуміється як будь-яка тривала, послідовна справа, порядок, обряд; певна послідовність здійснення операцій, загальна система дій, необхідна для виконання відповідного завдання; офіційно встановлений чи узвичаєний порядок здійснення, виконання або оформлення будь-чого; офіційний порядок дій, виконання, обговорення чого-небудь тощо. Спільними рисами, що об'єднують усі ці визначення, є послідовність дій та спрямування на досягнення результату (оформлення, виконання, здійснення, обговорення тощо).

У юридичній науці використовуються такі терміни, як «процедура», «юридична процедура», «правова процедура», «адміністративна процедура» тощо. Так, наприклад, І. Барциц зазначає, що процедура є виявом специфічних юридичних режимів застосування права [18, с. 5]. М. Байтін та О. Яковенко розглядають правові процедури як особливий нормативно встановлений порядок здійснення юридичної діяльності [19, с. 7]. В. Тарасова пропонує розуміти процедуру як форму правового регулювання діяльності відповідних органів, яка за наявності певних причин може набути форми процесу [20, с. 112-113].

Якщо говорити безпосередньо про розуміння адміністративної процедури, варто зазначити, що в сучасній адміністративно-правовій літературі простежується дедалі більше зростаюча увага вчених до дослідження проблематики адміністративних процедур, їх відмежування від суміжних правових понять, а також збільшується кількість праць, присвячених окремим питанням адміністративних процедур (наприклад, роботи В. Авер'янова, О. Андрійко, Д. Астахова, О. Бандурки, Д. Бахраха, А. Васильєва, Н. Галіциної, В. Гарашука,

І. Голосніченка, Н. Губернської, Т. Коломоєць, О. Кузьменко, О. Лагоди, О. Миколенка, Р. Мельника, Б. Лазарева, В. Сорокіна, С. Стеценка, В. Тимошука та інших авторів). Дедалі частіше адміністративні процедури розглядаються у взаємозв'язку з відповідною сукупністю адміністративно-правових норм, яку називають адміністративно-процедурним правом (наприклад, праці Н. Александрової, В. Бевзенка, О. Кузьменко, Р. Куйбіди, О. Миколенка, Р. Мельника, В. Тимошука та інших учених).

Аналіз фахової наукової літератури показує, що на сьогодні існує декілька варіацій поняття «адміністративна процедура», зумовлених наявністю різних підходів до розуміння сутності адміністративного процесу, а саме такі:

- прихильники широкого розуміння поняття «адміністративний процес» зазначають, що ним охоплюється вся сукупність чинних адміністративних процедур (наприклад, роботи О. Бандурки, Д. Бахараха, Ю. Битяка, А. Коренева, Г. Петрова, М. Тищенка та інших авторів);
- адміністративна процедура – це складова частина адміністративно-управлінського процесу (роботи С. Стеценка);
- установлений законодавством порядок розгляду й розв'язання органами публічної адміністрації індивідуальних адміністративних справ із метою забезпечення прав, свобод та законних інтересів фізичних і юридичних осіб, нормального функціонування громадянського суспільства й держави (наприклад, дослідження В. Галуцька, В. Олефіра, М. Пихтіна та інших авторів). Підтримує цей підхід також О. Джафарова, яка при цьому зазначає, що адміністративною процедурою є нормативно встановлений порядок прийняття й виконання суб'єктами відповідних адміністративно-правових відносин управлінського акта та порядок вчинення адміністративних організаційних дій (заходів) з метою реалізації й забезпечення прав і свобод, законних інтересів та обов'язків фізичних і юридичних осіб. Схожу позицію займають більшість учених-адміністративістів, наприклад Д. Астахов, Н. Губернська, Т. Коломоєць, О. Кузьменко, О. Лагода, В. Тимошук, А. Школик та інші.

Сучасному адміністративному праву притаманна значна кількість різноманітних видів адміністративних процедур, що класифікуються за низкою підстав. Так, в адміністративному праві європейських країн основними критеріями класифікації адміністративних процедур є наявність конфлікту у відносинах між адміністративним органом і приватною особою та виділення окремих видів діяльності адміністративних органів. Відповідно до першого критерію адміністративні процедури поділяються на безконфліктні (неповозні) і конфліктні (повозні) [21, с. 123-124]. Конфліктною адміністративною процедурою є порядок розгляду й вирішення адміністративним органом суперечки, тоді як неповозною адміністративною процедурою вважається порядок розв'язання адміністративних справ, які не передбачають «юрисдикційний» розгляд конфлікту.

За другим критерієм усі види діяльності адміністративних органів умовно поділяють на внутрішньо спрямовані та зовнішньо спрямовані [22, с. 199]. Внутрішньо спрямовані адміністративні процедури реалізуються без залучення приватних осіб у межах системи органів виконавчої влади й місцевого самоврядування, тоді як зовнішньо спрямовані процедури передбачають наявність, окрім адміністративного органу, приватної (фізичної чи юридичної) особи [22, с. 10]. При цьому, якщо в зовнішньо спрямованій діяльності однією зі сторін відносин є не залучений до структури органу суб'єкт (приватна особа), процедура може бути визначена як «заявна» (для її початку необхідне подання заяви приватною особою) або «втручальна» (її адміністративний орган за наявності правових підстав розпочинає самостійно). В. Тимошук, використовуючи звичну для вітчизняного адміністративного права термінологію, визначає такі процедури як ті, що виникають за ініціативою (заявою) фізичної або юридичної особи, та ті, що починаються адміністративним органом за власною ініціативою [23, с. 24], за наявності потреби в захисті державних і

суспільних інтересів, забезпечення прав і свобод громадян, припинення адміністративних правопорушень тощо [22, с. 10].

З огляду на той факт, що адміністративні процедури за метою здійснення можна поділити на дві групи, до першої з яких варто віднести конфліктні адміністративні процедури, спрямовані на відновлення порушеного права (тобто дисциплінарне провадження, розгляд скарг, контрольні, наглядові процедури тощо), а до другої – ініціативні адміністративні процедури з надання адміністративних послуг (реєстраційні, ліцензійно-дозвільні, нострифікаційні, екзаменаційно-конкурсні тощо), безліч із яких передбачають та забезпечують зовнішній процес їх упровадження також в інших галузях права, необхідно зазначити, що саме це створює підґрунтя для виокремлення в структурі процедурної функції адміністративного права її складників – правозабезпечувального (розгляд заяв, скарг, процедура застосування заходів адміністративного примусу тощо) та публічно-сервісного (легалізація, ліцензування, реєстрація, встановлення статусу, верифікація, нострифікація, розгляд заяв, пропозицій і клопотань, застосування заохочень тощо).

ЛІТЕРАТУРА

1. Гриценко І. Становлення і розвиток наукових поглядів на основні інститути вітчизняного адміністративного права : дис. ... д-ра юрид. наук : спец. 12.00.07 / І. Гриценко. – Х., 2008. – 428 с.
2. Советское административное право / под общ. ред. В. Поповой, М. Студеникиной. – М. : Юридическая литература, 1982. – 286 с.
3. Советское административное право / под ред. Р. Павловского. – К. : Вища школа, 1986. – 415 с.
4. Советское административное право : [учебник] / под ред. А. Коренева. – М. : Юридическая литература, 1986. – 400 с.
5. Коваль Л. Адміністративне право : [курс лекцій для студ. юрид. вузів та фак-тів] / Л. Коваль. – К. : Вентурі, 1998. – 208 с.
6. Васильев А. Административное право Украины (общая часть) : [учеб. пособие] / А. Васильев. – Х. : Одиссей, 2002. – 288 с.
7. Адміністративне право України : [підручник для юрид. вузів і фак-тів] / [Ю. Битяк, В. Богуцький, В. Гаращук та ін.] ; за ред. Ю. Битяка. – Х. : Право, 2001. – 528 с.
8. Коломоець Т. Вступ до навчального курсу «Адміністративне право України» : [навч. лекція] / Т. Коломоець, В. Колпаков. – К. : Ін Юре, 2014. – 240 с.
9. Юринець Ю. Правозабезпечувальна та правозахисна функції адміністративного права : антропологічний вимір / Ю. Юринець // Юридичний вісник. – 2014. – № 2(3). – С. 70-74.
10. Бевзенко В. Адміністративно-земельне право України : [навч. посібник] / В. Бевзенко. – К. : Алерта, 2015. – 180 с.
11. Галуцько В. Проблеми формування оновленого предмета адміністративно-господарського права / В. Галуцько // Вісник університету «Україна». – 2011. – № 14. – С. 39-43.
12. Мельник Р. Німецький досвід та національні особливості становлення і розвитку адміністративно-господарського права / Р. Мельник, Є. Петров // Юрист України. – 2012. – № 1–2(18–19). – С. 65-70.
13. Адміністративне право України : [підручник] / за заг. ред. Т. Коломоець. – К. : Істина, 2009. – 480 с.
14. Губернська Н. Адміністративні процедури у сфері вищої освіти : теоретико-правове дослідження : [монографія] / Н. Губернська. – Х. : Панов, 2015. – 508 с.
15. Миколенко О. Місце адміністративного процедурного права в системі юридичних знань та системі права України : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : спец. 12.00.07 / О. Миколенко ; Класичний приватний ун-т. – Запоріжжя, 2011. – 40 с.

16. Словник іншомовних слів / уклад. : С. Морозов, Л. Шкарапута. – К. : Наукова думка, 2000. – 680 с.
17. Кузьменко О. Теоретичні засади адміністративного процесу : [монографія] / О. Кузьменко. – К. : Атіка, 2005. – 352 с.
18. Барциц И. Приоритетные направления совершенствования административных процедур / И. Барциц // Государство и право. – 2008. – № 3. – С. 5-11.
19. Байтин М. Теоретические вопросы правовой процедуры / М. Байтин, О. Яковенко // Журнал российского права. – 2000 – № 8. – С. 47-51.
20. Тарасова В. Процедурная форма деятельности органов социального обеспечения / В. Тарасова // Советское государство и право. – 1973. – № 11. – С. 112-115.
21. Школик А. Порівняльне адміністративне право : [навч. посібник] / А. Школик. – Львів : ЗУКЦ, 2007. – 308 с.
22. Лагода О. Адміністративна процедура : теорія і практика застосування : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес ; фінансове право ; інформаційне право» / О. Лагода. – Ірпінь, 2007. – 21 с.
23. Адміністративна процедура та адміністративні послуги. Зарубіжний досвід і пропозиції для України / авт.-упор. В. Тимошук. – К. : Факт, 2003. – 496 с.

REFERENCES

1. Gritsenko, I. (2008), "The establishment and development of scientific views on major national institutes of administrative law", Thesis abstract for Doc. Sc. (Jurisprudence), 12.00.07, Kharkiv, Ukraine.
2. Popova, V. and Studenikina, M. (1982), *Sovetskoe administrativnoe pravo* [Soviet Administrative Law], Juridicheskaya Literatura, Moscow, Russia.
3. Pavlovsky, R. (1986), *Sovetskoe administrativnoe pravo* [Soviet administrative Law], Vishya Shkola, Kyiv, Ukraine.
4. Korenyeva, A. (1986), *Sovetskoe administrativnoe pravo* [Soviet administrative law : Textbook], Juridicheskaya Literatura, Moscow, Russia.
5. Koval, L. (1998), *Administrativne pravo : kurs lektsiy dlya studentiv yuryd. vuziv ta fakultetiv* [Administrative Law : Lectures for students of law universities and faculties], Venturi, Moscow, Russia.
6. Vasilyev, A. (2002), *Administrativnoe pravo Ukrainyi (obshchaya chast) : uchebnoe posobie* [Administrative Law of Ukraine (General part) : Tutorial], Odyssey, Kharkiv, Ukraine.
7. Bytyak, Y., Bogucki, V., Garashchuk, V. et al. (2001), *Administrativne pravo Ukrayiny : pidruchnyk dlya yuryd. vuziv i fak-tiv* [Administrative Law of Ukraine : Textbook for law universities and faculties], Pravo, Kharkiv, Ukraine.
8. Kolomoets, T. and Kolpakov, V. (2014), *Vstup do navchalnoho kursu «Administrativne pravo Ukrayiny» : navch. lektsiya* [Admission to the course "Administrative Law of Ukraine" : teach. Lectures], In Jure, Kyiv, Ukraine.
9. Yurynets, Y. (2014), "Law providing and advocacy functions of administrative law : anthropological dimension", *Jurydychnyi Visnik*, no. 2(3), pp. 70-74.
10. Bevzenko, V. (2015), *Administrativno-zemelne pravo Ukrainyi : navchalnyi posibnyk* [Administrative and Land Law of Ukraine : Textbook], Alert, Kyiv, Ukraine.
11. Halunko, V. (2011), "Problems of a renewed subject of administrative law", *Bulletin of the University "Ukraine"*, no. 14, pp. 39-43.

12. Melnyk, R. and Petrov, E. (2012), "The German experience and national peculiarities of formation and development of administrative law", *Lawyer of Ukraine*, no. 1–2(18–19), pp. 65-70.
13. Kolomoets, T. (2009), *Administratyvne pravo Ukrayiny: pidruchnyk* [Ukrainian Administrative Law : Textbook], Istyna, Kyiv, Ukraine.
14. Hubernska, N. (2015), *Administratyvni protsedury u sferi vyshchoi osvity : teoretyko-pravove doslidzhennia : monohrafiia* [Administrative procedures in higher education : theoretical and legal research : monograph], Panov, Kharkiv, Ukraine.
15. Mikolenko, O. (2011), "Local administrative procedural law in the system of legal knowledge and legal system of Ukraine", Thesis abstract for Doc. Sc. (Jurisprudence), 12.00.07, Classical Private University, Zaporizhzhya, Ukraine.
16. Morozov, S. and Shkaraputa L. (2000), *Slovnnyk inshomovnykh sliv* [The dictionary of foreign words], Naukova Dumka, Kyiv, Ukraine.
17. Kuzmenko, O. (2005), *Teoretychni zasady administratyvnoho protsesu : monohrafiya* [The theoretical basis of the administrative process : monograph], Atika, Kyiv, Ukraine.
18. Bartsyts, I. (2008), "Improvement of priority direction of administrative procedures", *Hosudarstvo i pravo*, no. 3, pp. 5-11.
19. Baytyn, M. and Yakovenko, O. (2000), "Theoretical questions of law procedure", *Journal Rossiyskoho prava*, vol. 8, pp. 47-51.
20. Tarasova, V. (1973), "Procedure form of social activity organs", *Sovetskoe hosudarstvo y pravo*, no. 11, pp. 112-115.
21. Shkolyk, A. (2007), *Porivnyalne administratyvne pravo : navch. posib.* [Comparative Administrative Law : Textbook], ZUKTS, Lviv, Ukraine.
22. Lahoda, O. (2007), "The administrative procedure : the theory and practice", Thesis abstract for Cand. Sc. (Jurisprudence), 12.00.07, Irpen, Ukraine.
23. Tymoshchuk, V. (2003), *Administratyvna protsedura ta administratyvni posluhy. Zarubizhnyi dosvid i propozytsiyi dlya Ukrayiny* [Administrative procedures and administrative services. Foreign experience and proposals to Ukraine], Fact, Kyiv, Ukraine.

УДК 347.73: 351.71

ДЕЯКІ АСПЕКТИ СТАНОВЛЕННЯ СИСТЕМИ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ В ЗАРУБІЖНИХ КРАЇНАХ

Ковальчук А. Ю., к.ю.н., професор

*Навчально-науковий інститут права імені князя Володимира Великого
Міжрегіональної Академії управління персоналом, вул. Фрометівська, 2, м. Київ, Україна
KovalchukAY@i.ua*

У статті розкрито окремі положення забезпечення фінансово-економічної безпеки в провідних державах світу, а саме розглянуто нормативно-правове забезпечення та теоретичні основи фінансово-економічної безпеки. Доведено, що основними складниками безпеки фінансово-економічної сфери є забезпечення сталого економічного й соціального розвитку, мирного

міжнародного співіснування, зростання добробуту населення, стійкості щодо впливу загроз внутрішнього та зовнішнього характеру.

Ключові слова: національна безпека, фінансово-економічна безпека, стратегія національної безпеки, досвід, принципи, ризики.

НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ СТАНОВЛЕНИЯ СИСТЕМЫ ФИНАНСОВО-ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ В ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАНАХ

Ковальчук А.Ю.

*Учебно-научный институт права имени князя Владимира Великого
Межрегиональной Академии управления персоналом, ул. Фрометовская, 2, г. Киев, Украина
KovalchukAY@i.ua*

В статье раскрыты отдельные положения обеспечения финансово-экономической безопасности в ведущих государствах мира, а именно рассмотрено нормативно-правовое обеспечение и теоретические основы финансово-экономической безопасности. Доказано, что основными составляющими безопасности финансово-экономической сферы являются обеспечение устойчивого экономического и социального развития, мирного международного сосуществования, рост благосостояния населения, устойчивости относительно влияния угроз внутреннего и внешнего характера.

Ключевые слова: национальная безопасность, финансово-экономическая безопасность, стратегия национальной безопасности, принципы, риски.

SOME ASPECTS OF THE FORMATION OF THE SYSTEM OF FINANCIAL AND ECONOMIC SECURITY IN FOREIGN COUNTRIES

Kovalchuk A. Yu.

*Volodymyr the Great Educational and Scientific Institute of Law
Interregional Academy of Personnel Management, Frometivska Str., 2, Kyiv, Ukraine
KovalchukAY@i.ua*

Historical, legal, and other aspects of the formation of the system of providing financial and economic security in the leading countries of the world are considered. A particular attention is paid to the regulatory support and theoretical foundations of financial and economic security. The positive experience of the USA is emphasized. It is noted that the experience in solving problems of providing national security gathered by the United States stimulated other countries in the world to develop and implement their own concepts and strategies of the national security, oriented towards a reliable protection of national and economic interests. Most of the strategies of the national security of countries are oriented to provide national and economic security through the conduct of radical economic reforms, close integration in global and European security systems, joining to economic and political unions and organizations. Their main purpose is sustainable economic and social development, peaceful international coexistence, growth in the welfare of the population, and resistance to the impact of internal and external threats.

Key words: national security, financial and economic security, national security strategy, experience, principles, risks.

Проблема забезпечення фінансово-економічної безпеки в будь-якій країні пов'язана з формуванням її державності, осягненням і становленням національних економічних інтересів, формуванням національної гідності та свідомості суспільства. Під час становлення державотворення актуальним є врахування світового досвіду щодо розв'язання складних проблем забезпечення фінансово-економічної безпеки України з перейняттям позитивних елементів та уникненням негативних, адаптацією міжнародного досвіду до умов України.

Забезпеченню фінансово-економічної безпеки держави присвячені праці В. Авер'янова, С. Алексєєва, О. Барановського, Л. Воронової, В. Волошина, О. Бойкевич, Е. Дмитренка, В. Домбровського, Л. Мартюшева, Л. Шевченко, О. Прокопенко, І. Комарницького, В. Соловійова, Н. Наконечної та інших учених. Однак проблему побудови системи, яка б адекватно й швидко реагувала на загрози фінансово-економічної безпеки, не розв'язано донині.

Метою статті є дослідження світового досвіду побудови системи забезпечення фінансово-економічної безпеки та його врахування під час розв'язання проблем забезпечення фінансово-економічної безпеки України.

Вагомим є досвід розв'язання проблем забезпечення фінансово-економічної безпеки, накопичений у Сполучених Штатах Америки. Саме в Америці було сформульовано перше визначення національної безпеки, авторство якого справедливо належить 26-му президенту США Теодору Рузвельту. Він вважав, що національна безпека – це сукупність умов, які надійно забезпечують національний суверенітет, захист стратегічних інтересів і повноцінний розвиток суспільства, здоров'я та життя громадян [1, с. 12].

Економічна криза 1923–1933 рр. вимагала розроблення та впровадження ефективних заходів щодо зміцнення економічної безпеки держави, сталості її економічної системи та соціалізації економічної політики. Вона знайшла вияв у «новому курсі» економічної політики, запропонованій президентом Франкліном Рузвельтом, і характеризувалася підтримкою грошово-фінансової й банківської систем, стимулюванням приватних інвестицій, стабілізацією цін, регулюванням інфляції та конкурентної боротьби. Ці заходи зміцнили економічну й соціальну безпеку держави, дали змогу проводити ефективну соціальну політику, адекватну тогочасним реаліям США. За рахунок створення умов забезпечення економічної безпеки особи та надання державних гарантій соціальної безпеки в країні вдалося досягти значних економічних результатів, упровадити в життя належні інституційні зміни й законодавчі ініціативи. У 1934 р. був створений Федеральний комітет з економічної безпеки, а в 1935 р. – Управління із соціального забезпечення (Social Security Board), яке далі перетворено на адміністрацію (Social Security Administration). У цьому ж році були прийняті закони з економічної безпеки особи (The Economic security Act of 1935) та соціального захисту населення (The Social Security Act of 1935).

Упродовж 1970–1990-х рр. економічний стан характеризується обставинами «нафтового шоку» й світової продовольчої та сировинної криз, а також кризами фінансових систем західних країн. У цей період були розроблені концепції міжнародної та національної безпеки в галузі забезпечення паливно-сировинними ресурсами й продовольством; відбулося становлення перших структурних елементів системи забезпечення окремих західних держав і світу загалом; переконливо утвердилась позиція щодо того, що досягнення економічної міцності держави є найважливішим фактором глобального лідерства, засобом найефективнішого забезпечення національних інтересів країни, зокрема й економічних.

Доктрина національної безпеки США в широкому розумінні передбачає наявність інтелектуального продукту з окремою сукупністю взаємозалежних ідей у галузі управління реальними та потенційними тенденціями для захисту постійних інтересів суспільства й держави. Така ідея доктрини національної безпеки Америки зумовлює її структурні складники, до яких належать насамперед фундаментальні (постійні) інтереси держави, які полягають у забезпеченні безпеки, процвітання й свободи американського народу; місія країни на конкретному етапі свого розвитку; конкретні цільові установки, що розробляються Адміністрацією Президента, державними структурами, організаціями, тобто всіма суб'єктами національної безпеки США.

Багаторічний процес пошуку ефективних шляхів щодо надійного захисту національних фінансових інтересів у США дав змогу створити ефективне й дієве нормативно-правове забезпечення фінансової безпеки. Фінансова безпека США як окрема та цілісна проблематика в цій країні не формулюється як у концептуальних і стратегічних документах, так і в законодавчих та нормативно-правових актах. Вона розглядається лише як невід'ємна й найважливіша зі структурних складових частин національної безпеки США в Стратегії національної безпеки та подається у вигляді окремих аспектів щодо її забезпечення в законах.

Національні інтереси США визначено Стратегією національної безпеки. У ній вони класифікуються за рівнем важливості для країни на три категорії: а) життєво важливі інтереси; б) важливі інтереси; в) гуманітарні та інші інтереси. Економічні інтереси містяться в складі першої категорії важливості національних інтересів США, забезпечення яких є

безумовним пріоритетом політики національної безпеки країни та для захисту яких американський уряд повинен робити все можливе навіть за рахунок одностороннього використання сили. До них належать економічний добробут суспільства та захист життєво важливих державних інфраструктур, зокрема енергетики, банків, фінансів, державних комунікацій тощо.

Загрози національним інтересам США в Стратегії національної безпеки подані у вигляді шести основних блоків. До економічних загроз національній безпеці належать такі: агресивні настрої окремих держав світу, що загрожують економічним інтересам США, регіональній стабільності та можливостям міжнародного доступу до ресурсів; держави-ізгої, не здатні забезпечити у своїх країнах ефективне управління, територіальну цілісність, безпеку й суспільну злагоду, породжуючи тим самим загрози регіональній, міжнародній і національній безпеці США в економічній сфері; неконтрольована міграція біженців і робочої сили, контрабанда людей, тероризм та кібертероризм, що загрожують елементам національної економічної інфраструктури Америки; протиправна розвідувальна діяльність закордонних спецслужб, військовий, технологічний, дипломатичний, комерційний та економічний шпionаж; поширення епідемій у світі та небезпечних інфекційних хвороб, що здатні завдати значних соціальних, економічних і гуманітарних збитків національній безпеці, добробуту й згоді населення Америки.

Основні напрями державної політики національної безпеки США подаються в Стратегії національної безпеки за трьома основними напрямками: 1) формування безпечного міжнародного оточення Америки; 2) забезпечення адекватного реагування на загрози й кризи; 3) належна підготовленість американського суспільства до непередбачуваних тенденцій і явищ у майбутньому. Практично кожний напрям передбачає заходи з розв'язання проблем економічної безпеки. Так, необхідність формування безпечного міжнародного оточення в Америці зумовлюється не лише військовими, політичними, дипломатичними потребами, а й проблемами, пов'язаними з необхідністю розширення ринків збуту американської продукції, підтримкою належного рівня зайнятості в країні, міжнародною кооперацією та співпрацею, а також полегшенням доступу США до сировинних, паливно-енергетичних, людських та інших ресурсів для підтримки швидкого зростання її економіки в умовах об'єктивної обмеженості власних ресурсів. Загалом шляхи реалізації Стратегії національної безпеки США спрямовані на отримання економічних переваг, забезпечення її глобального лідерства в усіх сферах життєдіяльності людства за рахунок не суто економічних важелів. Набуття Америкою економічної могутності зумовлює порушення принципу забезпечення економічної безпеки через адекватність заходів, спрямованих на захист економічних інтересів, рівню реальних і потенційних загроз. Це викликає жорстку критику як усередині країни, так і за її межами. Так, професор економіки Дональд Лосман з Індустріального коледжу збройних сил при Університеті національної оборони вважає неприпустимим вживання силового тиску з боку збройних сил США в процесі забезпечення економічної безпеки Америки загалом та фінансової безпеки зокрема [2, с. 105].

Законодавче забезпечення фінансової безпеки США має високий рівень. Проблеми протидії економічному шпionажу розглядаються в Законі про економічну безпеку 1996 р. (The Economic Security Act of 1996 [3]); підвищення ефективності національної освіти й науки – у Законі про освіту для економічної безпеки (The Education for Economic Security Act [4]); питання податкового регулювання, пріоритетів економічного розвитку, митного протекціонізму – у Законі про економічну безпеку та відтворення 2001 р. (The Economic Security & Recovery Act of 2001 [5]); питання ринку праці, боротьби з безробіттям, економічного захисту населення – у Законі про створення робочих місць та економічну безпеку 2002 р. (Job Creation and Economic Security Act of 2002 [6]) тощо.

Кадрове забезпечення фінансової безпеки США ґрунтується на основі використання ресурсів органів державного управління, діяльність яких спрямована на забезпечення національної

безпеки, та органів державної влади, до компетенції яких належать питання формування фінансової політики країни та аналітичні й консультативно-інформаційні функції.

Законодавчим забезпеченням прав, обов'язків, повноважень і відповідальності органів державного управління США з національної безпеки є 50-а частина Державного кодексу США (US Code) [7]. Цей підрозділ Державного кодексу США, зокрема, визначає питання, що стосуються функціонування Ради національної безпеки (ст. 1), загальні визначення питань національної безпеки (ст. 15), проблеми внутрішньодержавної безпеки, громадського порядку, суспільного спокою, захисту елементів критичної інфраструктури (ст. 23), збройних сил (ст. 28) тощо.

При Президентові США функціонує Національна економічна рада, діяльність якої лише частково присвячена питанням економічної безпеки, та Комісія США з національної безпеки (The United States Commission on National Security). Ці структури, відповідно до своїх обов'язків, готують низку документів з економічної й національної безпеки країни. Яскравим прикладом таких документів у сфері національної безпеки США є останній Звіт з американської безпеки в XXI столітті (New World Coming: American Security in the 21st Century [8]), підготовлений Комісією США з національної безпеки. Він складається з трьох основних частин, зміст яких визначається аналізом і дослідженнями глобальних світових змін, що безпосередньо впливають на безпеку Америки; загальними питаннями формування стратегії національної безпеки США в новому тисячолітті; пропозиціями щодо вдосконалення внутрішньої та зовнішньої державної політики національної безпеки США в новому столітті.

Досвід розв'язання проблем національної безпеки, що накопичений США, стимулює інші держави світу до розроблення та впровадження власних концепцій і стратегій національної безпеки, орієнтованих на надійний захист національних та економічних інтересів. Більшість стратегій національної безпеки держав орієнтовані на забезпечення національної й економічної безпеки через проведення радикальних економічних реформ, тісну інтеграцію у світові та європейські системи безпеки, приєднання до економічних і політичних союзів та організацій.

Прикладом вирішення проблеми колективної фінансової безпеки є Договір про Європейський Союз (далі – ЄС), яким встановлено економічний і валютний союзи країн-учасниць. Відповідно до нього Рада Міністрів ЄС визначає стратегічні напрями економічної політики окремих країн-учасниць та ЄС загалом, контролює розвиток економіки кожної держави ЄС. Проте керівники деяких країн ЄС говорять про виникнення кризових явищ у низці країн-учасниць унаслідок їх нерівномірного економічного розвитку, слабкості валют окремих держав, повільного реформування державного управління в урядових організаціях.

Досвід країн ЄС показує, що забезпечення фінансової безпеки здійснює вирішальний вплив на закріплення за державою чіткого місця в глобальному світі, яке відповідало б її геостратегічному значенню та потенціалу. Саме тому сьогодні адаптація досвіду країн ЄС щодо забезпечення фінансової безпеки має стати одним із пріоритетних напрямів зовнішньої політики України не лише з позиції досягнення стійкості та ефективності національної економіки, а й із позиції довгострокової стратегії національного розвитку.

У Європейському Союзі термін «фінансова безпека» належить до позиції об'єднання у світовій економічній системі. ЄС диктує важливість європейської інтеграції з метою досягнення високого рівня конкурентоспроможності в умовах глобалізації. Окремо кожна країна – член ЄС має набагато меншу кількість економічних ресурсів, ніж інші розвинені країни та ті, що розвиваються. Ефект синергії, який досягається через взаємообмін ресурсами, визначає здатність Європейського Союзу забезпечувати високий рівень економічної безпеки й конкурентоспроможності. Кінцева мета забезпечення фінансової безпеки в ЄС – формування повністю інтегрованої Європи з однаковим рівнем життя в усіх країнах-учасницях [9, с. 2-3].

Більшість країн ЄС основним завданням політики безпеки в національних доктринах визначають зміцнення європейського простору стабільності шляхом розвитку європейської інтеграції та активної політики сусідства Європейського Союзу з країнами Східної Європи, Центральної Азії та Середземноморського регіону. Однак, на наше переконання, концепцію фінансової безпеки Європейського Співтовариства варто розглядати значною мірою в контексті фінансової безпеки кожної окремої держави, національних доктрин, програм і концепцій забезпечення національної безпеки.

Наприклад, у Німеччині окремого закону, присвяченого концепції фінансової безпеки, не існує. Державна політика фінансової безпеки на практиці реалізується переважно через закони, що регламентують найбільш важливі сфери ринкової діяльності та наділяють державу істотними контрольними функціями. Так, основні інтереси країни у сфері національної безпеки, у тому числі її фінансового складника, представлені у формі офіційної директиви міністерства оборони [10, с. 53].

Німеччина бачить забезпечення своєї економічної безпеки в підтримці економічного й соціального прогресу, у демократизації в Європі та в усьому світі, захисті від економічного шантажу, забезпеченні свободи торгівлі та доступу до сировинних ресурсів і ринків у межах справедливої світової економічної системи. У внутрішньоекономічному плані переслідується мета гарантувати здоровий господарський розвиток країни, матеріальне й соціальне благополуччя населення. У зовнішньоекономічному плані головний акцент, з огляду на експортну орієнтованість економіки, робиться на стабільності та вдосконаленні ринків збуту.

Основними методами забезпечення безпечного розвитку економіки в Німеччині є дії з підтримки цивілізованого характеру ринкових відносин, створення рівних умов конкуренції, недопущення монополізації в окремих галузях та підтримання стабільності національної валюти.

У Франції в широкому сенсі під фінансовою безпекою розуміється попередження й запобігання фінансовим загрозам шляхом подання нових схем, адаптації норм і структур міжнародної безпеки та створення мережі співпраці, зокрема й між державним і приватним секторами та між державами.

У Франції основним державним документом, у якому визначаються окремі положення забезпечення фінансової безпеки, є Закон про національну безпеку 1964 р. Поняття національної фінансової безпеки у Франції трактується як створення сприятливих внутрішніх і зовнішніх умов для підвищення національного добробуту та зміцнення економічного потенціалу країни.

Фінансова безпека в широкому сенсі забезпечується всією сукупністю інструментів господарського регулювання. Із цією метою у Франції в процесі вироблення та прийняття економічних рішень використовуються критерії, пов'язані зі зниженням уразливості господарської системи та збереженням економічного фундаменту самостійної зовнішньої політики. До таких критеріїв належать усунення серйозних диспропорцій у рівні економічного розвитку суб'єктів господарювання, недопущення надмірної зовнішньої залежності в найважливіших секторах економіки, зведення до мінімуму ризиків, пов'язаних із залежністю від зовнішнього світу [11, с. 67-69].

Політика в галузі забезпечення фінансової безпеки у Великобританії тісно пов'язується з оборонною політикою – обидві ґрунтуються на оцінках національних інтересів і реалізуються через їх захист. Під національними інтересами у сфері фінансів розуміються народногосподарські інтереси всього суспільства, які мають пріоритет щодо інших форм суспільних інтересів [12].

Загрози фінансовій безпеці поділяють на зовнішні та внутрішні, а також систематизовані за ступенем важливості та ймовірності настання, що дає змогу концентрувати зусилля з прогнозування й запобігання найбільш небезпечним із позиції національної економічної

безпеки ризикам. При цьому варто зазначити, що у сфері запобігання фінансовим загрозам уряд традиційно спирається на приватний бізнес, надаючи йому максимальну підтримку. Крім того, у країні існує розгалужена мережа інститутів, які забезпечують ефективну взаємодію парламенту, уряду та великого бізнесу під час вироблення й реалізації рішень, що стосуються забезпечення національної фінансової безпеки. До цієї мережі входять, зокрема, такі організації, як Конфедерація британської промисловості, Рада з торгівлі зі Східною Європою та низка спеціалізованих організацій, що представляють інтереси промисловців і підприємців.

В Іспанії концепція фінансової безпеки розглядається значною мірою в контексті фінансової безпеки всього Європейського Співтовариства. Водночас створена ефективна система забезпечення національних інтересів у фінансовій сфері. Її основу складають гнучка законодавчо-нормативна база; чітке розмежування компетенції міністерств, відомств та організацій у реалізації нормативних положень, що стосуються економічного розвитку; наявність на кожному етапі розвитку законодавчо затвердженої програми економічних пріоритетів, яка загалом повинна виключати можливість роздачі адресних привілеїв; наявність спеціальних державних служб контролю [11, с. 24-25].

У системі забезпечення економічного добробуту й сталого розвитку країни важливе місце посідають визначення пріоритетних галузей національної промисловості, що підпадають під захист протекціоністських заходів, регулювання процедури стимулювання інвестицій, валютний контроль, ретельно розроблене законодавство про акціонерні товариства [12, с. 27].

В Італії держава приділяє суттєву увагу зовнішньоекономічній експансії, яка здійснюється через економічну й технологічну прив'язку країни до її закордонних партнерів. При цьому найбільш перспективними серед них можна назвати країни Організації економічного співробітництва та розвитку, а також країни Африки, Азії, Латинської Америки, що розвиваються. Акцент робиться також на італійській присутності за кордоном через розвиток міжнародної промислової кооперації та, як і в Німеччині, на диверсифікації постачальників енергоносіїв [13, с. 42]. За відсутності офіційно сформульованої доктрини фінансової безпеки виконання міжнародних зобов'язань Італії, пов'язаних з участю в політичних чи економічних угрупованнях, є об'єктивним орієнтиром італійського уряду. Водночас держава в правових межах використовує всі доступні механізми захисту інтересів власних виробників на внутрішньому та зовнішньому ринках.

Аналіз досвіду щодо забезпечення фінансової безпеки таких країн Західної Європи, як Нідерланди, Бельгія, Данія, Люксембург, Швейцарія, показує, що їх основною стратегічною метою щодо захисту національних фінансових інтересів є забезпечення сталого економічного зростання та модернізації економіки відповідно до умов конкурентної боротьби на світовому ринку [13, с. 24]. Ці країни не мають можливості істотно впливати на формування структури світової економіки, унаслідок чого змушені пристосовуватись до умов розвитку світової економіки, змінювати сформовані структури національних економік та пропорції їх розвитку. При цьому «малі країни» ЄС як стратегічні цілі визначають формування ефективної структури та спеціалізацію економіки.

Політика забезпечення фінансової безпеки Чехії, Польщі, Словаччини та країн Балтії базується на зближенні національних інтересів із загальноєвропейськими, а також на політичній, економічній та інституціональній трансформації відповідно до західноєвропейських стандартів. На початку 1990-х рр. ці країни обрали практично однакову модель забезпечення економічної безпеки, яка включала такі дії: оцінку геополітичної ситуації в регіоні; визначення вектора й стратегії розвитку; вибудовування та реалізацію моделі поведінки, у тому числі у сфері фінансів, згідно з домінуючими тенденціями регіонального та світового еволюційного процесу; співвіднесення базових кількісних і

якісних показників розвитку із загальносвітовими й регіональними стандартами; коригування курсу економічних реформ.

Головними загрозами фінансової безпеки цієї групи країн можна назвати економічну відсталість регіонів Центральної Європи від західноєвропейських країн, труднощі переходу до ринкової економіки, проблеми формування демократичних і ринкових інститутів, а в окремих країнах (наприклад, у Польщі) – обмеження імпорту стратегічно важливої сировини.

Даючи загальну характеристику поточного стану розвитку сектора фінансової безпеки в усіх розглянутих країнах, можемо окремо назвати відносно стабільні фінансові системи: Великобританія, Італія, Іспанія, Нідерланди, Німеччина, Франція. Ці країни переважно зосереджені на підвищенні ефективності економіки та водночас підтримують існуючий рівень особистої фінансової безпеки своїх громадян.

Аналіз підходів до фінансової безпеки держави в країнах Європейського Союзу переконливо свідчить про те, що рівень безпеки залежить від безлічі факторів. Так, на рівні держави головними оцінними показниками фінансової безпеки, що є вирішальними в моделюванні сучасних господарських перетворень, є показники валового національного продукту, валового внутрішнього продукту та національного доходу, у тому числі розраховані на одну особу. Отже, фінансово-економічна безпека будь-якої держави, на нашу думку, має бути представлена як цілісна, єдина та чітко зорієнтована система. Такий підхід дасть змогу сформувати й побудувати систему фінансово-економічної безпеки держави, сприяти забезпеченню економічної незалежності держави та протистояти існуючим і можливим загрозам.

ЛІТЕРАТУРА

1. Куценко В. Освіта як чинник стабільності і національної безпеки України / В. Куценко, В. Удовиченко, І. Опалєва // Економіка України. – 1998. – № 1. – С. 12–21.
2. США : государство-человек-экономика (региональные аспекты) / под ред. Л. Лебедевой. – М. : Анкил, 2001. – 224 с.
3. Economic Security Act of 1996. – Washington, 1996. – 5 p.
4. The education of Economic Security Act. – Washington, 1999. – 25 p.
5. The Economic Security & Recovery Act of 2001. – Washington, 2001. – 10 p.
6. Job Creation & Economic Security Act. – Washington, 2002. – 21 p.
7. U.S. Code. – Washington, 2002. – 8077 p.
8. New World Coming : American Security in the 21st Century. Seeking a National Strategy / The United States Commission of National Security. – Washington, 2001. – 139 p.
9. Осеpek А. Economic Security and the European Dream [Electronic resource] / А. Осеpek. – Access mode : <http://www.anselm.edu/Documents/NHIOP/Global%20Topics/2010/Osepekpaper.pdf>.
10. White Paper on German Security Policy and the Future of the Bundeswehr [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.bmvg.de>.
11. Прилепский А. Формирование механизма обеспечения экономической безопасности в народнохозяйственном комплексе : дисс. ... канд. экон. наук : спец. 08.00.05 / А. Прилепский ; Высшая школа приватизации и предпринимательства. – М., 1999. – 222 с.
12. A Strong Britain in an Age of Uncertainty : The National Security Strategy [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.official-documents.gov.uk>.

13. Плисецкий Д. Экономическая безопасность России в современном мире : валютно-финансовый аспект : дисс. ... канд. экон. наук : спец. 08.00.14 / Д. Плисецкий ; Институт Европы РАН. – М., 2004. – 204 с.

REFERENCES

1. Kutsenko, V., Udovychenko, V. and Opalieva, I. (1998), "Education as a factor of stability and national security of Ukraine", *Ekonomika Ukrayiny*, no. 1, pp. 12–21.
2. Lebedeva, L.F. (2001), *SShA : hosudarstvo-chelovek-ekonomika (rehionalnyie aspekty)* [USA : state-human-economy (regional aspects)], Ankil, Moscow, Russia.
3. Economic Security Act of 1996, Washington, 1996, 5 p.
4. The education of Economic Security Act, Washington, 1999, 25 p.
5. The Economic Security & Recovery Act of 2001, Washington, 2001, 10 p.
6. Job Creation & Economic Security Act, Washington, 2002, 21 p.
7. U.S. Code, Washington, 2002, 8077 p.
8. New World Coming : American Security in the 21st Century. Seeking a National Strategy, The United States Commission of National Security, Washington, 2001, 139 p.
9. Osepek, A. "Economic Security and the European Dream", available at : <http://www.anselm.edu/Documents/NHIOP/Global%20Topics/2010/Osepekpaper.pdf>.
10. "White Paper on German Security Policy and the Future of the Bundeswehr", available at : <http://www.bmvg.de>.
11. Prilepskiy, A.I. (1999), "Formation of the mechanism for ensuring economic security in the national economic complex", Thesis abstract for Cand. Sc. (Economy), 08.00.05, Higher School of Privatization and Entrepreneurship, Moscow, Russia.
12. "A Strong Britain in an Age of Uncertainty : The National Security Strategy", available at : <http://www.official-documents.gov.uk>.
13. Plisetskiy, D.E. (2004), "The economic security of Russia in the modern world : the monetary and financial aspect", Thesis abstract for Cand. Sc. (Economy), 08.00.14, Russian Academy of Sciences Institute of Europe, Moscow, Russia.

УДК 340.134: 339.372.843: 34.05 (477)

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС СУБ'ЄКТІВ ПУБЛІЧНИХ ЗАКУПІВЕЛЬ В УКРАЇНІ

Костенко О.М., аспірант

*Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ,
просп. Гагаріна 26, м. Дніпро, Україна
jurist24.7@gmail.com*

Відсутність законодавчого визначення поняття «суб'єкти публічних закупівель» та цілісної, системної класифікації суб'єктів публічних закупівель зумовлює необхідність наукового визначення поняття й системи суб'єктного складу публічних закупівель.

Класифікаційним критерієм для відображення системи публічних закупівель пропонується обрати характер впливу на суспільні відносини. На підставі вищевказаного критерію виділяються процедурно-зобов'язальні, контролюючі, регулюючі та організаційно-технічні відносини. У статті здійснюється порівняльно-правовий аналіз законодавства України у сфері публічних закупівель із метою розкриття сутності окремих видів суб'єктів публічних закупівель.

Ключові слова: публічна закупівля, державна закупівля, суб'єкти закупівель, тендер, замовники, учасники процедури закупівлі, контролюючі органи, регулювання закупівель, класифікація суб'єктів закупівель.

АДМИНИСТРАТИВНО-ПРАВОВОЙ СТАТУС СУБЪЕКТОВ ПУБЛИЧНЫХ ЗАКУПОК В УКРАИНЕ

Костенко О.Н.

*Днепропетровский государственный университет внутренних дел, просп. Гагарина 26, г. Днепр, Украина
jurist24.7@gmail.com*

Отсутствие законодательного определения понятия «субъекты публичных закупок», целостной, системной классификации субъектов публичных закупок обуславливает необходимость научного определения понятия и системы субъектного состава публичных закупок.

Классификационным критерием для отображения системы публичных закупок предлагается выбрать характер воздействия на общественные отношения. На основании вышеуказанного критерия можно выделить процедурно-обязательственные, контролирующие, регулирующие и организационно-технические отношения. В статье осуществляется сравнительно-правовой анализ законодательства Украины в сфере публичных закупок с целью раскрытия сущности отдельных видов субъектов публичных закупок.

Ключевые слова: публичная закупка, государственная закупка, субъекты закупок, тендер, заказчики, участники процедуры закупки, контролирующие органы, регулирование закупок, классификация субъектов закупок.

ADMINISTRATIVE AND LEGAL STATUS OF SUBJECTS OF PUBLIC PROCUREMENT IN UKRAINE

Kostenko O.M.

*Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs, Gagarina Ave., 26, Dnipro, Ukraine
jurist24.7@gmail.com*

The purpose of the article is to define the concept of subjects of public procurement in a broad and narrow sense, their classification on the essential features and to determine the place of a particular subject in the system. In order to achieve this goal, the author distinguishes the classification criterion, namely, the impact they make on public relations in the field of procurement and the relations that arise in connection with this influence.

Depending on the nature of the impact on social relations, the author distinguishes procedural, obligatory, controlling, regulating and organizational and technical subjects of public procurement.

For procedural and obligatory subjects, customers, and participants of public procurements are held, for them, the tender documentation is characterized by the number, qualitative and technical characteristics that correspond to a particular procurement procedure.

The controlling entities include judicial, state, and community control. They differ both in the source and in the volume of powers – so the public has only the powers of the passive observer, in fact, deprived of the authority to appeal, since for this it is necessary to justify violations of their rights and interests, which are protected by law, with regard to decisions; the bodies of state control have specialized powers, judicial authorities exercise their powers within the general competence of resolving legal disputes.

The regulation of the public procedure is a prerogative of the legislature and a specially authorized executive body, but in fact, such a regulation is also carried out by local self-government bodies.

Organizational and technical support of public procurements is to support the activities of the electronic procurement system, which is responsible for ensuring the functioning and filling of the web-portal is the State Enterprise “PROZORRO”.

Key words: public procurement, state procurement, subjects of public procurement, tender, customers, procurement procedure participants, controlling bodies, procurement regulations, classification subjects of public procurement.

Чинне законодавство не містить визначення поняття суб'єктів публічних закупівель, їх класифікації, що перешкоджає визначенню їх правової природи й статусу. Чітке розуміння складу осіб, які є суб'єктами відносин у сфері публічних закупівель, дасть змогу утворити

єдину систему, уникнути прогалин та дуалізму в законодавстві, провести порівняння між теоретичною системою суб'єктів публічних закупівель і їх практичним закріпленням у законодавстві.

Метою статті є визначення поняття суб'єктів публічних закупівель у широкому й вузькому значенні, їх класифікація за суттєвими ознаками та визначення місця конкретного суб'єкта в системі.

Науковою новизною дослідження є запропоновані автором визначення суб'єктів публічних закупівель і їх класифікація.

Частково науково-теоретичне розроблення цієї проблематики здійснювалось такими науковцями, як С. Бруун-Нільсен, О.М. Вінник, І.В. Влялько, Л.Д. Гарольд, Я.В. Горбатюк, О.П. Кулак, О.О. Критенко, К.О. Кузнєцов, В.О. Морозов, О.Ф. Овсянюк-Бердадіна, Н.В. Осадча, Л.М. Пісьмаченко, Я.В. Петруненко, А.О. Сошников, І.П. Сафонов, О.Г. Турченко, О.А. Поліводський, Г.А. Харченко, В.І. Шинкарук. Проте в науковій літературі ця проблема є недостатньо дослідженою та потребує ґрунтовного аналізу.

Особливістю суб'єктів публічних закупівель є їх природній зв'язок із правовою природою самих закупівель. Зміст публічних закупівель полягає в задоволенні потреб замовників у товарах, роботах та послугах.

Поняття «суб'єкт» можна визначити таким чином: носій діяльності, що пізнає світ навколо себе та впливає на нього; людина або група осіб, культура, суспільство чи людство загалом, на відміну від того, що вивчається або змінюється внаслідок дій [1].

Отже, суб'єкти публічних закупівель – це фізичні або юридичні особи, які своєю діяльністю здійснюють вплив на суспільні відносини, що виникають у процесі придбання товарів, робіт і послуг, у порядку, встановленому Законом України «Про публічні закупівлі», мають суб'єктивні та юридичні обов'язки.

Найбільш значимою характеристикою для класифікації суб'єктів публічних закупівель є вплив, який ними вчиняється на суспільні відносини у сфері закупівель та відносини, які виникають у зв'язку із цим впливом. За цим критерієм можна виділити такі відносини: процедурно-зобов'язальні, контролю, регулювання, організаційно-технічні.

Процурно-зобов'язальні відносини виникають між замовником та учасником у процесі закупівлі або реалізації товарів, робіт і послуг згідно з процедурою публічних закупівель. Для цих суб'єктів характерна наявність тендерної документації, у якій зазначаються кількісні, якісні та технічні характеристики, що відповідають певній процедурі закупівель.

Згідно з п. 35 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про публічні закупівлі» учасник процедури закупівлі (далі – учасник) – це фізична особа, у тому числі фізична особа – підприємець, юридична особа (резидент або нерезидент), яка подала тендерну пропозицію або взяла участь у переговорах у разі застосування переговорної процедури закупівлі.

В Україні дозволено брати участь у процедурі закупівлі практично всім бажаючим, які мають статус фізичної чи юридичної особи. Важливо наголосити на тому, що стосовно фізичної особи немає вимог про те, що така особа повинна бути зареєстрована як приватний підприємець, тобто це може бути будь-яка фізична особа (громадянин України, іноземний громадянин, особа без громадянства з правом легального перебування на території України). Натомість щодо юридичної особи необхідно зазначити, що дочірні підприємства/компанії та/або філії без статусу юридичної особи не можуть від свого імені брати участь у процедурах закупівлі [2].

Згідно з п. 9 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про публічні закупівлі» замовники – це органи державної влади, органи місцевого самоврядування та органи соціального страхування, за певних умов юридичні особи (підприємства, установи, організації) та їх об'єднання, які забезпечують потреби держави чи територіальної громади.

Як зазначає С. Бруун-Нільсен, до прийняття змін до Закону України «Про здійснення державних закупівель» у 2014 р. українське законодавство застосовувалось відповідно до джерел фінансування закупівельного контракту.

Варто також погодитись із тим, що в окремих випадках необхідно поширювати дію законодавства, пов'язаного з процедурою закупівель, на підприємства в стані монополістів на певній території, діяльність яких виходить за межі нормальної конкуренції. Аутсорсинг і монополія, що базуються, як правило, на виключних чи спеціальних правах, наданих відповідними державними органами, формують особливу лояльність щодо державного сектора та впливають на поведінку всього ринку [3].

Саме з огляду на вищезазначені позиції сформовані умови для юридичних осіб, за яких вони набувають статусу замовника, а саме:

- 1) юридична особа є розпорядником, одержувачем бюджетних коштів;
- 2) органи державної влади чи органи місцевого самоврядування або інші замовники володіють більшістю голосів у вищому органі управління юридичної особи; у статутному капіталі юридичної особи державна чи комунальна частка акцій (часток, паїв) перевищує 50%; юридична особа здійснює діяльність в окремих сферах господарювання та має спеціальні або ексклюзивні права.

Відносини контролю полягають у систематичній перевірці додержання вимог законодавства суб'єктами публічних закупівель. Оскарження дій державного замовника може проводитись у досудовому та в судовому порядку.

Законодавець перелічує органи, які здійснюють контролюючі функції, у ч. 3 ст. 7 Закону України «Про публічні закупівлі», згідно з якою Рахункова палата, Антимонопольний комітет України, центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері державного фінансового контролю, здійснюють контроль у сфері публічних закупівель у межах своїх повноважень, визначених Конституцією та законами України.

Існування органу, спеціалізованого на вирішенні суперечок між суб'єктами публічних закупівель, є типовим для світової практики. Мета існування такого органу – спростити процедуру оскарження та зменшити навантаження на судову систему.

Як зазначають Л.М. Письмаченко та О.О. Критенко, до суду справу доводять рідко, тому що майже в усіх країнах існує спеціальний орган влади, до функцій якого належить розв'язання суперечок між державними замовниками та постачальниками. Наприклад, у Канаді функції з контролю за дотриманням законодавства та вирішенням спірних питань виконує Канадський міжнародний торговельний трибунал. Його рішення мають юридичну силу та обов'язкові для всіх державних замовників. У США після розгляду скарги на дії замовника можуть бути прийняті такі рішення: продовжити закупівлі, якщо порушення не вплинули на процес закупівлі; почати розслідування; передати інформацію слідчим органам [4].

Також ст. 9 Закону України «Про публічні закупівлі» передбачає існування громадського контролю, який забезпечується через вільний доступ до всієї інформації щодо публічних закупівель. Фактично громадський контроль у сфері державних закупівель зводиться до можливості вільного користування веб-порталом із питань державних закупівель.

Така позиція є наслідком негативного досвіду залучення громадських організацій до процедур оскарження процедур державних закупівель у межах Тендерної палати.

Окремі науковці застерігають щодо практики «безмежного» громадського контролю (нагляду). Так, Г.А. Харченко вважає за необхідне сприяти контролю з боку громадянського суспільства за державними закупівлями з урахуванням помилок часу [5]. А.О. Сошников зазначає, що необмежений громадський контроль за державними закупівлями може мати наслідком використання «громадської думки» в інтересах окремих суб'єктів господарювання, що загрожує спотворенням результатів державних закупівель. Постає

питання про те, як відповідна форма громадського контролю буде забезпечена на практиці. Проведення всебічної аудиторської перевірки замовника з боку інституцій громадянського суспільства є неможливим у зв'язку з тим, що в Україні аудиторська діяльність проводиться на професійних засадах. Залучення незалежних аудиторів із боку громадськості також незрозуміле, оскільки тоді громадськість повинна взяти на себе витрати щодо проведення відповідної аудиторської перевірки [6].

Згідно з абз. 2 ч. 3 ст. 7 Закону України «Про публічні закупівлі» моніторинг закупівель проводить центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері державного фінансового контролю, та його органи на місцях [7].

Відповідно до Закону України «Про Антимонопольний комітет України» цей орган є державним органом зі спеціальним статусом, метою діяльності якого є забезпечення державного захисту конкуренції в підприємницькій діяльності та у сфері державних закупівель [8].

Відповідно до ст. 7 Закону України «Про Рахункову палату» Рахункова палата здійснює фінансовий аудит та аудит ефективності щодо здійснення державних закупівель за рахунок коштів державного бюджету. Державний зовнішній фінансовий контроль (аудит) щодо здійснення державних закупівель за рахунок коштів державного бюджету проводиться Рахунковою палатою стосовно всіх стадій державних закупівель і включає перевірку й аналіз законності та ефективності здійснення державних закупівель, дотримання передбачених процедур, оцінку своєчасності отримання товарів, послуг та проведення робіт, а також аналіз стану прозорості й додержання встановлених принципів здійснення державних закупівель. Державний зовнішній фінансовий контроль (аудит) забезпечується Рахунковою палатою шляхом здійснення фінансового аудиту, аудиту ефективності, експертизи, аналізу та інших контрольних заходів [9].

Державна аудиторська служба України відповідно до покладених на неї завдань реалізує державний фінансовий контроль через здійснення перевірки державних закупівель, моніторингу закупівель, а також здійснює контроль за дотриманням законодавства про державні закупівлі. Контроль Державної аудиторської служби України здійснюється шляхом проведення перевірок у ході державного фінансового контролю грошових і бухгалтерських документів, звітів, кошторисів та інших документів, що підтверджують надходження та витрачання коштів і матеріальних цінностей, документів щодо проведення процедур державних закупівель, даних на електронних носіях, проведення перевірок фактичної наявності цінностей [10].

Таким чином, органи контролю за публічними закупівлями поділяються залежно від джерела повноважень на судові, державного та громадського контролю. Відрізняється також об'єм повноважень цих органів: громадськість має лише повноваження пасивного спостерігача, фактично позбавлена повноважень на оскарження, адже для цього необхідно обґрунтувати порушення саме своїх прав та інтересів, які охороняються законом, з приводу рішень; натомість органи державного контролю мають спеціалізовані повноваження, органи судової влади здійснюють свої повноваження в межах загальної компетенції вирішення правових спорів.

Регулюючий вплив на відносини у сфері публічних закупівель полягає у встановленні обов'язкових норм правил поведінки та процедури проведення закупівель.

Відповідно до ч. 1 ст. 7 Закону України «Про публічні закупівлі» уповноважений орган здійснює регулювання та реалізує державну політику у сфері закупівель у межах повноважень, визначених цим законом. Цим органом, згідно з положенням, затвердженим Постановою Кабінету Міністрів України від 20 серпня 2014 р. № 459, є Міністерство економічного розвитку і торгівлі України [11].

Відповідно до ч. 2 ст. 2 Закону України «Про публічні закупівлі» умови, порядок та процедури закупівель товарів, робіт і послуг можуть встановлюватись або змінюватись

виключно цим законом та/або Законом України «Про особливості здійснення закупівель товарів, робіт і послуг для гарантованого забезпечення потреб оборони», крім випадків, передбачених цим законом. Зміна положень Закону України «Про публічні закупівлі» може здійснюватись виключно шляхом внесення змін до цього закону та/або до Закону України «Про особливості здійснення закупівель товарів, робіт і послуг для гарантованого забезпечення потреб оборони».

Отже, встановлення правил регулювання процедури публічних закупівель є прерогативою законодавчого органу влади.

Світова практика доводить також, що форма державного устрою безпосередньо впливає на ступінь централізації системи державних закупівель і рівень її законності [12]. Водночас на практиці існує де-факто регулювання публічних закупівель рішеннями органів місцевого самоврядування. Прикладами такого регулювання можуть бути Рішення Дніпропетровської міської ради «Про затвердження положення про застосування системи електронних закупівель» від 8 червня 2016 р. № 30-9, Рішення Вінницької міської ради «Про проведення допорогових закупівель» від 28 квітня 2016 р. № 996, Рішення Миколаївської міської ради «Про публічні закупівлі» від 16 січня 2017 р. № 23-П-8, Рішення Київської міської ради «Про здійснення закупівель у м. Києві» від 21 вересня 2016 р. № 08/231-3901/ПР. Проте законодавчо компетенцію органів місцевого самоврядування в питаннях регламентування публічних закупівель не визначено.

Організаційно-технічні відносини покликані забезпечити безперервне супроводження процесу здійснення публічних закупівель з одночасним дотриманням вимог законодавства. Організаційно-технічне супроводження публічних закупівель полягає в підтриманні діяльності електронної системи закупівель.

Згідно з п. 5 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про публічні закупівлі» електронна система закупівель – це інформаційно-телекомунікаційна система, що забезпечує проведення процедур закупівель, створення, розміщення, оприлюднення та обмін інформацією й документами в електронному вигляді, до складу якої входять веб-портал уповноваженого органу, авторизовані електронні майданчики, між якими забезпечено автоматичний обмін інформацією та документами.

Як висновок можна зазначити, що суб'єкти публічних закупівель – це фізичні або юридичні особи, які своєю діяльністю здійснюють вплив на суспільні відносини, що виникають у процесі придбання товарів, робіт і послуг у порядку, встановленому Законом України «Про публічні закупівлі», мають суб'єктивні та юридичні обов'язки. Як класифікаційний критерій суб'єктів публічних закупівель можна використовувати характер впливу, який вчиняється на суспільні відносини у сфері закупівель, та відносини, що виникають у зв'язку із цим впливом. Аналізуючи чинне законодавство, варто зазначити, що Закон України «Про публічні закупівлі» не повною мірою відображає суб'єктів державних закупівель, зокрема, у сферах регулювання та контролю. Так, наприклад, законодавство недостатньо регулює компетенцію місцевих органів влади щодо функцій регулювання, незважаючи на те, що наразі такі функції вже виконуються, що призводить до регулювання підзаконними актами відносин, пов'язаних із публічними закупівлями, у супереччя з ч. 2 ст. 2 Закону України «Про публічні закупівлі».

ЛІТЕРАТУРА

1. Шинкарук В.І. Філософський енциклопедичний словник / В.І. Шинкарук. – К. : Абрис, 2002. – 742 с.
2. Гармонізація системи державних закупівель в Україні зі стандартами ЄС : настанови щодо участі в публічних закупівлях [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://eupublicprocurement.org.ua/wp-content/uploads/2017/05/Guidelines_how-to_participate_UKR.pdf.

3. Бруун-Нільсен С. Цілі регулювання державних закупівель та майбутній розвиток / С. Бруун-Нільсен // Юридична газета. – 2015. – № 24-25 (470-471). – С. 38-39.
4. Пісьмаченко Л.М. Світовий досвід державного регулювання закупівель за бюджетні кошти / Л.М. Пісьмаченко // Вісник Академії митної служби України. Серія «Державне управління». – 2010. – № 1. – С. 69-74.
5. Харченко Г.А. Наближення української системи державних закупівель до європейських стандартів / Г.А. Харченко // Стратегічні пріоритети. – 2011. – № 1. – С. 141-142.
6. Сошников А.О. Громадський контроль за державними закупівлями: проблеми сьогодення та шляхи їх вирішення / А.О. Сошников // Актуальні проблеми держави і права. – 2012. – Вип. 67. – С. 441-448.
7. Про публічні закупівлі: Закон України від 25 грудня 2015 р. № 922-VIII // Відомості Верховної Ради України. – 2016. – № 9. – Ст. 89.
8. Про Антимонопольний комітет України: Закон України від 26 листопада 1993 р. № 3659- XII // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 50. – Ст. 472.
9. Про Рахункову палату: Закон України від 2 липня 2015 р. № 576-VIII // Відомості Верховної Ради України. – 2015. – № 36. – Ст. 360.
10. Горбатюк Я.В. Аналіз повноважень органів державної влади у сфері контролю публічних закупівель / Я.В. Горбатюк // Юридичний вісник: повітряне і космічне право. – 2016. – № 4. – С. 132-136.
11. Питання Міністерства економічного розвитку і торгівлі: Постанова Кабінету Міністрів України від 20 серпня 2014 р. № 459 // Урядовий кур'єр. – 2014. – № 175.
12. Пісьмаченко Л.М. Світовий досвід державного регулювання закупівель за бюджетні кошти / Л.М. Пісьмаченко, О.О. Критенко // Вісник Академії митної служби України. Серія «Державне управління». – 2010. – № 1. – С. 69-74.

REFERENCES

1. Shynkaruk, V.I. (2002) *Filosofskyi entsyklopedychnyi slovnyk* [Philosophical Encyclopedic Dictionary], Abris, Kyiv, Ukraine.
2. (2017), “Harmonization of the system of state purchases in Ukraine with standards is the guideline for participation in public procurement”, *Crown Agents Ltd*, available at: http://eupublicprocurement.org.ua/wp-content/uploads/2017/05/Guidelines_how-to_participate_UKR.pdf.
3. Stin Bruun-Nilsen (2015), “Objectives of Government Procurement Regulation and Future Development”, *Yurydychna Hazeta*, June 16, 2015, no. 24-25(470-471), pp. 38-39.
4. Pismachenko, L.M. (2010), “World experience of state regulation of purchases for budgetary funds”, *Visnyk of the Academy of the Customs Service of Ukraine. Ser. Derzhavne upravlinnya*, no. 1, pp. 69-74.
5. Kharchenko, G.A. (2011), “Approximation of the Ukrainian system of state purchases to European standrals”, *Stratehichni priorytety*, no. 1, pp. 141-142.
6. Soshnykov, A.O. (2012), “Public control over public procurement: the problems of the present and the ways of their solution”, *Current problems of the state and the law*, iss. 67, pp. 441-448.
7. (2016), “On Public Procurement”: Law of Ukraine of 25.12.2015 № 922-VIII, *Vidomdsti Verkkhovnoyi Rady Ukrainy*, no. 98, art. 30.

8. (1993), "About the Antimonopoly Committee of Ukraine" : Law of Ukraine dated November 26, 1993 no. 3659-XII, *Vidomdsti Verkkhovnoyi Rady Ukrainy*, 1993, no. 50, art. 472.
9. (2015), "About the Accounting Chamber" : Law of Ukraine dated July 2, 2015 no. 576-VIII, *Vidomdsti Verkkhovnoyi Rady Ukrainy*, 2015, no. 36, art. 360.
10. Horbatiuk, Y.V. (2016), "Analysis of the powers of public authorities in the field of public procurement control", *Yurydychnyi visnyk. Povitryane i kosmichne pravo*, no. 4, pp. 132-136.
11. (2014), "Issues of the Ministry of Economic Development and Trade" : Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine August 20, 2014 № 459, *Uryadovyi kuryer*, September 24, 2014, no. 175.
12. Pismachenko, L.M. and Kritenko, O.O. (2010), "World experience of state regulation of purchases for budgetary funds", *Visnyk of the Academy of Customs of Ukraine. Derzhavne upravlinnya*, no. 1, pp. 69-74.

УДК 342: 347.91 (477)

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД

Крикавська І.В., асистент

*Навчально-науковий інститут права та психології Національного університету «Львівська політехніка», вул. Князя Романа 1/3, м. Львів, Україна
iryna.v.krykavska@lpnu.ua*

Розглянуто підходи до розуміння поняття «територіальна громада», зроблено аналіз законодавчих актів України, що визначають правовий статус територіальних громад. У роботі зроблено висновок про те, що на законодавчому рівні в Україні не закріплено право територіальної громади мати статус юридичної особи, а отже, відсутні також підстави вважати її юридичною особою публічного права.

Ключові слова: територіальна громада, місцеве самоврядування, правовий статус.

ОСОБЕННОСТИ ПРАВОВОГО СТАТУСА ТЕРРИТОРИАЛЬНЫХ ОБЩИН

Крикавская И.В.

*Учебно-научный институт права и психологии Национального университета «Львовская политехника», ул. Князя Романа 1/3, г. Львов, Украина
iryna.v.krykavska@lpnu.ua*

Рассмотрены подходы к пониманию понятия «территориальная община», сделан анализ законодательных актов Украины, определяющих правовой статус территориальных общин. В работе сделан вывод о том, что на законодательном уровне в Украине не закреплено право территориальной общины иметь статус юридического лица, соответственно, отсутствуют также основания считать ее юридическим лицом публичного права.

Ключевые слова: территориальная община, местное самоуправление, правовой статус.

PECULIARITIES OF THE LEGAL STATUS OF LOCAL AUTHORITIES

Krykavska I.V.

*Educational-Scientific Institute of Jurisprudence and Psychology, Lviv Polytechnic National University, Kn. Romana Str., 1/3, Lviv, Ukraine
iryna.v.krykavska@lpnu.ua*

Local self-government denotes the right and the ability of local authorities, within the limits of the law, to regulate and manage a substantial share of public affairs under their own responsibility and in the

interests of the local population. In the scientific article, approaches to understanding the concept of “territorial community”, Ukrainian legal acts determining the legal status of territorial communities are analysed. Local authorities, acting within the limits of the law, are able to regulate and manage public affairs under their own responsibility in the interests of the local population. Public responsibilities should be exercised preferably by authorities closest to citizens. Without prejudice to more general statutory provisions, local authorities shall be able to determine their own internal administrative structures in order to adapt them to local needs and ensure effective management. Local authorities shall be entitled, in exercising their powers, to cooperate and, within the framework of the law, to form consortia with other local authorities in order to carry out tasks of common interest. In the work, a conclusion is made that at the legislative level, the right of a territorial community in Ukraine is not enshrined in the status of a legal entity, and therefore there is no reason to consider it the legal person of public law.

Key words: territorial community, local authorities, legal status.

В умовах реформування місцевого самоврядування в Україні, процесу децентралізації, а також утворення неконституційних територіальних громад актуальним є дослідження особливостей правового статусу територіальних громад, що є первинними суб'єктами місцевого самоврядування.

Метою статті є аналіз та узагальнення теоретичних аспектів поняття й правового статусу територіальної громади і його особливостей.

З метою розкриття сутності правового статусу територіальних громад завданням наукового дослідження є розгляд підходів до розуміння понять «правовий статус» і «територіальна громада», а також дослідження можливості територіальною громадою як суб'єктом публічного права безпосередньо реалізувати свої повноваження.

У правовій науці місцеве самоврядування досліджували О. Батанова, І. Бутка, М. Бондар, М. Корнієнко, В. Кравченко, В. Куйбіда, В. Мамонова, В. Погорілко, А. Парамонов, О. Слобожан, В. Чиркін та інші вчені. Незважаючи на численні праці, у яких розглядалися питання місцевого самоврядування, особливості правового статусу територіальних громад потребують належного наукового розроблення. Зокрема, Т. Барановська, В. Кравченко, С. Панасюк досліджували розуміння поняття «територіальна громада» та його правового статусу, однак потребують додаткового аналізу питання можливості територіальної громади діяти як юридична особа публічного права, а також шляхи реалізації закріплених законодавством прав на здійснення місцевого самоврядування.

Правовий статус територіальних громад визначений Конституцією України, Європейською хартією місцевого самоврядування, законами України «Про місцеве самоврядування», «Про добровільне об'єднання територіальних громад», Цивільним кодексом України та іншими нормативно-правовими актами.

У науці багато підходів до розуміння поняття «територіальна громада». Аналіз численних дефініцій дає підстави виділити такі критерії визначення територіальної громади, що базуються на тій чи іншій ознаці місцевої спільноти або сукупності їх як основоположних формувальних понять: територіальний, соціологічний, конституційно-правовий, комплексний, або системний [1].

Закон України «Про місцеве самоврядування» визначає термін «територіальна громада» за територіальною ознакою – це жителі, об'єднані постійним проживанням у межах села, селища, міста, що є самостійними адміністративно-територіальними одиницями, або добровільне об'єднання жителів декількох сіл, що мають єдиний адміністративний центр [2].

Ширшим є системний підхід до розуміння поняття «територіальна громада». Зокрема, на переконання В. Кравченко, це сукупність громадян, які спільно проживають у міському чи сільському поселенні, мають колективні інтереси та визначений законом правовий статус [3, с. 76].

Суперечливим є розуміння поняття «територіальна громада» в контексті Європейської хартії місцевого самоврядування (далі – Хартія), відповідно до офіційного перекладу тексту якої термін «local authorities» перекладено як «органи місцевого самоврядування». Однак у

перекладі з французької мови, текст якою має таку ж юридичну силу, як і англійська версія Хартії, термін «collectivites locales» перекладається інакше: collectivites – спільноти, громади, а local – локальні, місцеві.

Таким чином, є щонайменше три варіанти перекладу терміна «local authorities»: місцеві власті (місцева влада), територіальна громада та органи місцевого самоврядування. Для оцінки коректності й правильності розуміння суті, що закладалась у термін «local authorities», варто звернутись до витоків та історії прийняття Хартії. Зокрема, її прийняттю передувала 64-а резолюція Європейської конференції місцевих влад, сутність якої полягала в гарантуванні прав і свобод місцевих громад та в забезпеченні певної автономії місцевих громад із наданням їм повноважень під їх відповідальність. Отже, мова йшла саме про місцеві громади та їхні права й свободи, що підтверджується використанням у тексті резолюції саме термінів «local communities» (англ.) та «collectivités locales» (франц.) – місцеві громади (локальні (місцеві) колективи) [4]. У тексті ж 126-ї резолюції Європейської конференції місцевих влад містився вже термін «local authorities», однак французька версія містила термін «collectivités locales», а в тексті вказаної резолюції було посилення на першоджерела та підстави її прийняття, одним із яких називалась 64-а резолюція Європейської конференції місцевих влад. Отже, у результаті аналізу передумов прийняття Хартії, перекладів текстів 64-ї та 126-ї резолюцій Європейської конференції місцевих влад англійською та французькою мовами можна стверджувати про необхідність і коректність розуміння терміна «local authorities» саме як «місцеві (територіальні) громади (колективи)» [5].

На нашу думку, різночитання в перекладах положень Хартії в Україні та зарубіжних країнах не можна вважати звичайними, оскільки на основі тих чи інших варіантів перекладу складаються також неоднакові концептуальні державні установлення в розумінні й організації місцевого самоврядування. Викладене підкреслює значущість ролі саме територіальної громади в здійсненні місцевого самоврядування, а отже, і належної реалізації муніципальної політики. Однак положення Хартії акцентують увагу на наявності спроможності вирішувати питання місцевого значення для ефективного здійснення місцевого самоврядування, що передбачає наявність належних для цього засобів (а саме фінансових, матеріальних, кадрових та інших ресурсів), які мають у своєму розпорядженні зазначені суб'єкти. Такий підхід є надзвичайно важливим, оскільки дає змогу з'ясувати, коли місцеве самоврядування реально функціонує, а коли воно залишається лише декларованим – його правова модель не втілюється на практиці. Первинним суб'єктом у системі місцевого самоврядування є територіальна громада [5].

Екстраполюючи зміст визначення «правовий статус» щодо територіальної громади, маємо підстави зазначити, що правовий статус територіальної громади являє собою систему закріплених у нормативно-правових і міжнародних актах прав та обов'язків територіальної громади, які визначають її юридичне становище в суспільстві й державі. Більш детально правовий статус територіальної громади – це система юридично закріплених прав та обов'язків жителів, об'єднаних постійним проживанням у межах села, селища, міста, що є самостійними адміністративно-територіальними одиницями, або добровільно об'єднаних жителів декількох сіл, які мають єдиний адміністративний центр [6].

Порядок утворення та правовий статус юридичних осіб публічного права встановлюються Конституцією України й законом.

Поділ юридичних осіб на юридичних осіб публічного та приватного права проведений тільки за одним критерієм – порядком їх створення. Головна відмінність між ними полягає в тому, що юридичні особи приватного права створюються на підставі установчих документів (статуту або засновницького договору, якщо інше не встановлено законом), а юридичні особи публічного права – на підставі розпорядчого акта Президента України, органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування. Можна виділити дві основоположні ознаки юридичних осіб публічного

права – реалізацію публічних інтересів держави чи територіальної громади, які покладені на них Конституцією України й законодавчими актами, та їх створення на підставі розпорядчого акта. З огляду на можливість участі юридичних осіб публічного права в цивільних правовідносинах до цих ознак можна додати ще одну рису, яка характеризує їх як учасників цивільних правовідносин. Суть її полягає в покладенні цивільної відповідальності на державу, Автономну Республіку Крим, органи місцевого самоврядування за юридичних осіб публічного права [1].

Відповідно до Конституції України місцеве самоврядування здійснюється територіальною громадою в порядку, встановленому законом, як безпосередньо, так і через органи місцевого самоврядування (сільські, селищні, міські ради та їх виконавчі органи).

Положення Закону України «Про місцеве самоврядування» визначають, що територіальна громада є невід'ємною складовою частиною системи місцевого самоврядування поряд із сільською чи міською радою. Територіальна громада села, селища, міста є первинним суб'єктом та основним носієм функцій і повноважень місцевого самоврядування. Однак статтею 16 вказаного закону визначено, що від імені та в інтересах територіальних громад права суб'єкта комунальної власності здійснюють відповідні ради [2].

У розумінні Закону України «Про місцеве самоврядування» органами місцевого самоврядування є сільські, селищні, міські, обласні та районні ради. Саме вказані суб'єкти є юридичними особами та наділяються законами власними повноваженнями, у межах яких діють самостійно й несуть відповідальність за свою діяльність відповідно до закону.

Закон України «Про добровільне об'єднання територіальних громад», що врегульовує відносини, які виникають у зв'язку з добровільним об'єднанням територіальних громад, також не закріпив за територіальною громадою статус юридичної особи публічного права. Зокрема, про це свідчить норма, яка вказує на те, що юридична особа – сільська, селищна, міська рада, розміщена в адміністративному центрі об'єднаної територіальної громади, є правонаступником прав та обов'язків усіх юридичних осіб – сільських, селищних, міських рад, обраних територіальними громадами, що об'єдналися, з дня набуття повноважень сільською, селищною, міською радою, обраною об'єднаною територіальною громадою [7].

Однак територіальні громади наділені правами нарівні з органами місцевого самоврядування, оскільки, відповідно до статті 143 Основного Закону України, територіальні громади села, селища, міста безпосередньо або через утворені ними органи місцевого самоврядування управляють майном, що є в комунальній власності; затверджують програми соціально-економічного й культурного розвитку та контролюють їх виконання; затверджують бюджети відповідних адміністративно-територіальних одиниць і контролюють їх виконання; встановлюють місцеві податки й збори відповідно до закону; забезпечують проведення місцевих референдумів та реалізацію їх результатів; утворюють, реорганізують та ліквідовують комунальні підприємства, організації й установи, а також здійснюють контроль за їх діяльністю; вирішують інші питання місцевого значення, віднесені законом до їх компетенції.

Закон України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» має чимало недоліків, однак його незаперечною заслугою є те, що він уперше систематизує форми безпосередньої участі громадян у місцевому самоврядуванні, що дає можливість частково вирішувати питання місцевого значення без статусу юридичної особи. До них належать місцевий референдум, місцеві вибори (депутатів відповідної місцевої ради, передбачених законом посадових осіб місцевого самоврядування), загальні збори (конференції) громадян за місцем проживання, місцеві ініціативи, громадські слухання, участь у роботі органів самоорганізації населення [8].

Збори – одна з найтрадиційніших форм участі громадян у справах місцевого самоврядування. В умовах підвищення рівня вимог до організаційно-правових засад місцевої

демократії та з метою реалізації права територіальної громади, визначеного статтею 8 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», кожна місцева рада має розробити й ухвалити механізми реалізації цього права в конкретній територіальній громаді. Це може бути або окремий розділ чи глава місцевого статуту, або положення про збори, затверджене рішенням ради [9].

З метою забезпечення прав членів територіальної громади на участь у місцевому самоврядуванні місцеві ради проводять громадські слухання. З метою забезпечення права членів територіальної громади брати участь у підготовці рішень щодо проблем життєзабезпечення й розвитку територіальної громади міста, ознайомлення членів територіальної громади з позицією міської ради, її посадових осіб і депутатів з актуальних проблем громади, отримання від членів громади пропозицій і зауважень із цих проблем для вироблення оптимальних напрямів їх розв'язання місцеві ради затверджують положення про порядок проведення громадських слухань. Так, ухвалою Львівської міської ради № 2446 від 5 жовтня 2017 р. затверджено Положення про порядок проведення громадських слухань у м. Львові, відповідно до якого громадські слухання мають відкритий характер. Представники засобів масової інформації без додаткових погоджень мають право бути присутніми на громадському слуханні, фіксувати й висвітлювати його перебіг і результати. Громадські слухання проводяться на засадах добровільності, гласності, відкритості та свободи висловлювань. Громадські слухання ведуться державною мовою. Ніхто з громадян не може бути примушений до участі чи неучасті в громадському слуханні [10].

Іншою формою безпосередньої участі територіальних громад в управлінні місцевими справами є закріплене Конституцією України право на місцевий референдум. Однак територіальними громадами не може бути реалізоване право на місцевий референдум, оскільки порядок призначення й проведення місцевого референдуму, а також перелік питань, що вирішуються виключно референдумом, визначаються законом про референдуми. На сьогодні Закону України «Про референдуми» не існує. До 2012 р. вказані питання були врегульовані Законом України «Про всеукраїнський та місцеві референдуми», який втратив чинність на підставі Закону України «Про всеукраїнський референдум», яким не регламентуються питання порядку організації й проведення місцевих референдумів.

Отже, лише сільські, селищні, міські, обласні та районні ради є юридичними особами та наділяються законами власними повноваженнями, у межах яких діють самостійно й несуть відповідальність за свою діяльність відповідно до закону.

Правовий статус територіальної громади являє собою систему закріплених у законодавчих актах прав та обов'язків територіальної громади, які визначають її юридичне становище в суспільстві й державі. Однак за територіальною громадою на законодавчому рівні не закріплено статус юридичної особи, а отже, відсутні також підстави вважати її юридичною особою публічного права. Від імені та в інтересах територіальних громад права суб'єкта комунальної власності здійснюють відповідні ради.

Таким чином, повноваження територіальної громади, згідно з Конституцією України, поширюються на всі питання місцевого значення, однак не можуть бути реалізовані через відсутність права реєстрації як юридичної особи публічного права.

Для реалізації своїх прав безпосередньо, як передбачено Конституцією України, а не через органи місцевого самоврядування територіальна громада має бути зареєстрована як юридична особа публічного права. Однак, як вбачається з проведеного аналізу законодавства, таке право не закріплене, територіальна громада не може бути зареєстрована та діяти як юридична особа публічного права.

Безпосередньо територіальна громада не може вирішувати питання місцевого значення, віднесені законом до її компетенції, за винятком питань, що вирішуються шляхом проведення місцевого референдуму, місцевих виборів (депутатів відповідної місцевої ради,

передбачених законом посадових осіб місцевого самоврядування), загальних зборів (конференцій) громадян за місцем проживання, місцевих ініціатив, громадських слухань, участі в роботі органів самоорганізації населення. Шляхи реалізації територіальною громадою свого права потребують додаткового наукового дослідження та законодавчого вдосконалення, усунення контраверсійних норм, закріплення в законі про референдум конституційного права на місцевий референдум шляхом затвердження порядку призначення й проведення місцевого референдуму, а також переліку питань, що вирішуються виключно референдумом.

ЛІТЕРАТУРА

1. Барановська Т. Територіальні громади як первинний суб'єкт місцевого самоврядування та реалізації соціальної політики / Т. Барановська, О. Остапенко // Державне управління: удосконалення та розвиток. – К., 2015. – № 10. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=924>.
2. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21 травня 1997 р. № 280/97-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show>.
3. Кравченко В. Місцеві фінанси України : [навч. посібник] / В. Кравченко. – К. : Т-во «Знання» Україна, 1999. – 487 с.
4. Панасюк С. Якісний переклад тексту Європейської хартії місцевого самоврядування: шлях до реальної євроінтеграції / С. Панасюк [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://vartaprava.com.ua/analitika/problemy-perekladu-evropejskoji-hartiji-mistsevohosamovryaduvannya.html>.
5. Гейда О. Види територіальних громад в Україні та особливості їх правового статусу: загальна характеристика / О. Гейда // Європейські перспективи. – 2012. – № 3. – Ч. 3. – С. 9-13.
6. Цивільний кодекс України: науково-практичний коментар [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://legalexpert.in.ua/komkodeks/gk.html>.
7. Про добровільне об'єднання територіальних громад : Закон України від 5 лютого 2015 р. № 157-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/157-19/page2>.
8. Форми реалізації громадянами права на участь в управлінні місцевими справами / Громадська рада України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://upcouncil.org.ua>.
9. Липовська Н. Загальні збори громадян: методологія проведення / Н. Липовська [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe.
10. Про затвердження Положення про порядок проведення громадських слухань у м. Львові : ухвала Львівської міської ради від 5 жовтня 2017 р. № 2446 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://www8.city-adm.lviv.ua/inTEAM/Uhvaly.nsf/\(SearchForWeb\)/](http://www8.city-adm.lviv.ua/inTEAM/Uhvaly.nsf/(SearchForWeb)/).

REFERENCES

1. Baranovska, T. and Ostapenko, O. (2015), "Territorial communities as the primary subject of local self-government and implementation of social policy", *Derzhavne upravlinnya : udoskonalennya ta rozvytok*, no. 10, available at : <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=924>.
2. "On Local Self-Government in Ukraine" : Law of Ukraine on 21.05.1997 № 280/97-BP, available at : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show>.

3. Kravchenko, V. (1999), *Mistsevi finansy Ukrayiny: navch. posib.* [Local finances of Ukraine : tutorial], T-vo «Znannya» Ukrayina, Kyiv, Ukraine.
4. Panasyuk, S. “High-quality translation of the text of the European Charter of Local Self-Government: the way to real European integration”, available at : <http://vartaprava.com.ua/analitika/problemy-perekladu-evropejskoji-hartiji-mistsevohosamovryaduvannya.html>.
5. Heyda, O. (2012), “Types of territorial communities in Ukraine and the peculiarities of their legal status : general characteristics”, *Yevropeyski perspektyvy*, no. 3, part. 3, pp. 9–13.
6. “Civil Code of Ukraine : scientific-practical commentary”, available at : <http://legalexpert.in.ua/komkodeks/gk.html>.
7. “On Voluntary Association of Territorial Communities”: Law of Ukraine on 05.02.2015 № 157-VIII, available at : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/157-19/page2>.
8. “Forms of realization by citizens of the right to participate in the management of local affairs”, Ukrainian Public Council, available at : <http://upcouncil.org.ua>.
9. Lypovska, N. “General meeting of citizens: methodology of conduct”, available at : http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe.
10. “On Approval of Regulation on the Procedure for Conducting Public Hearings in Lviv” : Decision of the Lviv City Council № 2446 on 05.10.2017, available at : [http://www8.city-adm.lviv.ua/inTEAM/Uhvaly.nsf/\(SearchForWeb\)/](http://www8.city-adm.lviv.ua/inTEAM/Uhvaly.nsf/(SearchForWeb)/).

УДК 342.951: 351.82

АДМІНІСТРАТИВНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ МИТНИХ ПРАВИЛ

Лисогор Ю.Б., аспірант

*Київський національний торговельно-економічний університет,
вул. Кіото, 19, м. Київ, Україна
terminal-kiev@ukr.net*

Статтю присвячено питанню адміністративної відповідальності як різновиду юридичної відповідальності, пов’язаної з правопорушеннями у сфері митного законодавства.

Розглядаються питання деліктних правовідносин, що виникають під час порушення законодавчо закріпленого порядку переміщення товарів і транспортних засобів комерційного призначення через митну територію України, а також митного контролю та митного оформлення товарів і транспортних засобів комерційного призначення.

Констатується наявна правова невизначеність і колізійність окремих положень, присутніх у Митному кодексі України та в інших нормативно-правових актах із питань митної справи.

Ключові слова: адміністративна відповідальність, юридична відповідальність, митна служба, митне оформлення, кодекс, митна справа.

АДМИНИСТРАТИВНАЯ ОТВЕТСТВЕННОСТЬ ЗА НАРУШЕНИЕ ТАМОЖЕННЫХ ПРАВИЛ

Лисогор Ю.Б.

*Киевский национальный торгово-экономический университет, ул. Киото, 19, г. Киев, Украина
terminal-kiev@ukr.net*

Статья посвящена вопросу административной ответственности как разновидности юридической ответственности, связанной с правонарушениями в сфере таможенного законодательства.

Рассматриваются вопросы деликтных правоотношений, возникающих при нарушении законодательно закрепленного порядка перемещения товаров и транспортных средств коммерческого назначения через таможенную территорию Украины, а также таможенного контроля и таможенного оформления товаров и транспортных средств коммерческого назначения.

Констатируется имеющаяся правовая неопределенность и коллизийность отдельных положений, присутствующих в Таможенном кодексе Украины и в других нормативно-правовых актах в сфере таможенного дела.

Ключевые слова: административная ответственность, юридическая ответственность, таможенная служба, таможенное оформление, кодекс, таможенное дело.

ADMINISTRATIVE RESPONSIBILITY FOR THE VIOLATION OF CUSTOMS RULES

Lisohor Yu.B.

*Kyiv National University of Trade and Economics, Kyoto Str., 19, Kyiv, Ukraine
terminal-kiev@ukr.net*

This article is devoted to the issue of administrative responsibility, as a kind of legal liability related offenses in the customs legislation. The questions of tort relations arising in violation of a legislated order of goods and vehicles for commercial use through the customs territory of Ukraine and customs control and customs clearance of goods and vehicles for commercial use are considered.

It is noted the existing legal uncertainty and conflict of certain provisions present in the Customs Code of Ukraine and other legal acts on customs matters.

One of the main factors influencing the neutralization of such a negative socio-economic phenomenon, as a violation of customs rules, is the effective application of administrative and legal sanctions.

Unfortunately, in the current legislation of Ukraine, administrative customs in the customs sphere are not clearly regulated; there is also required the improvement of the systematization of types of administrative offenses, which would allow the same interpretation and application of the relevant rules of substantive and procedural law.

The imperfection of many legal norms regulating administrative and tort relations creates conditions for violations of the law, including regarding bringing to administrative responsibility for the violation of customs legislation, which, in turn, reduces the effectiveness of the application of this important legal instrument.

Therefore, the urgency of the problem is to consider administrative liability for violating the norms of customs legislation as an independent, specific, systemic, objectively enshrined in the law of the institute in the general theoretical and scientific and practical sense.

Analysing the state of scientific research on the subject, it should be noted that the question of administrative responsibility is most studied in the general limits of administrative-legal science. To a much lesser extent, the scientific opinion on legal responsibility in the customs sphere is presented. This also applies to the individual prevention of customs legislation violations, in particular, those who are prone to deviant behaviour in the field of customs relations.

Legal liability is a form of social responsibility, always associated with the possibility of using the force of the state and expressed in the sanctions of legal norms. Thus, a distinctive feature of legal responsibility is state coercion against the infringer in respect of the fulfilment of the requirements of this right.

There are several main types of legal responsibility that correspond to the main types of offenses: criminal liability; administrative liability; disciplinary liability; civil liability. Thus, depending on the type of the committed act, an appropriate type of liability and punishment are established, which are enshrined in the law. For example, the basis of the administrative responsibility of a particular person is the commission of an act that contains all the signs of the administrative offense.

Key words: administrative liability, legal liability, customs service, customs clearance, code, customs.

Конституція України проголошує Україну правовою державою, це положення закріплене в статті 1 Конституції України [1].

Правоохоронна діяльність є одним з основних видів державної діяльності, у свою чергу до відповідних компетенцій органів державного управління належить також протидія адміністративним правопорушенням у галузі митної справи (порушення митних правил).

Вчинення митних правопорушень, безумовно, негативно впливає на соціально-економічні інтереси держави, що є неприпустимим для подальшого ефективного розвитку вітчизняної економіки, негативно позначається на іміджевих та інвестиційних показниках України.

У сучасних умовах питання ефективності застосування адміністративно-правового впливу під час вчинення зазначених правопорушень є об'єктом розгляду як учених у галузі теоретичної адміністративістики, так і фахівців-практиків.

За даними Державної фіскальної служби України, лише протягом січня – вересня 2016 р. було порушено більше 17 тис. справ про адміністративні правопорушення в галузі митної справи на суму понад 1,6 млрд грн. Також митницями Державної фіскальної служби України (далі – ДФС) розглянуто більше 9 тис. справ про порушення митних правил та застосовано адміністративне стягнення у вигляді штрафу на суму понад 468 млн грн. На розгляд до суду митницями ДФС передано 6,4 тис. справ про порушення митних правил на суму близько 1,5 млрд грн. За результатами розгляду справ судом прийнято рішення про конфіскацію безпосередніх предметів правопорушень на суму понад 292 млн грн. Також накладено штрафів на 249 млн грн. З початку 2017 р. митницями ДФС було виявлено майже 15,5 тис. порушень митних правил на суму 1 млрд грн [2].

Одним з основних чинників, що впливають на нейтралізацію такого негативного соціально-економічного явища, як порушення митних правил, є ефективне застосування адміністративно-правових санкцій.

На жаль, у чинному законодавстві України не досить чітко регламентовано адміністративні делікти в митній сфері; також вимагає вдосконалення систематизація видів адміністративних правопорушень, яка дала б змогу однаково тлумачити й застосовувати відповідні норми матеріального та процесуального права. Недосконалість багатьох правових норм, що регулюють адміністративно-деліктні відносини, створює умови для порушення законодавства, у тому числі щодо притягнення до адміністративної відповідальності за порушення митного законодавства, що у свою чергу зменшує ефективність застосування цього важливого правового інструменту.

Тому актуальність проблеми полягає в розгляді адміністративної відповідальності за порушення норм митного законодавства як самостійного, специфічного, системного, об'єктивно закріпленого в нормах права інституту в загальнотеоретичному та в науково-практичному сенсі.

Аналізуючи стан наукового дослідження розглянутої тематики, необхідно зазначити, що питання адміністративної відповідальності найбільшою мірою досліджені в загальних межах адміністративно-правової науки. Значно меншою мірою представлена наукова думка щодо юридичної відповідальності в митній сфері. Це стосується також питання індивідуальної профілактики порушень митного законодавства, зокрема, з особами, схильними до девіантної поведінки у сфері митних відносин.

Питання адміністративної відповідальності досліджувались фахівцями в галузі адміністративного, митного права, кримінології, теорії управління. Найбільш вагомий внесок зробили В.Б. Авер'янов, О.М. Бандурка, Д.М. Бахрах, В.М. Бевзенко, А.І. Берлач, Ю.П. Битяк, А.С. Васильєв, В.В. Галуцько, Є.С. Герасименко, І.П. Голосніченко, Т.О. Гуржій, Є.В. Додін, А.Т. Комзюк, В.К. Колпаков, П.В. Пашко, Д.В. Приймаченко, В.В. Прокопенко, О.І. Остапенко та інші науковці.

Метою статті є висвітлення особливостей застосування юридичної відповідальності та її різновиду – адміністративної відповідальності – як найбільш поширеного засобу державного впливу в галузі митної справи.

З позиції етимології відповідальність – це обов'язок, необхідність давати звіт своїм діям і вчинкам, а також зазнати обтяжень за їх можливі наслідки.

Юридична відповідальність – це вид соціальної відповідальності, завжди пов'язаний із можливістю застосування примусової сили держави та виражений у санкціях правових норм. Таким чином, відмінною ознакою юридичної відповідальності є державний примус стосовно порушника щодо виконання вимог цього права.

Розрізняють декілька основних видів юридичної відповідальності, що відповідають основним видам правопорушень: кримінальну відповідальність, адміністративну відповідальність, дисциплінарну відповідальність, цивільно-правову відповідальність. Так, залежно від виду вчиненого діяння встановлюються певний вид відповідальності та покарання, які закріплені в законодавстві. Наприклад, підставою адміністративної відповідальності конкретної особи є вчинення нею діяння, що містить усі ознаки складу адміністративного правопорушення.

На думку професора А.І. Берлача, адміністративна відповідальність є різновидом юридичної відповідальності та слугує однією з форм реагування держави на порушення встановленого порядку державно-управлінських відносин. У широкому розумінні адміністративна відповідальність являє собою правовідносини між державою (в особі уповноважених органів) і суб'єктами права, що виникають між суспільством та державою щодо точного й добросовісного виконання вимог, які містяться в нормах права. Відтак притягнення до адміністративної відповідальності – один із різновидів застосування норм права [3].

Поняття відповідальності за правопорушення у сфері митної справи мають складний, комплексний характер, зумовлений комплексним характером самої митної справи.

Адміністративну відповідальність за правопорушення в галузі митної справи можна визначити як особливу форму впливу держави на особу, яка вчинила діяння, що містить усі ознаки складу адміністративного правопорушення та посягає на встановлений митним законодавством України порядок переміщення, митного контролю й митного оформлення товарів і транспортних засобів комерційного призначення, які переміщуються через митний кордон України, порушує порядок у сфері розрахунку й оподаткування товарів митними податками, надання митних пільг та умов користування ними, що виражається в покладенні на порушника обов'язку зазнати певних негативних наслідків.

Законодавець у статті 458 Митного кодексу України (далі – МКУ) визначає, що порушення митних правил є адміністративним правопорушенням, яке являє собою протиправні, винні (умисні або з необережності) дії чи бездіяльність, що посягають на встановлений цим кодексом та іншими актами законодавства України порядок переміщення товарів, транспортних засобів комерційного призначення через митний кордон України, пред'явлення їх органам доходів і зборів для проведення митного контролю й митного оформлення, а також здійснення операцій із товарами, що перебувають під митним контролем або контроль за якими покладено на органи доходів і зборів цим кодексом чи іншими законами України, та за які МКУ передбачена адміністративна відповідальність [3].

Необхідно зазначити, що адміністративна відповідальність за правопорушення, передбачені Митним кодексом України, настає також у разі, якщо ці правопорушення не тягнуть за собою кримінальну відповідальність.

Правова норма статті 459 МКУ передбачає, що суб'єктами адміністративної відповідальності за порушення митних правил можуть бути громадяни, які на момент вчинення такого правопорушення досягли 16-річного віку, а під час вчинення порушень митних правил підприємствами – посадові особи цих підприємств [4].

Аналізуючи правовий зміст цієї правової норми, можемо зробити висновок, що адміністративна відповідальність юридичних осіб Митним кодексом України не передбачена. При цьому правові норми статей глави 68 МКУ («Види порушень митних правил та відповідальність за такі правопорушення») містять положення щодо адміністративної відповідальності саме юридичних осіб [4]. Це певний правовий алогізм.

Наприклад, санкція статті 472 МКУ («Недекларування товарів, транспортних засобів комерційного призначення») передбачає конфіскацію товарів, що є безпосереднім об'єктом адміністративного правопорушення та у свою чергу є власністю юридичної особи – суб'єкта митних правовідносин [4].

Так, професор Ю.П. Битяк наголошує на тому, що серед існуючих проблем адміністративної відповідальності юридичних осіб доцільно вирізнити основні: відсутність у чинному Кодексі України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП) як основному документі, що присвячений питанням адміністративної відповідальності, норм, які стосуються адміністративної відповідальності юридичних осіб; необхідність конструювання й наведення в єдиному нормативно-правовому акті повного переліку адміністративних стягнень, що можуть застосовуватись до юридичних осіб, з визначенням загальних правил накладення вказаних стягнень [5]. Із цим твердженням безумовно варто погодитись.

Розглядаючи адміністративну відповідальність юридичних осіб за порушення митних правил, варто підкреслити, що в процесі провадження в цих справах необхідно завжди точно встановлювати дієздатність і правоздатність відповідних юридичних осіб. Варто пам'ятати, що за порушення митних правил адміністративній відповідальності підлягають самі юридичні особи, а не їх представництва й філії (відокремлені підрозділи), які володіють повною дієздатністю та діють (вступають у правовідносини) від імені й за дорученням юридичної особи.

Вивчаючи та аналізуючи правові конструкції, запропоновані законодавцем у галузі митної справи, необхідно зробити акцент на явних протиріччях, що містяться в самій структурі вибудованої системи митного законодавства. Так, правові норми, які містить МКУ, конкурують на рівні диспозиції з правовими нормами, передбаченими статтями КУпАП. Наприклад, санкція статті 164-13 КУпАП «Порушення законодавства, що регулює виробництво, експорт, імпорт дисків для лазерних систем зчитування, експорт, імпорт обладнання чи сировини для їх виробництва», передбачає адміністративну відповідальність за порушення в галузі митної справи [6].

Провадження в справах про адміністративні правопорушення в галузі митної справи та розгляд таких справ відповідно до законодавства України про адміністративні правопорушення здійснює Державна фіскальна служба України.

Загальним для всіх видів порушень митних правил є те, що всі вони тією чи іншою мірою посягають на врегульовані нормами митного права суспільні відносини – митно-правові відносини (відносини, що виникають у зв'язку та з приводу переміщення товарів і транспортних засобів комерційного призначення через митний кордон). Розрізняються вони за ступенем суспільної небезпеки, за спрямованістю на заподіяння шкоди тим чи іншим аспектам митної справи, за способом, місцем і часом їх вчинення (тобто за ознаками об'єктивної сторони), а в низці випадків – за суб'єктами, які їх здійснюють, та за деякими іншими критеріями.

Юридичний аналіз чинних митно-правових норм дає змогу виділити в об'єктивній стороні складу адміністративного правопорушення, що зветься порушенням митних правил, такі юридичні ознаки їх класифікації: 1) форма вчинення протиправного діяння (дія чи бездіяльність); 2) протиправний результат (матеріальна або нематеріальна шкода, збитки); 3) місце, час і засоби вчинення правопорушення.

Зрештою, залежно від суб'єктів, які їх здійснюють, порушення митних правил можна поділити на такі типи:

- 1) порушення митних правил, суб'єктами яких можуть бути будь-які фізичні або юридичні особи, що відповідають загальним ознаками суб'єкта адміністративного правопорушення (таких більшість);

- 2) порушення митних правил, суб'єктами яких можуть бути тільки спеціальні суб'єкти, тобто фізичні або юридичні особи, які володіють, крім загальних ознак суб'єкта адміністративного правопорушення, деякими характерними ознаками, що дають їм змогу виступати як конкретні правопорушення (наприклад, нездійснення вивезення або зворотне ввезення товарів та (або) транспортних засобів комерційного призначення особами (стаття 481 МКУ), де суб'єктом правопорушення можуть бути тільки фізичні (юридичні) особи, які тимчасово ввезли в Україну або вивезли з неї товари й транспортні засоби комерційного призначення) [4]. Аналогічної думки дотримується професор В.В. Ченцов [7].

Закріплена в статті 23 КУпАП норма-дефініція визначає адміністративне стягнення як міру відповідальності, що застосовується з метою виховання особи, яка вчинила адміністративне правопорушення, у дусі додержання законів України, поваги до правил співжиття, а також запобігання вчиненню нових правопорушень як самим правопорушником, так і іншими особами [6].

Адміністративні стягнення за порушення митних правил – це заходи відповідальності за правопорушення, передбачені МКУ. Вони мають загальні характерні ознаки.

По-перше, вони зумовлюють реакцію держави на правопорушення у вигляді негативної оцінки як вчиненого правопорушення, так і самого правопорушника. Ця оцінка безпосередньо перебуває в правовій нормі закону, а під час її застосування відображається в певному управлінському рішенні митного органу (посадової особи), який виступає від імені держави та наділений у необхідних випадках правом на державний примус. Російські вчені Б.І. Сосна та Г.П. Івлієв зазначають, що державний примус не може бути та не є єдиним засобом забезпечення виконання правових норм, проте там, де така сила відсутня, взагалі немає самого права, реального виконання правових норм [8].

По-друге, адміністративно-правові стягнення за порушення митних правил за соціальною сутністю та змістом являють собою заходи примусу, які обмежують винного в його правах.

По-третє, законодавцем окреслено вичерпний перелік стягнень за порушення митних правил. Посадові особи митних органів не мають права застосовувати інші стягнення, крім тих, що передбачені в Митному кодексі України [4].

Зазначений перелік стягнень за порушення митних правил включає різні за характером і тяжкістю санкції, що відображають різний характер та ступінь суспільної небезпеки порушень митних правил, передбачених МКУ.

Правова норма статті 461 МКУ визначає, що за порушення митних правил можуть бути призначені, залежно від виду вчиненого правопорушення, покарання виключно у вигляді попередження, адміністративного штрафу та конфіскації товарів, транспортних засобів комерційного призначення – безпосередніх предметів порушення митних правил, товарів, транспортних засобів зі спеціально виготовленими сховищами (тайниками), що використовувались для приховування товарів – безпосередніх предметів порушення митних правил від митного контролю [4].

Вітчизняні вчені Д.В. Приймаченко та В.В. Ченцов зазначають, що серед передбачених законодавцем заходів адміністративно-примусового характеру (таких як митний контроль, адміністративне затримання, вилучення товарів і документів) тільки адміністративні стягнення виконують функцію покарання та лише за фактом їх застосування настає адміністративна відповідальність [9]. Із цією думкою безумовно варто погодитись.

Статистичні дані, наведені Державною фіскальною службою України, вказують на те, що штраф є найбільш поширеною формою адміністративного стягнення майнового характеру [2].

Також необхідно зазначити, що згідно з результатами науково-правових досліджень правозастосовної діяльності органів доходів і зборів тяжкість санкцій за порушення норм

митного законодавства не завжди пропорційна характеру й рівню суспільної небезпеки протиправного діяння.

Таким чином, реалізація закріпленого за митними органами правоохоронного статусу зустрічається з проблемами, вирішення яких потребує часу й активних творчих пошуків. Насамперед це стосується питань нормотворчої діяльності законодавчого органу.

Частково невирішеність розглянутих проблем пов'язана з недосконалістю категоріального апарату, що не дає змогу адекватно й послідовно відображати природу адміністративної відповідальності в митній сфері.

З метою розв'язання нагальних проблемних питань, присутніх у сфері боротьби з контрабандою та порушенням митних правил, необхідно усунути правову невизначеність і колізійність норм митного законодавства в царині адміністративної відповідальності за порушення митних правил.

Для більш ефективного вирішення зазначених питань пропонуємо норми щодо адміністративної відповідальності, у тому числі відповідальності за порушення митного законодавства, які нині містяться в різних кодифікованих збірниках, незалежно від їх відомчої належності об'єднати в єдиному комплексному кодифікованому адміністративно-правовому акті, тобто в Кодексі України про адміністративні правопорушення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР (редакція від 30 вересня 2016 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
2. Офіційний сайт Державної фіскальної служби України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://sfs.gov.ua/search/?query=%>.
3. Берлач А.І. Адміністративне право України : [навч. посібник для дистанц. навчання] / А.І. Берлач. – К. : Університет «Україна», 2004. – 472 с.
4. Митний кодекс України : Закон України від 13 березня 2012 р. № 4495-VI (редакція від 1 січня 2015 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4495-17/paran151#n151>.
5. Адміністративне право України : [підручник] / [Ю.П. Битяк, В.М. Гарашук, О.В. Дьяченко та ін.] ; за ред. Ю.П. Битяка. – К. : Юрінком Інтер, 2007. – 544 с.
6. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 7 грудня 1984 р. № 8073-X (редакція від 10 березня 2017 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/80731-10>.
7. Митне право України : [навч. посібник] / за заг. ред. В.В. Ченцова. – К. : Центр навчальної літератури, 2007. – 283 с.
8. Сосна Б.И. Таможенное право / Б.И. Сосна, Г.П. Ивлиев, Г.К. Аворник. – М. : Проспект, 2005. – 593 с.
9. Митне право України : [навч. посібник] / за заг. ред. В.В. Ченцова, Д.В. Приймаченка. – К. : Істина, 2008. – 328 с.

REFERENCES

1. “Constitution of Ukraine” : Law of Ukraine on 28.06.1996 № 254к/96-BP (as amended on 30.09.2016), available at : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
2. The official website of the State Fiscal Service of Ukraine, available at : <http://sfs.gov.ua/search/?query=%>.

3. Berlach, A.I. (2004), *Administratyvne pravo Ukrainy : navch. posib. dlya dyst. navch.* [Administrative law of Ukraine : textbook for a distance learning], University «Ukraine», Kyiv, Ukraine.
4. “Customs Code of Ukraine” : Code of Ukraine, adopted by the Verkhovna Rada of Ukraine on 13.03.2012 № 4495-VI (as amended on 01.01.2015), available at : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4495-17/paran151#n151>.
5. Bytyak, Yu.P., Harashchuk, V.M., Diachenko, O.V. et al. (2007), *Administratyvne pravo Ukrayiny : pidruchnyk* [Administrative law of Ukraine : textbook], Yurinkom Inter, Kyiv, Ukraine.
6. “On Administrative Violations” : Code of Ukraine on 07.12.1984 № 8073-X (as amended on 10.03.2017), available at : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/80731-10>.
7. Chentsov, V.V. (2007), *Mytne pravo Ukrayiny : navch. posib.* [Customs law of Ukraine : textbook], Tsentr navchalnoi literatury, Kyiv, Ukraine.
8. Sosna, B.I., Ivliev, H.P. and Avornyk, H.K. (2005), *Mytne pravo* [Customs law], Prospekt, Moscow, Russia.
9. Chentsov, V.V. and Pryimachenko, D.V. (2008), *Mytne pravo Ukrayiny : navch. posibnyk* [Customs law of Ukraine : teaching aid], Istyna, Kyiv, Ukraine.

РОЗДІЛ V. ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО; АГРАРНЕ ПРАВО; ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО; ПРИРОДОРЕСУРСНЕ ПРАВО

УДК 349.41 (477)

ПРАВОВІ АСПЕКТИ ЗДІЙСНЕННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ ПРАВ В УКРАЇНІ

Федчишин Д.В., к.ю.н., докторант

*Запорізький національний університет, вул. Жуковського, 66, м. Запоріжжя, Україна
d.fedchishin@mail.ru*

У статті розглядаються поняття, зміст і межі здійснення земельних прав. Автором проаналізовано співвідношення понять «здійснення прав» та «реалізація прав». Сформульовано визначення поняття «здійснення земельних прав», а також розглянуто його зміст. Досліджується категорія «межі здійснення земельних прав».

Ключові слова: земельні права, здійснення земельних прав, межі здійснення земельних прав, захист земельних прав, припинення земельних прав.

ПРАВОВЫЕ АСПЕКТЫ ОСУЩЕСТВЛЕНИЕ ЗЕМЕЛЬНЫХ ПРАВ В УКРАИНЕ

Федчишин Д.В.

*Запорожский национальный университет, ул. Жуковского, 66, г. Запорожье, Украина
d.fedchishin@mail.ru*

В статье рассматриваются понятие, содержание и пределы осуществления земельных прав. Автором проанализировано соотношение понятий «осуществление прав» и «реализация прав». Сформулировано определение понятия «осуществление земельных прав», а также рассмотрено его содержание. Исследуется категория «пределы осуществления земельных прав».

Ключевые слова: земельные права, осуществление земельных прав, пределы осуществления земельных прав, защита земельных прав, прекращение земельных прав.

LEGAL ASPECTS OF THE EXERCISE OF LAND RIGHTS IN UKRAINE

Fedchyshyn D.V.

*Zaporizhzhia National University, Zhukovskoho Str., 66, Zaporizhzhia, Ukraine
d.fedchishin@mail.ru*

Questions related to the exercise of land rights always were and will be under intent the attention of scientists from a land law and legislator. In recent year, work in this direction is notably activated: the number of scientific publications considerably grew in relation to the protection of subjective land rights in their exercising, perfection of the mechanism of exercising land rights, analysis of foreign experience in this area. A special urgency this question acquires in the light of numerous changes in the Land Code of Ukraine and reformation of land legislation of Ukraine in accordance with the European standards.

According to the Land Code of Ukraine, the land legislation is based on ensuring equal rights to ownership of land for citizens, legal entities, territorial communities, and the state. It also should prevent interference by the state in exercising rights by citizens, legal entities, and territorial communities with regard to the possession, use, and disposal of land. Exercising of land rights provides for the implementation of those norms that ensure the realization of subjective land rights by all subjects of land law relations. Any subjective right has its own social value only when it can be exercised, i.e. when the opportunities that it provides to the person are realized. The content of the exercise of subjective land rights constitutes all those opportunities, which enshrine in the norms of law for the authorized person to commit certain actions with the purpose to transform the powers of a person into reality.

Sometimes collisions take place, while subjective land rights of persons are exercised. There are situations where the right of one person begins to contradict with the right of another person. Such situations are widespread in practice. So then there is a problem regarding the limits of exercising of land rights. Such limits, as a rule, take place in situations, when the exercising of land rights of one person encounters the rights and interests of another person or society as a whole. Limits of exercising land

rights should be considered as an integral part of any type of subjective right since in the absence of such limits the right becomes its opposite – an arbitrariness and, accordingly, ceases to be the right in general. Limits of exercising land rights, in this case, can be considered as a legal guarantee of equality of rights of all subjects of land law relations in Ukraine.

If the right has been violated, the person can't exercise it. In this case, the protection of land rights is applied. In the land law literature, the protection of land rights is known as defined in the legislative procedure of realization of the legal possibility of the subject of land law relations to apply methods and forms of law enforcement nature entrenched in the legislation for the restoration of his violated or disputed right.

The termination of land rights can be considered as a component of the category “exercise of land rights”. The termination of land rights has always aroused a special interest in terms of ensuring the legality of land relations. The exercising of land rights ends due to its termination. The law defines the grounds for the termination of land rights. Such grounds have their own specific features, which are determined by kinds of terminated subjective land rights.

The exercise of land rights should be understood as a collection of all possible types of behaviour of a person with the purpose of acquiring, realizing, and protecting their land rights. Its main purpose is to satisfy personal needs in land use. Such a use should be provided by taking into account its intended purpose, rational use, and protection of land, as well as the rights of other subjects of land law relations.

Key words: land rights, exercise of land rights, limits of exercising land rights, protection of land rights, termination of land rights.

В умовах реалізації сучасної земельної реформи суб'єктивні земельні права як забезпечена законом можливість і здатність особи розпоряджатись, володіти земельними ділянками та використовувати їхні корисні властивості для задоволення власних потреб та інтересів посідає чільне місце в системі суб'єктивних прав як фізичних, так і юридичних осіб. Ці суб'єктивні земельні права постійно перебувають у центрі уваги представників вітчизняної й зарубіжної правової науки. Однією з найважливіших як у науковому, так і в практичному аспекті є проблема здійснення земельних прав. Як відомо, будь-яке суб'єктивне право має свою соціальну цінність лише тоді, коли його можна здійснити, тобто реалізувати ті можливості, які воно надає уповноваженій особі.

Здійснення земельних прав передбачає втілення в життя тих норм, які забезпечують реалізацію суб'єктивних прав на землю чи земельні ділянки всіма суб'єктами, розпорядження й використання її для задоволення особистих потреб, встановлюють правовий статус і компетенцію органів державної влади та органів місцевого самоврядування у сфері регулювання земельних відносин тощо.

Проблемі визначення поняття та змісту категорії «здійснення права» увага приділялась у працях таких видатних правознавців, як М.М. Агарков, В.П. Грибанов, О.С. Йоффе, В.В. Носік, Р.О. Стефанчук, Є.О. Суханов, Т.Є. Харитонova, М.В. Шульга та інші.

У юридичній літературі терміном «здійснення» позначається етап існування й динаміки суб'єктивного права, який створює реальну можливість, наприклад, фізичній особі за допомогою встановленого в законі механізму досягти тієї мети, того результату щодо задоволення власного інтересу, які визначаються під час надання їй цього права [1, с. 15].

Проте варто наголосити на тому, що в законодавчих актах України нерідко використовуються такі терміно-поняття, зміст і співвідношення яких точно не визначені, унаслідок чого в законотворчості та правозастосуванні виникають проблеми щодо визначення об'єктного й суб'єктного складу земельних правовідносин. Так, наприклад, Конституція України в ст. 13 оперує терміном «здійснення прав власника на землю», а в ст. 14 використовує поняття «реалізація права власності». Доцільно розглянути сутність і зміст цих термінів та визначити їх співвідношення.

Насамперед варто торкнутись етимології термінів «здійснення» та «реалізація». Так, слово «реалізувати» розглядається в значенні «здійснювати, робити реальним, втілювати що-небудь у життя». Водночас слово «здійснювати» має два значення, одне з яких – «запроваджувати, втілювати в життя, робити що-небудь дійсним, реальним» [2]. У результаті

порівняння наведених тлумачень можна дійти висновку, що вони повністю тотожні, оскільки визначаються одне через одного.

Проте в юридичній літературі підхід до співвідношення словосполучень «реалізація права» та «здійснення права» неоднозначний. Одні вчені ці поняття ототожнюють. Так, представники цивільно-правової науки наголошують на тому, що під здійсненням цивільного права необхідно розуміти реалізацію тих можливостей, які передбачені змістом суб'єктивного цивільного права [3, с. 30]. Тобто реалізація суб'єктивного права – це перетворення можливості на реальність за допомогою сукупності дій фактичного чи юридичного характеру з метою задоволення інтересу. При цьому зв'язок інтересу як усвідомленої потреби й устремління до її задоволення зі здійсненням суб'єктивного права полягає в тому, що інтерес є своєрідним «вмикачем» процесу реалізації суб'єктивного права. У свою чергу для того, щоб перетворитися на реальність, суб'єктивне право має бути виражене в активній, цілеспрямованій діяльності особи. У підсумку це залежить від тих можливостей, які у своєму внутрішньому змісті вказують на вибір певних варіантів дій, що й дають змогу їх носію досягти відповідних цілей. Із цього постає, що за відсутності юридично визначеного суб'єктивного права особа фактично не може здійснити дії з реалізації правомочностей такого права.

З приводу співвідношення термінів «реалізація» та «здійснення» існують також інші підходи. Так, деякі вчені наголошують на тому, що наведені поняття не є тотожними, а навпаки, одне включає в себе інше. Так, О.В. Григоренко стверджує, що реалізація – дуже широке поняття, оскільки включає в себе здійснення, охорону й захист. Науковець вважає, що здійснення є однією зі стадій реалізації особистих немайнових прав, під час якої, наприклад, фізична особа, вчиняючи юридично значущі діяння (дії чи бездіяльність) безпосередньо або через інших осіб, трансформує об'єктивно існуюче право (у вигляді норм права) у право суб'єктивне (у вигляді створених для себе прав та обов'язків) [4, с. 79-80].

У свою чергу Р.О. Стефанчук, пропонуючи визначення поняття «здійснення суб'єктивного цивільного права», зазначає, що останнє можна розуміти як усі можливі види поведінки носія відповідного суб'єктивного цивільного права, спрямовані як на реалізацію окремих повноважень, що складають його зміст, так і на здійснення цього права загалом, що може відбуватись у визначеній у законодавстві формі [5, с. 144-145]. У цьому підході під здійсненням розуміється реалізація тих можливостей, які надаються договором чи законом власнику суб'єктивного права, тобто можна дійти висновку, що поняття «реалізація» є вужчим за термін «здійснення» та стосується лише окремих повноважень, а не права загалом.

Таким чином, позиція вчених, відповідно до якої термін «здійснення» вважається ширшим за поняття «реалізація» та включає в себе останнє, є найбільш прийнятною й точною. Зміст здійснення суб'єктивних прав на землю становлять закріплені в нормах права можливості уповноваженої особи вчинювати певні дії, спрямовані на перетворення повноважень або правомочностей тієї чи іншої особи на реальну дійсність. Здійснення земельних прав поєднується з активною вольовою поведінкою особи, з її діяльністю, спрямованою на використання землі шляхом реалізації законодавчо забезпечених можливостей, які складають зміст речового права для задоволення потреб та охоронюваних законом інтересів учасників земельних правовідносин. Щоб перетворитися на реальність, суб'єктивне право має бути виражене в активній, цілеспрямованій діяльності особи. Це залежить від тих можливостей, які у своєму внутрішньому змісті вказують на вибір певних варіантів дій, які й дають змогу їх носію досягти відповідних цілей.

Здійснення права полягає не просто в закріпленні за особою того чи іншого суб'єктивного права, а насамперед у його матеріалізації, дійсному й повному досягненні цією особою основної та похідної цілей. Ідеться, зокрема, про отримання тих благ і цінностей, задоволення тих інтересів, які ніби запрограмовані цим суб'єктивним правом та складають

основу його змісту. Так, наприклад, громадянин, відповідно до Земельного кодексу України, має право на безоплатну приватизацію земельної ділянки. Проте зацікавлена особа не може просто прийти та «приватизувати» будь-яку земельну ділянку, тим самим вчинивши вольову дію, яка закріплена в законі. Для здійснення такого права громадянин має вчинити низку процесуальних дій (подати заяву до відповідного органу, сформувати певний пакет документів тощо). Лише після цього він може набути зазначену земельну ділянку у власність і, як результат, здійснити своє право на приватизацію земельної ділянки.

У цьому контексті варто погодитися з Т.Є. Харитоновною, яка доходить висновку про те, що термін «здійснення» суб'єктивних прав є узагальнюючим і містить у собі такі поняття, як «набуття» й «реалізація» цих прав [1, с. 23]. Як слушно зазначає В.В. Носік, здійснення, наприклад, права власності на землю українського народу передбачає набуття відповідним суб'єктом правового титулу власника землі, оскільки без такого юридичного факту не можуть бути реалізовані правомочності суб'єкта права власності на землю [6, с. 63]. Зазначене положення стосується також усіх інших суб'єктивних земельних прав.

Проте необхідно наголосити на тому, що здійснення варто розглядати ширше та включати до нього не лише поняття «набуття» та «реалізація», а й, наприклад, поняття «охорона» та «захист».

Здійснення перебуває в безпосередньому тісному зв'язку з охороною й захистом земельних прав. Під час здійснення особами суб'єктивних прав досить часто відбувається їх зіткнення, тобто ситуація, коли право однієї особи починає суперечити праву іншої. Тоді виникає проблема щодо меж здійснення відповідного права. Такі межі, як правило, проходять там, де здійснення суб'єктом особистого права стикається з правами й інтересами іншої особи чи суспільства загалом. Свого часу відомий представник російської цивільно-правової науки В.П. Грибанов підкреслював, що будь-яке суб'єктивне право має межі як за своїм змістом, так і за характером його здійснення. Такі межі можуть бути більшими чи меншими, проте вони існують завжди. Межі є невід'ємною частиною будь-якого суб'єктивного права, оскільки за їх відсутності право перетворюється на свою протилежність – свавілля, а отже, взагалі перестає бути правом [7, с. 22].

Однак водночас важливо розуміти, що такі межі не варто розглядати як обмеження певних прав. Навпаки, межі в цьому разі є юридичною гарантією рівності прав усіх суб'єктів. На підтвердження цієї тези можна навести думку М.О. Стефанчука, який зазначає, що встановлення меж здійснення суб'єктивного цивільного права є лише закріпленням принципу про рівність усіх людей у своїх правах (ст. 21 Конституції України), а тому всім повинна надаватися рівна можливість для здійснення своїх прав. Межі здійснення права не виключають окремі правомочності, а лише стимулюють уповноважену особу в здійсненні свого суб'єктивного права [8, с. 48]. Проте непоодинокі випадки, коли здійсненню певного земельного права одним суб'єктом перешкоджає порушення його права іншим суб'єктом, який виходить за межі такого здійснення.

Саме тому земельним законодавством передбачені юридичні гарантії охорони земельних прав. Відповідно до п. «г» ст. 5 Земельного кодексу України держава має створити належні умови здійснення права власності на землю та права землекористування, забезпечити громадянам і юридичним особам рівні умови захисту прав власності на землю та права землекористування, визначити правовий режим земель окремих категорій, забезпечувати використання й охорону землі як основного національного багатства та об'єкта права власності українського народу.

Якщо право було порушене, то особа не може його здійснити. У такому разі застосовується захист прав на землю. Під останнім у юридичній літературі розуміють визначену в законодавстві процедуру реалізації юридичної можливості суб'єкта права на землю щодо застосування закріплених у законодавстві засобів, способів і форм правоохоронного характеру для відновлення його порушеного чи оспорюваного права.

У цьому контексті як приклад можна навести ситуації, пов'язані із самовільним захопленням земельної ділянки. У результаті такого порушення власник незаконно позбавляється володіння земельною ділянкою, тобто не може здійснювати своє право власності чи право користування нею. Власник має право витребувати її із чужого незаконного володіння. Тобто в цьому випадку забезпечується відновлення правового становища землевласника, яке існувало до порушення права, повертається можливість для власника чи землекористувача й надалі здійснювати своє право власності або право користування земельною ділянкою.

Крім того, ще однією складовою частиною категорії «здійснення земельних прав» можна вважати припинення таких прав, яке завжди викликало особливий інтерес із позиції забезпечення законності в земельних правовідносинах. Унаслідок припинення здійснення земельних прав завершується. Законом визначаються підстави припинення земельних прав, проте такі підстави мають свої специфічні ознаки, які визначаються самими видами суб'єктивних прав, що припиняються [9, с. 198]. Відрізняються, наприклад, підстави припинення права власності на землю від підстав припинення права користування земельними ділянками, а тому відрізняються й особливості здійснення різних видів земельних прав.

Таким чином, під здійсненням земельних прав необхідно розуміти сукупність усіх можливих видів поведінки особи з метою набуття, реалізації, охорони та захисту її земельних прав, спрямованих на задоволення особистих потреб у використанні землі, з урахуванням її цільового призначення, раціонального використання й охорони земель, а також прав інших суб'єктів земельних правовідносин.

ЛІТЕРАТУРА

1. Харитоновна Т.Є. Здійснення прав на чужі земельні ділянки в Україні : проблеми теорії та практики : [монографія] / Т.Є. Харитоновна. – О. : Юридична література, 2016. – 424 с.
2. Академічний тлумачний словник української мови : в 11 т. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://sum.in.ua/s/zdiysnjuvaty>.
3. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України : у 2 т. / за ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнєцової, В.В. Луця. – 4-те вид., перероб. і доп. – К. : Юрінком Інтер, 2011. – Т. 1. – 1056 с.
4. Григоренко О.В. Реалізація та захист прав фізичних осіб, що виникають при застосуванні допоміжних репродуктивних технологій : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 / О.В. Григоренко. – К., 2016. – 226 с.
5. Стефанчук Р.О. Особисті немайнові права фізичних осіб (поняття, зміст, система, особливості здійснення та захисту) : [монографія] / Р.О. Стефанчук. – К. : КНТ, 2008. – 626 с.
6. Носік В.В. Проблеми здійснення права власності на землю Українського народу : дис. ... д-ра юрид. наук : спец. 12.00.06 / В.В. Носік. – К., 2006. – 366 с.
7. Грибанов В.П. Осуществление и защита гражданских прав / В.П. Грибанов. – М. : Статут, 2000. – 411 с.
8. Стефанчук М.О. Межі здійснення суб'єктивних цивільних прав : [монографія] / М.О. Стефанчук. – К. : КНТ, 2008. – 184 с.
9. Земельне право України : [підручник] / за ред. О.О. Погрібного, І.І. Каракаша. – К. : Істина, 2003. – 448 с.

REFERENCES

1. Kharytonova, T.Ye. (2016), *Zdiysnennya prav na chuzhi zemelni dilyanku v Ukrayini : monohrafiya* [Exercising of rights on other people's land plots in Ukraine : problems of theory and practice : monograph], Yuruduchna literature, Odesa, Ukraine.
2. *Akademichniy tlumachnyi slovnyk ukrayinskoyi movy : v 11 t.* [Academical explanatory dictionary of Ukrainian language : in 11 vol.], available at : <http://sum.in.ua/s/zdiysnjuvatu>.
3. Dzera, O.V., Kuznetsova, N.S. and Luts, V.V. (2011), *Naukovo-praktychnyi komentar Tsyvilnoho Kodeksu Ukrayiny* [Scientific and practical comment to the Civil Code of Ukraine], vol. 1, Yurinkom Inter, Kyiv, Ukraine.
4. Hrygorenko, O.V. (2016) "Realization and protection of individuals encountered during the use of assisted reproductive technology", Thesis abstract for Cand. Sc. (Jurisprudence), 12.00.03, Kyiv, Ukraine.
5. Stefanchuk, R.O. (2008), *Osobysti nemaynovi prava fizychnyh osib (ponyattya, zmist, systema, osoblyvosti zdiysnennya ta zahystu) : monohrafiya* [Personal non-property rights of individuals (concept, content, system, peculiarities of exercising and protection) : monograph], KNT, Kyiv, Ukraine.
6. Nosik, V.V. (2006), "The problems of realization of the ownership of the Ukrainian people on land", Thesis abstract for Doc. Sc. (Jurisprudence), 12.00.06., Kyiv, Ukraine.
7. Hribanov, V.P. (2000), *Osushestvlenie i zashita hrazhdanskikh prav* [Exercising and protection of civil rights], Statut, Moscow, Russia.
8. Stefanchuk, M.O. (2008), *Mezhi zdiysnennya subyektivnyh tsuvilnuh prav : monohrafiya* [Limits of exercising of subjective civil rights : monograph], KNT, Kyiv, Ukraine.
9. Pohribniy, O.O. and Karakash, I.I. (2003), *Zemelne pravo Ukrayiny : pidruchnyk* [Land law of Ukraine : textbook], Istyna, Kyiv, Ukraine.

РОЗДІЛ VI. ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО

УДК 346.5: 346.9

ЩОДО ПОНЯТТЯ НЕСПРОМОЖНОСТІ БАНКІВСЬКИХ УСТАНОВ

Возняковська К.А., к.ю.н., доцент

*Чернівецький юридичний інститут Національного університету
«Одеська юридична академія», вул. Сковороди, 7, м. Чернівці, Україна
christjachristja@gmail.com*

Статтю присвячено аналізу поняття неспроможності банківської установи на сучасному етапі економіко-правових реформ в Україні, нормативних вимог до порядку визнання банку неплатоспроможним, розмежуванню економічних і правових ознак неплатоспроможності, а також формулюванню висновків і пропозицій, спрямованих на вдосконалення банківського законодавства в зазначеній сфері. Обґрунтовано потреби заміни поняття неплатоспроможності банків поняттям їх неспроможності.

Ключові слова: неплатоспроможність банківських установ, вимоги Національного банку України, неспроможність банків, державне регулювання банківської діяльності.

ОТНОСИТЕЛЬНО ПОНЯТИЯ НЕСОСТОЯТЕЛЬНОСТИ БАНКОВСКИХ УЧРЕЖДЕНИЙ

Возняковская К.А.

*Черновицкий юридический институт Национального университета
«Одесская юридическая академия», ул. Сковороды, 7, г. Черновцы, Украина
christjachristja@gmail.com*

Статья посвящена анализу понятия несостоятельности банковского учреждения на современном этапе экономико-правовых реформ в Украине, нормативных требований к порядку признания банка неплатежеспособным, разграничению экономических и правовых признаков неплатежеспособности банков, а также формулированию выводов и предложений, направленных на совершенствование банковского законодательства в указанной сфере. Обоснована необходимость замены понятия неплатежеспособности банков понятием их несостоятельности.

Ключевые слова: неплатежеспособность банковских учреждений, требования Национального банка Украины, несостоятельность банков, государственное регулирование банковской деятельности.

ON THE CONCEPT OF THE INSOLVENCY OF BANKING INSTITUTIONS

Vozniakovska K.A.

*Chernivtsi Law Institute, National University "Odessa Law Academy",
Skovoroda str., 7, Chernivtsi, Ukraine
christjachristja@gmail.com*

Recognition of a bank as an insolvent one has a legal consequence of the violation of statutory restorative and liquidation procedures concerning this institution and is also a prerequisite for ensuring the rights and interests of third parties and founders.

The concept of solvency of a banking institution at various times was investigated by numerous economists, financiers, and lawyers. However, the concept of solvency is not clearly correlated with related economic concepts, the measure of formalization of the state of insolvency as an element of the capacity of the banking institution and its ability to carry out banking activities is not defined.

The article is devoted to the analysis of the concept of the insolvency of a banking institution at the current stage of economic and legal reforms in Ukraine, the regulatory requirements for the procedure for recognizing the bank as insolvent; differentiated economic and legal signs of the insolvency of banks, and formulated conclusions and proposals aimed at improving banking legislation in this area. The necessity of replacing the concept of the inability of banks to pay with the concept of its insolvency is substantiated.

Key words: insolvency of banking institutions, requirements of National Bank of Ukraine, inability of banks to pay, state regulation of banking activities.

Визнання банку неплатоспроможним має правовим наслідком порушення встановлених законом відновлювально-ліквідаційних процедур щодо цієї установи, а також є необхідною умовою для забезпечення прав та інтересів третіх осіб і засновників. Зокрема, на підставі законів України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб», «Про банки і банківську діяльність» встановлюється порядок прийняття рішень та вчинення дій Фондом гарантування вкладів фізичних осіб (далі – ФГВФО) щодо виведення з ринку банку, який визнано неплатоспроможним рішенням Національного банку України (далі – НБУ).

Поняття платоспроможності банківської установи в різні часи досліджували численні економісти, фінансисти та юристи. Серед робіт науковців-правознавців виділяються праці Б.М. Полякова, О.М. Лобач, А.В. Олійник, І.В. Воловник, Є.М. Бондар та інших авторів. Водночас досі чітко не зіставлено поняття платоспроможності із суміжними економічними поняттями, не визначено міру формалізації стану неплатоспроможності як елементу правоздатності банківської установи та її здатності здійснювати банківську діяльність.

Деякі порушені права клієнтів банківських установ можуть бути відновлені лише після визнання банку неплатоспроможним. Прикладом такого випадку слугують положення частини 4 статті 58 Закону України «Про банки і банківську діяльність», згідно з якими власники істотної участі зобов'язані вживати своєчасних заходів для запобігання настанню неплатоспроможності банку. Для застосування відповідних санкцій до власників істотної участі необхідно кваліфікувати стан неплатоспроможності банківської установи. Саме тому важливо визначитися з поняттям платоспроможності банківської установи, встановити його ознаки й особливості.

Привертає увагу факт, що термін «неплатоспроможність банку» було виключено із Закону України «Про банки та банківську діяльність» на підставі Закону № 4452-VI від 23 лютого 2012 р. До цього моменту неплатоспроможність банку мала легальне визначення як «неспроможність банку своєчасно та в повному обсязі виконати законні вимоги кредиторів через відсутність коштів або зменшення розміру капіталу банку до суми, що становить менше однієї третини мінімального розміру регулятивного капіталу банку». Саме на цьому визначенні ґрунтувались охоронні статті кримінального законодавства та значний інтерес учених-кримінологів до проблем неплатоспроможності банківської установи [1]. Сьогодні цей процес завдяки декриміналізації відповідної сфери значною мірою переведений у цивільно-правову та господарсько-правову площину.

Також це поняття має різні грані розуміння з економічної та юридичної позиції. Під платоспроможністю підприємства економісти розуміють його «здатність у повному обсязі й у визначений термін розрахуватися за своїми зобов'язаннями за допомогою грошових ресурсів та інших активів і спроможність здійснювати безперервну фінансово-господарську діяльність» [2, с. 794].

На думку Л.О. Вдовенко, основними ознаками платоспроможності підприємства є наявність у достатньому обсязі коштів на розрахунковому рахунку та відсутність задоволеної кредиторської заборгованості [3, с. 27].

Ця позиція демонструє всю глибину розбіжності між підходами, що можуть бути застосовані для звичайних підприємств, з одного боку, та банківських установ – з іншого. Як справедливо зазначає Є.М. Бондар, платоспроможність банку – це його здатність здійснювати свою основну діяльність упродовж невизначено великого проміжку часу, виконуючи всі свої зобов'язання [4]. Трапляються й більш конкретизовані визначення.

Зокрема, у підручниках із банківської справи неплатоспроможність банку визначається як його неспроможність протягом одного місяця в повному обсязі виконати законні вимоги кредиторів через відсутність коштів або зменшення розміру капіталу банку до суми, що становить менше третини суми, встановленої НБУ як мінімально необхідної [5]. Таке визначення має істотні недоліки, оскільки визначає категорії строку без прив'язування до

конкретних вимог законодавства. Фактично виникає питання, чому йдеться саме про місячний термін відповідного стану невиконання законних вимог кредиторів для визначення банку неплатоспроможним, якщо такий часовий критерій не визначається законом.

Деякі автори надають більш точне визначення. Наприклад, платоспроможність визначається як можливість своєчасно погасити свої платіжні зобов'язання наявними грошовими ресурсами. Оцінка платоспроможності здійснюється на основі характеристики ліквідності поточних активів, тобто часу, необхідного для перетворення їх на готівку [6, с. 23]. Водночас залишаються невстановленими в цьому разі обсяг і якість платіжних зобов'язань, що є причиною неплатоспроможності, а також застосовується досить застаріла конструкція прив'язування ліквідності до процесу «перетворення поточних активів на готівку». Ліквідність, якщо подивитись на сучасну банківську модель ведення бізнесу, давно перестала бути тим предметом, на підставі якого може визнаватись безпроблемність банківської установи та ставитись питання про «неліквідність» її активів.

Власне, саме в цьому проявляється досить важливий для аналізу банківської неплатоспроможності елемент підпорядкування банку вимогам публічного порядку, що виходить за межі зобов'язального цивільного права.

Останнє є основою визнання банкрутом будь-якого звичайного суб'єкта господарювання в розрізі нездатності виконувати грошові зобов'язання. І саме така модель існувала в Україні стосовно банків до 2000 р., коли від моменту прийняття Закону України «Про банкрутство» у 1992 р. щодо банку могла бути порушена звичайна процедура банкрутства. Така система виявила свої недоліки, у результаті чого з моменту введення в дію Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» по 2012 р. ліквідація неплатоспроможного банку могла відбуватись у спеціальному порядку, встановленому Законом України «Про банки і банківську діяльність», за ініціативою НБУ чи суду шляхом відкликання банківської ліцензії в неплатоспроможної установи. Зрештою, інструменти, встановлені Законом України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб», хоч і не бездоганно, проте повною мірою вивели банківські установи з-під звичайних механізмів ліквідації суб'єктів господарювання та їх банкрутства.

Неплатоспроможність банку, таким чином, виходячи за межі зобов'язального (цивільного) правопорядку, стає на принципі публічно-правового порядку, в основі якого лежить додержання правил здійснення банківської діяльності.

Платоспроможність банку саме тому виділяється серед понять платоспроможності інших суб'єктів, що банківська установа, як і інші фінансово-кредитні установи, має надзвичайно розгалужені економічні та юридичні показники діяльності, що формують складний комплекс грошових, кредитних, резервних, репутаційних та інших елементів їх правового й економічного стану. Цей комплекс не може бути зведений до формальних вимог, як це притаманно іншим суб'єктам, зокрема, з позиції можливості застосування державного примусу до ліквідаційно-відновлювальних процедур банкрутного типу. Гроші як основний банківський ресурс через їх абсолютну ліквідність і багато інших властивостей утворюють таке розмаїття можливостей для використання, запозичення, зміни стану та боргових відносин, що фіксація чіткими формальними вимогами певного правового положення банку, яка оперує ними на професійному рівні, при цьому не завжди можлива. І навіть у разі відповідної можливості існує низка чинників, які важко окреслити в одній статті та які впродовж нетривалого періоду можуть перетворити досить успішну банківську установу на таку, що не має ліквідних коштів, має приховану боргову заборгованість чи іншим чином несе елементи нестабільності.

Поняття платоспроможності банківських установ у правовому полі врегульоване з урахуванням повноважень Фонду гарантування вкладів фізичних осіб. Визначення платоспроможності, яким оперує ФГВФО, ґрунтується на вузькому відсильному підході, коли цей орган сприймає як певний преюдиційний факт обставину віднесення НБУ банку до

числа неплатоспроможних. Зокрема, можна звернути увагу на дефініцію пункту 8 частини 1 статті 2 Закону України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб» та абзацу 14 пункту 2.1 глави 2 розділу I «Положення про виведення неплатоспроможного банку з ринку», затвердженого Рішенням виконавчої дирекції Фонду гарантування вкладів фізичних осіб: неплатоспроможний банк – банк, щодо якого НБУ прийняв рішення про віднесення до категорії неплатоспроможних у порядку, передбаченому Законом України «Про банки і банківську діяльність». Якщо ж звернути увагу на категорію неплатоспроможності, закріплену в останньому зі згадуваних законів, то стає очевидним її складний і динамічний характер, що ускладнює прийняття об'єктивного рішення щодо майнового стану кредитно-фінансової установи.

Зокрема, Закон України «Про банки та банківську діяльність» у статті 76 не виокремлює поняття платоспроможності, проте визначає його в прив'язці до інших категорій та умовних обставин:

- 1) неузгодження банком своєї діяльності з вимогами законодавства, у тому числі нормативно-правових актів НБУ, після віднесення його до категорії проблемних, проте не пізніше ніж через 180 днів із дня визнання його проблемним;
- 2) зменшення розміру регулятивного капіталу або нормативів капіталу банку до однієї третини від мінімального рівня, встановленого законом та/або нормативно-правовими актами НБУ;
- 3) невиконання банком протягом 5 робочих днів поспіль двох і більше відсотків своїх зобов'язань перед вкладниками та іншими кредиторами та/або встановлення фактів невідображення в бухгалтерському обліку документів клієнтів банку, що не виконані банком у встановлений законодавством строк, після віднесення банку до категорії проблемних;
- 4) виявлення фактів здійснення банком після віднесення його до категорії проблемного операцій (крім нарахування відсотків за вкладками, отримання клієнтами банку заробітної плати, аліментів, пенсій, стипендій, інших соціальних, державних виплат), оформлення (переоформлення) договорів, унаслідок яких зобов'язання перед фізичними особами в межах гарантованої суми відшкодування збільшуються за рахунок зменшення зобов'язань перед фізичними особами, які перевищують гарантовану суму відшкодування, та/або зобов'язань перед фізичними особами, які не підпадають під гарантії ФГВФО, та/або юридичними особами;
- 5) невиконання банком, віднесеним до категорії проблемного, розпорядження, рішення НБУ (у тому числі про застосування заходів впливу/санкцій) та/або вимоги НБУ щодо усунення порушень банківського законодавства, нормативно-правових актів НБУ протягом визначеного НБУ строку.

Єдиною статичною ознакою поняття неплатоспроможності банківської установи в цьому контексті є категорія проблемності банку, яка виникає також із не менш динамічних обставин, визначених у статті 75 Закону України «Про банки та банківську діяльність».

При цьому лише один – другий – з визначених у статті 78 згаданого закону пункт може бути кваліфікований як такий, що містить чітко окреслену підставу проблемності банку, адже закріплює посилання на невиконання вимоги вкладника або іншого кредитора, строк якої настав 5 і більше робочих днів тому. Водночас у відповідних положеннях не встановлено ні розмір, ні характер (предмет) вимоги відповідного вкладника чи кредитора.

Отже, сама природа правового порядку, заснованого на принципі правової визначеності, вимагає поступового зменшення директивно-адміністративних повноважень НБУ з наступним запровадженням елементів конкурсного процесу в процедури виведення банківських установ із ринку та їх ліквідації.

Багатогранність поняття неплатоспроможності банків має оцінюватись у динамічному та статичному вимірах. У статичному вимірі це факт віднесення банку до категорії неплатоспроможних відповідним рішенням уповноважених органів. У динамічному вимірі це гнучкий прояв проблемності банку, що з великою часткою вірогідності веде його до неплатоспроможності. Такий підхід може бути застосований за аналогією з визначенням слабого банку в Керівних принципах Базельського комітету, коли поряд із поняттям «слабкий банк» виділяється поняття «слабка сторона банку». Так, у документі вказано: «Крім кредитного ризику та ризику ліквідності, слабкі сторони банку можуть бути пов'язані з ринковим ризиком, операційним ризиком, ризиком зміни процентних ставок або стратегічним ризиком. Ці ризики не є новими, хоча історично вони були менш важливими, ніж кредитний ризик під час обліку банківських банкрутств. Проте деякі із цих ризиків набувають значення» [7].

У юридичній літературі відзначається складність у визнанні банківської установи неплатоспроможною. Зокрема, О.М. Лобач вказує на те, що «критерії віднесення банку до проблемних розмежовуються на обов'язкові та такі, які НБУ може застосовувати як своє право», проте виключається ситуація, коли вказане право НБУ щодо розширення критеріїв віднесення банку до категорії проблемних і щодо їх застосування набуватиме суб'єктивізму (чим не виключене спричинення шкоди конкретному банку). Такий підхід законодавця нагадує ситуацію з розмитими критеріями визначення стану істотної загрози платоспроможності банку [8, с. 50-51], які були донедавна присутні в Положенні НБУ № 369 від 15 серпня 2016 р. та які згодом НБУ змушений був замінити одним чітко визначеним кількісним критерієм – зниженням регулятивного капіталу до значення нижче 7% [9].

У зв'язку із цим віднесення до компетенції НБУ питань визначення проблемності банківської установи, що практично складно ввести в правові межі, оскільки вони можуть мати винятково економічне підґрунтя, значно ускладнює юридикацію процедури банківської неплатоспроможності з усіма наслідками для правопорядку, що із цього постають. І питання при цьому полягає не лише в суб'єктивізмі уповноважених осіб, які приймають рішення щодо проблемності банку та, відповідно, його неплатоспроможності, а й у втраті здорового глузду. Адже, наприклад, така підстава «проблемності» банківської установи, як систематичне порушення законодавства про легалізацію брудних коштів, не має безпосереднього зв'язку з категорією «неплатоспроможність». Скоріше, це відповідало б категорії «примусова ліквідація» за порушення правил здійснення банківської діяльності. А тому визнання банку неплатоспроможним за рішенням НБУ за такою підставою лише утворює проблеми для клієнтів банківської установи, проте не може бути вписане в логіку права неплатоспроможності в буквальному її значенні.

Отже, лише закріплення таких ознак неплатоспроможності банківських установ, які ґрунтуються на формальних засадах, у тому числі експертних висновках осіб, віддалених від НБУ, може створити реальні умови відновлення довіри до центробанку як установи, покликаної забезпечувати фінансову стабільність та позбутися суб'єктивізму в прийнятті рішень.

Звичайно, у дискусії з приводу застосування поняття платоспроможності, неспроможності чи банкрутства банку не може бути єдиного правильного рішення, адже завжди на користь того чи іншого розуміння свідчить розбіжність в основних формувальних елементах. Зокрема, Г.Ф. Шершеневич понад 100 років тому намагався розмежувати поняття неспроможності та неплатоспроможності, ставлячи запитання про доречність покладення в основу відкриття конкурсного процесу чи то недостатності майна як встановленого перевищення активів над пасивом, чи то платіжну нездатність як припущення перевищення активів над пасивом [10, с. 162–164]. Також сучасні дослідники зосереджують увагу на неплатоспроможності як наслідку нездатності боржника здійснювати платежі. Зокрема, Б.М. Поляков пов'язує поняття неплатоспроможності з припиненням платежів. Цим фактично ототожнюються поняття неспроможності й неплатоспроможності, коли під відносинами неспроможності

(банкрутства) розуміються «відносини, що виникають унаслідок неплатоспроможності господарюючого суб'єкта як результату його господарської діяльності» [11, с. 4].

На думку О.М. Лобач, термін «неплатоспроможність» використовується в праві неспроможності для визначення фінансового стану боржника з метою порушення провадження в справі про банкрутство [12, с. 86]. При цьому автором справедливо вказується на обмеженість оцінки фінансового стану банку для визнання його неплатоспроможним відповідно до банківського законодавства [12, с. 87]. Певним чином не можна погодитись із позицією вченого про те, що лише розмір регулятивного капіталу може мати безпосереднє значення для оцінки фінансового стану банку, а інші підстави проблемності банківської установи такого зв'язку з категорією «фінансовий стан банку» не мають. Автор зазначає: «Є три підстави віднесення банку до такої категорії, з яких лише одна (недостатній розмір регулятивного капіталу) прямо вказує на незадовільний фінансовий стан банку» [12, с. 87]. Адже в статті 76 Закону України «Про банки та банківську діяльність» чітко встановлено також інші підстави, що мають безпосередній зв'язок із категорією фінансового стану кредитно-фінансової установи. Ідеться, наприклад, про визначений у пункті 3 частини 1 статті 76 випадок невиконання банком протягом 5 робочих днів поспіль двох і більше відсотків своїх зобов'язань перед вкладниками та іншими кредиторами та/або встановлення фактів невідображення в бухгалтерському обліку документів клієнтів банку, що не виконані банком у встановлений законодавством строк, після віднесення банку до категорії проблемних. Справді, при цьому можна дискутувати про термін «фінансовий стан», проте навряд чи його можна оцінювати в спрощеному розумінні «стан фінансів». Натомість поняття фінансів не зводиться лише до грошових коштів. Як зазначається в господарсько-правовій літературі, фінанси – це грошова оцінка господарської діяльності організації [13, с. 139].

Таким чином, якщо поглянути на підстави й механізм визнання банку неплатоспроможним, то стає зрозумілим, що платіжна дисципліна банку не є основним чинником можливого порушення проти нього відповідної спеціальної процедури. Навіть категорія проблемності не є при цьому визначальною з огляду на те, що одна з п'яти відповідних підстав не вимагає наявності факту віднесення банку до категорії проблемності. Ідеться про таку підставу, як зменшення розміру регулятивного капіталу або нормативів капіталу банку до однієї третини від мінімального рівня, встановленого законом та/або нормативно-правовими актами НБУ (стаття 76 Закону України «Про банки та банківську діяльність»). З огляду на те, що НБУ не лише має право, а й прямо зобов'язаний визнати банк неплатоспроможним у разі виявлення такого факту, виникає розбіжність між змістом управлінського рішення НБУ та об'єктивним значенням тієї економічної ситуації, яка виникає у зв'язку зі зменшення розміру регулятивного капіталу чи нормативів капіталу банку.

Це підтверджує те, що економіко-правову проблемність банківської установи неможливо оцінювати суто з позиції здатності банківської установи здійснювати грошові платежі. Саме банківська «неспроможність» більш точно характеризує стан проблемності банківської установи, доведений до рівня «неповернення до нормального стану», коли фактично унеможливується подальша діяльність банківської установи, однак не обмежуючись нездатністю виконувати приватноправові грошові зобов'язання, а також іншим чином здійснювати банківську діяльність у законний спосіб. Також такий підхід не просто формально замінить термін «неплатоспроможність» на «неспроможність» банківської установи, а наблизить термінологічний апарат у відповідній сфері до змісту господарських відносин.

У цьому контексті під неспроможністю банківської установи варто розуміти встановлений управлінськими актами НБУ на підставі законодавчих вимог незадовільний фінансовий стан банківської установи, який характеризує її нездатність здійснювати банківську діяльність на принципах ліквідності й додержання банківського законодавства, що незворотним чином порушує довіру до банківської установи та зумовлює необхідність проведення комплексу

оздоровчих і регламентаційних процедур, наслідком яких може стати відкликання банківської ліцензії або продовження діяльності банку залежно від позитивного результату відновлення його фінансового стану.

ЛІТЕРАТУРА

1. Улибіна В.О. Кримінально-правовий аспект фінансової неплатоспроможності / В.О. Улибіна // Юридичний вісник. – 2011. – № 1. – С. 105-108.
2. Майборода О.Є. Концептуальні засади управління платоспроможністю підприємства / О.Є. Майборода, І.П. Косарева, О.М. Каранда // Молодий вчений. – 2017. – № 3(43). – С. 793-797.
3. Вдовенко Л.О. Платоспроможність підприємств: сутність та методика розрахунку показників / Л.О. Вдовенко // Економічний аналіз. – 2012. – Вип. 10. – Ч. 2. – С. 27-29.
4. Бондар Є.М. Стіввідношення ліквідності та платоспроможності комерційних банків / Є.М. Бондар // Актуальні проблеми міжнародних відносин. – 2011. – Вип. 95(2). – С. 78-79.
5. Міщенко В.І. Банківські операції : [підручник] / В.І. Міщенко, Н.Г. Слав'янська, О.Г. Коренева. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К. : Знання, 2007. – 796 с.
6. Барановський О.І. Проблемні банки: виявлення і лікування / О.І. Барановський // Вісник НБУ. – 2009. – № 11. – С. 18-31.
7. Guidelines for identifying and dealing with weak banks [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bis.org/bcbs/publ/d330.pdf>.
8. Лобач О.М. Платоспроможність та істотна загроза платоспроможності банку: визначення і зміст / О.М. Лобач // Юридична Україна. – 2005. – № 12(36). – С. 47-54.
9. Про затвердження Положення про застосування Національним банком України заходів впливу за порушення банківського законодавства : Постанова Правління Національного банку України від 28 серпня 2001 р. № 369 // Офіційний вісник України. – 2001. – № 41. – Ст. 1864.
10. Шершеневич Г.Ф. Курс торгового права : в 4 т. / Г.Ф. Шершеневич. – М. : Статут, 2001–2003. – Т. 4 : Торговий процес. Конкурсний процес. – 2003. – 550 с.
11. Поляков Б.М. Правові проблеми регулювання неспроможності (банкрутства) : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : спец. 12.00.04 «Господарське право; господарсько-процесуальне право» / Б.М. Поляков ; Ін-т екон.-прав. досліджень НАН України. – Донецьк, 2003. – 38 с.
12. Лобач О.М. Категорії «проблемний банк», «неплатоспроможний банк» у законодавстві України / О.М. Лобач // Наукові записки Національного університету «Києво-Могилянська академія». Серія «Юридичні науки». – 2014. – Т. 155. – С. 86-92.
13. Ершова И.В. Имущество и финансы предприятия: правовое регулирование : [учеб.-практ. пособие] / И.В. Ершова. – М. : Юрист, 1999. – 397 с.

REFERENCES

1. Ulybina, V.O. (2011), "Criminal legal aspect of financial insolvency", *Yurydychnyi visnyk*, no. 1, pp. 105-108.
2. Mayboroda, O.Ye., Kosareva, I.P. and Karanda, O.M. (2017), "Conceptual bases of solvency management of an enterprise", *Molodyi vchenyi*, no. 3 (43), pp. 793-797.
3. Vdovenko, L.O. (2012), "Solvency of enterprises : essence and methodology of calculation of indicators", *Ekonomichnyi analiz*, issue 10, part 2, pp. 27-29.

4. Bondar, Ye.M. (2011), "The ratio of liquidity and solvency of commercial banks", *Aktualni problemy mizhnarodnykh vidnosyn*, Iss. 95(2), pp. 78-79.
5. Mishchenko, V.I., Slavianska, N.H. and Korenieva, O.H. (2007), *Bankivski operatsiyi : pidruchnyk* [Banking operations : textbook], Znannya, Kyiv, Ukraine.
6. Baranovskyi, O.I. (2009), "Problem banks : detection and treatment", *Visnyk NBU*, no. 11, pp. 18-31.
7. "Guidelines for identifying and dealing with weak banks", available at : <http://www.bis.org/bcbs/publ/d330.pdf>.
8. Lobach, O.M. (2005), "Solvency and significant threat to solvency of the bank : definition and content", *Yurydychna Ukrayina*, no. 12 (36), pp. 47-54.
9. (2001), "On Approval of Regulation on Application by the National Bank of Ukraine of Measures of Influence for Violation of Banking Legislation" : Resolution of the Board of the National Bank of Ukraine on 28.08.2001 № 369, *Ofitsiynyi visnyk Ukrayiny*, no. 41, art. 1864.
10. Shershenevych, H.F. (2003), *Kurs torhovooho prava : v 4-kh t.* [Trade law course : in 4 vol.], vol. 4 : *Torhovyi protsess. Konkursnyi protsess* [Trading process. Procedure for declaring bankruptcy], «Statut», Moscow, Russia.
11. Polyakov, B.M. (2003), "Legal problems of insolvency regulation (bankruptcy)", Thesis abstract for Doct. Sc. (Jurisprudence), 12.00.04, Institute economice-legal researches, Donetsk, Ukraine.
12. Lobach, O.M. (2014), "Categories «problem bank», «insolvent bank» in the legislation of Ukraine", *Naukovi zapysky NaUKMA. Yurydychni nauky*, Vol. 155, pp. 86-92.
13. Ershova, Y.V. (1999), *Imushchestvo i finansy predpriyatiya : pravovoe rehulirovanie : uchebno-prakticheskoe posobie* [Property and finance of the enterprise : legal regulation : teaching aid], Yurist, Moscow, Russia.

РОЗДІЛ VII. АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА ТА КРИМІНОЛОГІЇ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

УДК 34.01: 355.45 (477)

ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ КАТЕГОРІЙ ІНСТИТУТУ НЕОБХІДНОЇ ОБОРОНИ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ

Орловський Б.М., к.ю.н., доцент

*Одеський національний університет імені І.І. Мечникова,
Французький бульвар, 24/26, м. Одеса, Україна
b.orlovskiy@gmail.com*

Статтю присвячено історичному дослідженню формування основних категорій інституту необхідної оборони на українських землях. Автором проводиться порівняльно-правовий аналіз законодавчого закріплення таких категорій (назви, правової природи, системи об'єктів захисту, правової підстави, об'єктивної сторони, суб'єкта здійснення) у межах восьми історичних періодів розвитку українського кримінального законодавства та робляться узагальнені висновки.

Ключові слова: необхідна особиста оборона, потрібне оборонення, незаконне посягання, напад, захист.

ИСТОРИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ФОРМИРОВАНИЯ КАТЕГОРИЙ ИНСТИТУТА НЕОБХОДИМОЙ ОБОРОНЫ НА УКРАИНСКИХ ЗЕМЛЯХ

Орловский Б.М.

*Одесский национальный университет имени И.И. Мечникова,
Французский бульвар 24/26, г. Одесса, Украина
b.orlovskiy@gmail.com*

Статья посвящена историческому исследованию формирования основных категорий института необходимой обороны на украинских землях. Автором проводится сравнительно-правовой анализ законодательного закрепления таких категорий (названия, правовой природы, системы объектов защиты, правового основания, объективной стороны, субъекта осуществления) в пределах восьми исторических периодов развития украинского уголовного законодательства и делаются обобщающие выводы.

Ключевые слова: необходимая личная оборона, нужное оборонение, незаконное посягательство, нападение, защита.

HISTORICAL ASPECTS OF THE FORMATION OF CATEGORIES OF THE INSTITUTION OF NECESSARY DEFENCE ON UKRAINIAN LANDS

Orlovskiy B.M.

*Odessa I. I. Mechnikov National University, Frantsuzkyi bulvar 24/26, Odessa, Ukraine
b.orlovskiy@gmail.com*

The article is devoted to the historical study of the formation of the main categories of the institute of necessary defence on Ukrainian lands. Such a system of the legal categories that provide the formation of the modern structure of the institute of the necessary defence (of the criminal-law defence) are constitute: 1) the name; 2) the legal nature; 3) the system of objects of protection; 4) the legal ground; 5) the objective side; 6) the subjects of application; 7) exceeding the permissible limits; 8) the special cases of protection.

The author conducts a comparative legal analysis of the legislative fixing of such categories in the limits of the eight historical periods of development of the Ukrainian criminal law and makes the generalized findings, namely: 1) the first legislative definition of such a legitimate act was determined in the Military Statute of 1715 as "needful protect" (Article 156), and the final formation of the name "necessary

defence” took place in the Criminal Code of 1903 (Article 45); 2) the legal nature of the necessary defence was originally characterized as a ground, which excludes either the guilt or punishment of the act. Only in the norms of the Criminal Code of 1903, its legal nature was already considered as such that excludes criminality of the act (it was expressly noted that “it is not considered a criminal act <...>”; 3) the system of objects of protection, which are enshrined in the current norms on the necessary defence of the Criminal Code of Ukraine in 2001, was formed in the seventh (soviet) period, and their concrete definition (“life, health or freedom of the persons” – the Code about punishment of the criminal and correctional in 1842), which existed during the Russian Empire, did not pass to the current criminal legislation of Ukraine; 4) the legal ground to the application of the necessary defence was initially used the category of “assault” and only in the norms of the Criminal Code of 1903, it was reformulated into an “encroachment”, which, during the soviet period, received an additional feature to describe – “socially dangerous” (the Criminal Code in 1960); 5) the historical formulation of the content of the objective side of the necessary defence was constantly changing at each stage of its development, and for the characterization of the subjects of its application, there was formed a sensible and logical title – “the person, who is defensive”; 6) the incipience of a mechanism of criminal responsibility for exceeding the limits of the necessary defence and emerging special crimes were initially appeared in the norms of the Code about punishment of the criminal and correctional 1842 (Articles 1467 and 1493) and were continued to develop during the independence of Ukraine.

Key words: necessary personal defence, needful protect, unlawful encroachment, assault, defence.

Інститут кримінально-правового захисту фізичної особи від суспільно небезпечних посягань (злочинів) пройшов досить складну історію формування й розвитку на українських землях. Це було пов’язано з тим, що тривалий час свого історичного розвитку Україна перебувала в складі різних держав і зазнавала впливу їх законодавства. У результаті сформовані кримінально-правові норми, що забезпечували регулювання інституту кримінально-правового захисту (необхідної оборони) від суспільно небезпечних посягань, вони постійно змінювались і вдосконалювались, що відповідним чином вплинуло також на формування сучасних законодавчих положень про необхідну оборону в чинному Кримінальному кодексі України (далі – КК України). Сформована система сучасних кримінально-правових категорій, яка описує цей інститут, не виникла раптово в період незалежності, а має глибокі історичні корені, що пройшли практичну перевірку у великому часовому періоді. Тому дослідження історичного процесу формування основних категорій у межах інституту кримінально-правового захисту фізичної особи (необхідної оборони) від суспільно небезпечних посягань є важливим та актуальним питанням для української кримінально-правової науки, оскільки дасть можливість визначити доцільність існування сучасної законодавчої конструкції таких правових категорій у нормах чинного КК України.

Актуальність дослідження зумовлена відсутністю належно проведеного порівняльно-правового аналізу категорій кримінально-правового захисту (необхідної оборони) на різних історичних етапах формування українського кримінального законодавства. Також вона визначається можливістю подальшого використання результатів такого компаративного аналізу для визначення доцільності існування діючих законодавчих конструкцій у нормах ст. ст. 36, 118, 124 КК України.

Дослідженням історії розвитку інституту необхідної оборони на українських землях у різних часових відтинках займалися В.В. Аніщук, П.П. Андрушко, Ю.В. Баулін, Л.В. Гусар, М.М. Паше-Озерський, Н.С. Таганцев, В.І. Ткаченко, М.І. Якубович та інші вчені. Однак проведення порівняльно-правового аналізу саме історичних категорій кримінально-правового захисту (необхідної оборони) між собою в окремо виділених і розмежованих восьми періодах розвитку в науці кримінального права України допоки не здійснювалось.

Метою й завданнями статті є проведення порівняльно-правового аналізу історичних категорій кримінально-правового захисту (необхідної оборони) від суспільно небезпечних посягань в окремо виділених і розмежованих восьми періодах розвитку, а також визначення на основі проведеного компаративного аналізу доцільності існування діючих законодавчих конструкцій, що характеризують цей правовий інститут у нормах КК України.

Інститут кримінально-правового захисту (необхідної оборони) фізичної особи від суспільно небезпечних посягань є одним із найдавніших правових інститутів кримінального права, який з'явився разом із виникненням у світі держави й права та пройшов складну історію свого формування й розвитку на українських землях у межах таких восьми періодів, що виділяються автором:

- 1) період розвитку, пов'язаний із зародженням і законодавчим закріпленням такого інституту в кримінальному законодавстві Київської Русі (договори князів Олега та Ігоря з Візантією 911 та 945 років, Руська Правда);
- 2) період розвитку, пов'язаний із входженням українських земель до складу Великого князівства Литовського та Речі Посполитої (Литовські статuti 1529, 1566, 1588 років);
- 3) період розвитку, пов'язаний із входженням українських земель до складу Московського царства та з прийняттям Соборного уложення царя Олексія Михайловича 1649 року;
- 4) період розвитку, пов'язаний із появою перших спеціальних норм про «потрібне оборонення» (захист від нападу) та умов його правомірності у Воїнських артикулах 1715 року;
- 5) період розвитку, пов'язаний із розширенням нормативного опису поняття «необхідна особиста оборона» та системи об'єктів її захисту в Уложеннях про покарання кримінальні та виправні 1832, 1842, 1845 років, із появою окремих складів злочинів, пов'язаних із перевищенням меж такої оборони;
- 6) період розвитку, пов'язаний з остаточним формуванням поняття «необхідна оборона», її правової природи та з появою категорії «посягання» (замість нападу) під час прийняття Кримінального уложення централізованої Російської імперії 1903 року;
- 7) період розвитку, пов'язаний зі становленням і розвитком інституту необхідної оборони в межах радянського кримінального законодавства (Кримінальний кодекс УРСР 1922, 1927, 1960 років) та узагальнень судової практики (Постанови Пленуму Верховного Суду СРСР 1956, 1969, 1984 років), з появою категорії «суспільно небезпечне посягання» та формуванням нової системи об'єктів захисту в межах цього інституту;
- 8) період розвитку, пов'язаний із конституційним закріпленням права на захист від протиправних посягань у Конституції України 1996 року та з остаточним становленням законодавчої структури норм про необхідну оборону в КК України 2001 року.

Отже, у межах цих історичних періодів існувала певна система правових категорій, що характеризувала інститут необхідної оборони та змінювалась під впливом історичних, політичних, правових факторів. Таку систему правових категорій, що забезпечують формування сучасної структури розглядуваного нами правового інституту, складають назва, правова природа, система об'єктів захисту, правова підстава, об'єктивна сторона, суб'єкти здійснення, перевищення допустимих меж, спеціальні випадки захисту. Проведемо порівняльно-правовий аналіз кожної з визначених правових категорій інституту необхідної оборони (кримінально-правового захисту) у межах виділених восьми періодів розвитку.

Розпочнемо з історичного дослідження *назви* (поняття) такого правомірного, суспільно корисного вчинку, яка вперше визначилась у Воїнському уставі 1715 року як «потрібне оборонення» (Артикул 156 Глави XIX «Про смертне вбивство») [1, с. 356]. До 1715 року не існувало єдиної назви такого правомірного, суспільно корисного вчинку, оскільки в законодавчих актах першого періоду (договорах князів Олега та Ігоря з Візантією 911 та 945 років, Руській Правді) закріплювався лише звичай «кровної помсти», а законодавчі акти другого й третього періодів (Литовські статuti 1529, 1566, 1588 років, Соборне уложення 1649 року) містили розрізнені за своїм змістом і місцезнаходженням норми, які описували різноманітні випадки захисту від нападу (наприклад, на чий-небудь дім, на чий-небудь маєток або підданих, під час засідки на дорозі (ст. ст. 3, 4, 5, 16, 25 Розділу VII «Про Земські

насилства, про побої і про убивства шляхтичів» Литовського статуту 1529 року)). Після 1715 року, у п'ятому періоді розвитку, з'явилась назва «необхідна особиста оборона» (ст. 101 Уложення про покарання кримінальні та виправні 1842 року, ст. 107 аналогічного Уложення 1845 року), а шостий період розвитку остаточно сформулював її назву «необхідна оборона» (ст. 45 Відділу IV «Про умови осудності і злочинності діянь» Кримінального уложення 1903 року) [2, с. 10]. У такому вигляді назва «необхідна оборона» збереглась і в сьомому (радянському) періоді розвитку українського кримінального законодавства та перейшла до чинних норм КК України 2001 року. Отже, початково назва досліджуваного нами правомірного, суспільно корисного вчинку з'явилася у Воїнському уставі 1715 року, а остаточно сформувалася за змістом у нормах Кримінального уложення 1903 року.

Перейдемо до вивчення *правової природи* такого правомірного, суспільно корисного вчинку, яка на першому й другому історичному періоді його розвитку законодавчо не визначалася. Передбачалось, що в разі вчинення будь-яких захисних дій у межах цього правомірного, суспільно корисного вчинку (у тому числі в межах «кровної помсти») той, хто їх вчинив, нічого не був винний злодію або державі (наприклад, ст. 4 договору князя Олега з Візантією 911 року [3, с. 3], ст. ст. 4–5 Литовського статуту 1529 року [4]). Фактично це означало звільнення особи від покарання з боку держави. Норми Соборного уложення 1649 року (ст. ст. 200, 201, 283 Глави X «Про суд») у третьому періоді розвитку вже характеризували підставу, за якої вчинене «не могло ставитись у вину» особі, коли вона «боронилась» [5, с. 139–140], а на четвертому періоді розвитку відбулось безпосереднє законодавче (а не фактичне) закріплення правової природи «потрібного оборонення» як підстави, що звільняє особу від призначення кримінального покарання (Артикул 156 Воїнського уставу 1715 року). У п'ятому періоді розвитку, згідно з п. 6 ст. 92 Уложення про покарання кримінальні та виправні 1842 року, знову здійснюється характеристика правової природи «необхідної особистої оборони» як «причини, за якою скоєне не повинне бути поставлене у вину» [6, с. 9], що повторюється за змістом у п. 6 ст. 98 наступного Уложення 1845 року. І лише в межах шостого періоду розвитку, за нормами Кримінального уложення 1903 року, правова природа «необхідної оборони» розглядається як така, що виключає саму злочинність діяння та під час визначення її поняття прямо зазначається, що «не вважається злочинним діяння, вчинене при необхідній обороні» [2, с. 10]. Така тенденція правової характеристики необхідної оборони як обставини, що виключає злочинність діяння, збереглась і за часів радянського періоду (Основи кримінального законодавства Союзу РСР та союзних республік 1958 року, ст. 15 Глави III «Про злочин» Кримінального кодексу УРСР 1960 року), а в подальшому, за часів незалежності, визначилась у нормах сучасного КК України – у межах окремого розділу VIII «Обставини, що виключають злочинність діяння». Отже, за своєю правовою природою необхідна оборона спочатку виступала підставою, що виключала або винність, або кримінальну караність діяння. І лише з прийняттям Кримінального уложення 1903 року почало розвиватись і закріплюватись розуміння її правової природи як такої, що виключає саму злочинність діяння. Збереження такої тенденції за радянського періоду забезпечило остаточно її формування як обставини, що виключає злочинність діяння, за часів незалежності України та законодавче визначення в окремому розділі КК України – «Обставини, що виключають злочинність діяння».

Іншою правовою категорією, щодо якої ми проведемо компаративний історичний аналіз, стане *система об'єктів захисту* в межах необхідної оборони. Варто зазначити, що у зв'язку з відсутністю впродовж тривалого часу спеціальних норм про необхідну оборону (у першому – третьому періодах розвитку) система об'єктів захисту в її межах не була належним чином законодавчо сформована. З аналізу норм Руської Правди ми можемо зробити висновок, що захисту підлягало життя та майно особи (ст. ст. 1, 37 Академічного збірника) [3, с. 23, 50]. У Литовському статуті 1529 року описувалися різноманітні випадки захисту від нападу (на чий-небудь дім, на чий-небудь маєток або підданих, під час засідки на дорозі (ст. ст. 3, 4, 5, 16, 25) [4]), з аналізу яких можна зробити висновок, що об'єктами

захисту виступали життя, здоров'я та майно особи. Аналогічна ситуація спостерігалась у нормах Соборного уложення 1649 року, де описувалися різноманітні безсистемні випадки оборони (себе й свого дому від розбійників (татей), у бою (бійці), від собаки, перед судьями тощо (ст. ст. 200, 201, 283)). Навіть у Воїнському уставі 1715 року, де визначалася законодавча конструкція «потрібне оборонення», не закріплювалася чітка система об'єктів захисту під час неї (Артикули 156, 157). І лише в Уложенні про покарання кримінальні та виправні 1842 року законодавчо визначалася конкретна система об'єктів у межах «необхідної особистої оборони», а саме життя, здоров'я або свобода того, хто оборонявся (ст. 101), та іншої особи (ст. 103) [6, с. 16]. Така ж система об'єктів захисту перейшла до наступного Уложення 1845 року (ст. ст. 107, 109). Однак у шостому періоді розвитку в нормах Кримінального уложення 1903 року відбулася зміна структури об'єктів захисту, за якої вони стали більш узагальнюючими й розпливчастими та являли собою «особисті чи майнові блага самої особи, яка захищається, або іншої особи» (ст. 45) [2, с. 10].

Сьомий (радянський) період став системоутворюючим щодо об'єктів захисту, які закріплені в сучасному кримінальному законодавстві України. Спочатку систему об'єктів захисту складали «радянська влада і революційний порядок; особистість і права того, хто обороняється, чи іншої особи» (ст. 13 Кримінального кодексу УРСР 1927 року), а в подальшому до них були додані «суспільні інтереси» (ст. 15 Кримінального кодексу УРСР 1960 року). У результаті в кримінальному законодавстві України (у тому числі з урахуванням Закону України від 26 січня 1993 р. № 2933-ХІІ, яким суттєво змінювався зміст багатьох норм Кримінального кодексу УРСР 1960 року) сформувалась така система об'єктів захисту в межах інституту необхідної оборони: «охоронювані законом права та інтереси особи, яка захищається, або іншої особи» (на першому місці) та «суспільні й державні інтереси» (на другому місці). Отже, система об'єктів захисту, які закріплені в чинних нормах про необхідну оборону в КК України 2001 року, була сформована в сьомому (радянському) періоді, а їх конкретизація («життя, здоров'я або свобода того, хто оборонявся»), що існувала за часів Російської імперії, до чинного кримінального законодавства України не перейшла.

Далі розглянемо історичний розвиток *правової підстави* для застосування такого правомірного, суспільно корисного вчинку, тобто законодавчо описаної моделі протиправної поведінки особи, під час вчинення якої дозволялось реалізовувати щодо неї право на необхідну оборону. Також у межах цієї правової категорії ми розглянемо законодавчу характеристику особи (суб'єкта), яка вчиняла такі протиправні дії. У першому періоді розвитку як правова підстава для застосування «кровної помсти» виступали конкретні склади злочину (убивство, крадіжка, нанесення ударів (ст. ст. 1, 37 Академічного збірника Руської Правди)), а особою, що їх вчиняла, міг бути будь-хто (і русин, і християнин (візантієць), і муж, і тіун тощо) [3, с. 3, 23, 50]. Другий період розвитку вже характеризував правову підставу для застосування такого правомірного, суспільно корисного вчинку, як напад, залишаючи необмеженим коло осіб, які могли його вчиняти: «хто-небудь», «насильник або його спільники», «шляхтич» тощо (ст. ст. 3, 4, 5, 16, 25 Литовського статуту 1529 року). На третьому періоді в Соборному уложенні 1649 року знову відбувається розмивання правової підстави до вчинення конкретних складів злочину (вбивства, нанесення ран), а особою, що їх вчиняє, є відповідний «тать» (злочинець) або «розбійник» [5, с. 139-140]. І лише в четвертому періоді розвитку, у зв'язку з появою спеціальних норм про «потрібне оборонення», правова підстава для його застосування знову визначається як «напад», а особа, що його вчиняє, законодавчо характеризується як «оний», що примусив до «оборонного супротиву» іншого (Артикул 156 Воїнського уставу 1715 року) [1, с. 356].

Норми Уложення про покарання кримінальні та виправні 1842 року на п'ятому періоді розвитку вже чітко визначають правову підставу «необхідної особистої оборони» як «напад», а особу, що його вчиняє, – як «нападника» (ст. 101). У шостому періоді розвитку, наприкінці існування Російської імперії, у ст. 45 Кримінального уложення 1903 року вперше з'являється така правова категорія, як «посягання» [2, с. 10]. Відповідно до цього правова підстава

необхідної оборони в нормах Кримінального уложення визначалась як «незаконне посягання», а особа, що його вчиняла, – як «особа, яка посягає».

Сьомий (радянський) період забезпечив подальший розвиток правової підстави для застосування необхідної оборони, яка на кінцевому етапі була сформульована через категорію «суспільно небезпечне посягання» (ст. 15 Кримінального кодексу УРСР 1960 року) [7, с. 11]. У такому вигляді ці правові категорії, з урахуванням Закону України від 26 січня 1993 р. № 2933-ХІІ, перейшли до сучасного українського кримінального законодавства (ст. 36 КК України). Отже, за своєю історичною еволюцією правовою підставою для застосування необхідної оборони спочатку виступала категорія «напад», і лише в нормах Кримінального уложення 1903 року вона була змінена на «посягання», яке за радянського періоду отримало для опису необхідну ознаку – «суспільну небезпечність».

З правовою підставою необхідної оборони тісно пов'язана також така її правова категорія, як *об'єктивна сторона*, що являє собою законодавчо описану форму здійснення правомірної поведінки особи у відповідь на вчинене щодо неї суспільно небезпечне посягання. Поряд з об'єктивною стороною ми розглянемо також історичну еволюцію назви суб'єкта необхідної оборони, а саме тієї особи, яка має право здійснювати зазначену правомірну поведінку.

Історично об'єктивна сторона необхідної оборони, як і її правова підстава в першому періоді розвитку, де існував звичай «кровної помсти», характеризувалася через вчинення конкретних складів злочинів – убивства, ударів (договори князів Олега та Ігоря з Візантією 911 та 945 років), а суб'єктом необхідної оборони міг бути будь-хто (і русин, і християнин (візантієць), і муж, і тіун тощо) [3, с. 3]. У подальшому, на другому періоді розвитку, об'єктивна сторона такого правомірного, суспільно корисного вчинку вже розглядалась як «захист із можливістю вбивства або поранення», який може вчинювати будь-яка особа (зокрема, і господар будинку – ст. 4 Розділу VII «Про Земські насильства, про побої і про убивства шляхтичів» Литовського статуту 1529 року) [4]. Третій період розвитку ознаменував повернення в нормах Соборного уложення 1649 року характеристики об'єктивної сторони зазначеного правомірного, суспільно корисного вчинку до відповідних складів злочинів, коли «хто-небудь» (будь-яка особа), «боронячись», мав право вчинити вбивство або нанесення ран (ст. ст. 200, 201) [5, с. 139–140]. На четвертому періоді розвитку відбулось покращення правової регламентації об'єктивної сторони «потрібного оборонення», яке мав право вчинити «оний» (він, особа) у формі «прямого оборонного супротиву» (Артикул 156 Воїнського уставу 1715 року). Норми Уложення про покарання кримінальні та виправні 1842 року на п'ятому періоді розвитку характеризували об'єктивну сторону «необхідної особистої оборони» як «використання сили та яких би то не було заходів», які мав право робити «той, хто оборонявся» [6, с. 16]; натомість у шостому періоді розвитку зазначалося вже про «діяння, вчинене при необхідній обороні» «особою, яка захищається» (ст. 45 Кримінального уложення 1903 року). Сьомий (радянський) період розвитку забезпечив формування об'єктивної сторони необхідної оборони як «дій, вчинених <...> шляхом заподіяння шкоди» «тим, хто обороняється» (Кримінальний кодекс УРСР 1960 року) [7, с. 11], на підставі чого виникла сучасна характеристика об'єктивної сторони необхідної оборони як «дій, вчинених <...> шляхом заподіяння шкоди» «особою, яка захищається» в нормах чинного КК України 2001 року. Отже, історично формулювання змісту об'єктивної сторони необхідної оборони постійно змінювалось на кожному етапі її розвитку, а для характеристики суб'єкта її здійснення була сформована ґрунтовна й логічна назва «особа, яка захищається».

Наостанок проаналізуємо механізм формування кримінальної відповідальності за *перевищення допустимих меж* необхідної оборони в кримінальному законодавстві, що діяло на українських землях. Варто зазначити, що в нормах законодавчих актів першого – четвертого періодів розвитку (давньоруського законодавства, Литовських статутів 1529, 1566, 1588 років, Соборного уложення 1649 року, Воїнського уставу 1715 року) взагалі не закріплювались положення, пов'язані з перевищенням меж необхідної оборони. Воїнський

устав 1715 року містив лише норми, що стосувались трьох умов правомірності «потрібного оборонення» (Артикул 157). Поява перших спеціальних складів злочинів, що передбачали кримінальну відповідальність за завдання смерті, каліцтва або ран під час перевищення меж необхідної оборони, відбулась у нормах ст. ст. 1467 та 1493 Уложення про покарання кримінальні та виправні 1842 року [6, с. 160, 164]. У такому ж законодавчому змісті ці склади злочинів перейшли до аналогічних ст. ст. 1938 і 1964 Уложення 1845 року в межах п'ятого періоду розвитку [8, с. 751, 764]. У подальшому норми Кримінального уложення 1903 року (ст. ст. 459, 473) на шостому періоді розвитку закріпили кримінальну відповідальність лише за заподіяння смерті або тяжкого (досить тяжкого) тілесного ушкодження, декриміналізувавши діяння, пов'язані із заподіянням легких і середньої тяжкості тілесних ушкоджень (ран, простого каліцтва) [2, с. 618, 686]. Також у кримінально-правовій науці того періоду розроблялося поняття «перевищення меж необхідної оборони», однак безпосередньо на законодавчому рівні воно належним чином не сформулювалося.

Законодавча характеристика поняття «перевищення меж необхідної оборони», під змістом якого розуміється «явна невідповідність захисту характеру й небезпечності посягання», з'являється та визначається в сьомому (радянському) періоді розвитку поряд із конкретизацією спеціальних складів злочинів, пов'язаних із вбивством і заподіянням тяжких тілесних ушкоджень під час такого перевищення (ст. ст. 15, 97, 104 Кримінального кодексу УРСР 1960 року) [7, с. 58, 60]. Результатом цього стає визначення поняття «перевищення меж необхідної оборони» в ч. 3 ст. 36 КК України та формулювання відповідних спеціальних складів злочинів у ст. ст. 118 та 124 Особливої частини кодексу. Отже, законодавче зародження механізму кримінальної відповідальності за перевищення меж необхідної оборони та поява спеціальних складів злочинів відбулися лише в нормах Уложення про покарання кримінальні та виправні 1842 року, а остаточне формування такого механізму відбулось на сьомому періоді розвитку кримінального законодавства.

Підсумовуючи вищевикладене, можна зазначити, що нами виділено систему правових категорій інституту кримінально-правового захисту (необхідної оборони) від суспільно небезпечних посягань та проведено порівняльно-правовий аналіз їх законодавчого закріплення в межах восьми періодів розвитку. На підставі проведеного компаративного аналізу доходимо таких висновків:

- 1) уперше законодавчо назва такого правомірного вчинку визначилась у Воїнському уставі 1715 року як «потрібне оборонення» (Артикул 156), а остаточне формування назви «необхідна оборона» відбулось у Кримінальному уложенні 1903 року (ст. 45);
- 2) за правовою природою необхідна оборона спочатку характеризувалась як підстава, що виключає або винність, або караність діяння. Лише в нормах Кримінального уложення 1903 року її правова природа вже розглядалась як така, що виключає саму злочинність діяння (прямо зазначалося, що «не вважається злочинним діяння»);
- 3) система об'єктів захисту, які закріплені в чинних нормах про необхідну оборону в КК України 2001 року, була сформована в сьомому (радянському) періоді, а їх конкретизація («життя, здоров'я або свобода того, хто оборонявся» в Уложенні 1842 року), що існувала за часів Російської імперії, до чинного кримінального законодавства України не ввійшла;
- 4) правовою підставою для застосування необхідної оборони спочатку виступала категорія «напад», і лише в нормах Кримінального уложення 1903 року вона була змінена на «посягання», яке за радянського періоду отримало для опису додаткову ознаку – «суспільну небезпечність» (Кримінальний кодекс УРСР 1960 року);
- 5) історичне формулювання змісту об'єктивної сторони необхідної оборони постійно змінювалось на кожному етапі її розвитку, а для характеристики суб'єкта її здійснення була сформована ґрунтовна й логічна назва «особа, яка захищається»;

- б) зародження механізму кримінальної відповідальності за перевищення меж необхідної оборони та поява спеціальних складів злочинів початково відбулись у нормах Уложення про покарання кримінальні та виправні 1842 року (ст. ст. 1467 та 1493), а продовження отримали за часів незалежності України.

На підставі проведеного дослідження стає зрозумілим історичне походження правових категорій, які на сьогодні характеризують сучасний інститут необхідної оборони в межах норм КК України, що дає змогу зрозуміти витoki юридичної недосконалості деяких із них. Це дасть змогу в подальшому, спираючись на проведений історичний аналіз, сформулювати напрями вдосконалення їх кримінального-правового регулювання та внести відповідні зміни до чинних норм кримінального законодавства України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Российское законодательство X – XX веков : в 9 т. / отв. ред. А.Г. Маньков. – М. : Юридическая литература, 1984–1994. – Т. 4 : Законодательство периода становления абсолютизма. – 1986. – 511 с.
2. Уголовное уложение 22 марта 1903 года. С мотивами, извлеченными из объяснительной записки редакционной комиссии, представления Министерства юстиции в Государственный Совет и журналов – особого совещания, особого присутствия департаментов и общего собрания Государственного Совета. – СПб. : Издание Н.С. Таганцева, 1904. – 1126 с.
3. Хрестоматия по Истории русского права / под ред. М.Ф. Владимирского-Буданова. – 5-е изд. – СПб. : Изд-во Н.Я. Оглоблинаб, 1899. – Вып. I. – 265 с.
4. Статут Великого княжества Литовского 1529 года [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Litva/XVI/1520-1540/Statut1529/text7.phtml?id=2276>.
5. Тихомиров М.Н. Соборное уложение 1649 года : [учеб. пособие для высш. школы] / М.Н. Тихомиров, П.П. Епифанов. – М. : Изд-во Московского ун-та, 1961. – 444 с.
6. Уложение 1842 года. Свод Законов Российской империи / [Н.П. Балканов, С.С. Войт, В.Э. Герценберг] ; под ред. и с прим. И.Д. Мордухай-Болтовского. – СПб. : Русское Книжное Товарищество «Деятель», 1912. – Т. XV. – 167 с.
7. Уголовный кодекс Украинской ССР : Закон Украинской Советской Социалистической Республики от 28 декабря 1960 года. – К. : Политиздат Украины, 1975. – 368 с.
8. Уложение о наказаниях уголовных и исправительных 1845 года. – СПб. : Типография II-го отделения Императора (Канцелярия), 1845. – 900 с.

REFERENCES

1. Mankov, A.G. (1986), *Rossiyskoe zakonodatelstvo X – XX vekov : v 9 t.* [Russian legislation of the X – XX centuries : in 9 vol.], volume 4 : *Zakonodatelstvo perioda stanovleniya absolyutizma* [Legislation of the period of the formation of absolutism], Yuridicheskaya literatura, Moscow, Russia.
2. (1904), “Criminal Code of 22 March 1903 With motives extracted from the explanatory note of the drafting commission, the submission of Min. of Justice in the State Council and magazines – a special meeting, a special presence of departments and a general meeting of the State Council”, *Izдание N.S. Tahantseva*, Saint Petersburg, Russia.
3. Vladimirskiy-Budanov, M.F. (1899), *Khrestomatiya po Istorii russkoho prava* [Russian law history reader], Iss. 1, *Izd-vo N.Ya. Ohloblina*, Saint Petersburg, Russia.

4. “Statute of the Grand Duchy of Lithuania in 1529”, available at : <http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Litva/XVI/1520-1540/Statut1529/text7.phtml?id=2276>.
5. Tikhomirov, M.N. and Epifanov, P.P. (1961), *Sobornoe ulozhenie 1649 hoda : ucheb. posobie dlya vyssh. shk.* [Cathedral Code of 1649 : textbook for high school], Izd-vo Moscow University, Moscow, Russia.
6. Balkanov, N.P., Voyt, S.S. and Gertsenberh, V.E. (1912), *Ulozhenie 1842 h. Svod Zakonov Rossiyskoy Imperii* [Code of 1842. Code of Laws of the Russian Empire], Russkoe Knizhnoe Tovarischestvo «Deyatel», volum XV, Saint Petersburg, Russia.
7. (1975), “Criminal Code of the Ukrainian SSR”, Law of the Ukrainian Soviet Socialist Republic on 28 December 1960, Politizdat Ukrainy, Kyiv, Ukraine.
8. (1845), “Code of Criminal and Correctional Penalties of 1845”, Tipohrafiya II-ho otdeleniya Imperatora (Kantselyariya), Saint Petersburg, Russia.

ІНФОРМАЦІЙНА ДОВІДКА ПРО АВТОРІВ

Возняковська Крістіна Анатоліївна – к.ю.н., доцент кафедри цивільно-правових дисциплін Чернівецького юридичного інституту «Національного університету «Одеська юридична академія»

Ганзенко Олександр Олександрович – к.ю.н., доцент, доцент кафедри теорії та історії держави і права юридичного факультету Запорізького національного університету

Гуйван Петро Дмитрович – к.ю.н., Заслужений юрист України, професор Полтавського інституту бізнесу Міжнародного науково-технічного університету імені академіка Юрія Бугая

Дякович Олеся Вікторівна – к.ю.н., суддя Львівського господарського суду

Жаровська Ірина Мирославівна – д.ю.н., доцент, професор кафедри теорії та філософії права Навчально-наукового інституту права та психології НУ «Львівська політехніка»

Задорожний Олександр Вікторович – адвокат, аспірант кафедри цивільного права юридичного факультету Запорізького національного університету

Зозуль Таїсія Василівна – студентка 4 курсу факультету журналістики Запорізького національного університету

Клементьєва Тетяна Миколаївна – студентка 5 курсу Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Ковальчук Алла Юріївна – к.ю.н., доцент, професор кафедри адміністративного, фінансового та банківського права Навчально-наукового інституту права ім. князя Володимира Великого Міжрегіональної Академії управління персоналом

Коломоєць Тетяна Олександрівна – д.ю.н., професор, член-кореспондент НАПрН України, Заслужений юрист України, професор кафедри адміністративного та господарського права, декан юридичного факультету Запорізького національного університету

Костенко Оксана Миколаївна – аспірантка Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Крикавська Ірина Василівна – асистент кафедри адміністративного та інформаційного права Навчально-наукового Інституту права та психології Національного університету «Львівська політехніка»

Лісогор Юрі Борисович – аспірант Київського торгівельно-економічного університету

Мельник Ігор Андрійович – аспірант кафедри галузевих правових наук Київського університету права Національної академії наук України

Орловський Богдан Михайлович – к.ю.н., доцент, доцент кафедри адміністративного та господарського права Одеського національного університету ім. І.І. Мечникова

Пелех Ія Василівна – к.ю.н., ст. викладач кафедри конституційного та трудового права юридичного факультету Запорізького національного університету

Пирожкова Юлія Володимирівна – д.ю.н., доцент, завідувач кафедри кримінального права та правосуддя юридичного факультету Запорізького національного університету

Середа Анжела Миколаївна – к.і.н., доцент, доцент кафедри теорії та історії держави і права юридичного факультету Запорізького національного університету

Федчишин Дмитро Володимирович – к.ю.н., докторант кафедри цивільного права Запорізького національного університету

УДК.....

**ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ У
“ВІСНИК ЗАПОРІЗЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ”
(СЕРІЯ „ЮРИДИЧНІ НАУКИ”)**

До друку приймаються наукові статті, де присутні такі необхідні елементи, передбачені п.3 Постанови президії ВАК України № 7-05/1 від 15 січня 2003 р. (Бюлетень ВАК України, № 1, 2003)

- **Постановка проблеми** у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;
- **Аналіз останніх досліджень і публікацій**, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор;
- **Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми**, котрим присвячується дана стаття;
- **Формулювання цілей** статті (постановка завдання);
- **Виклад основного матеріалу дослідження** з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;
- **Висновки з даного дослідження і перспективи** подальших розвідок у даному напрямку.

1. МАКЕТ СТОРІНКИ

Для оригінал-макета використовується формат А4 з такими полями:

Верхнє та нижнє поля – 2 см, ліве поле – 3 см, праве поле – 2 см, шрифт набору – “Times New Roman”, 14 кегль, міжрядковий інтервал – полуторний.

2. ТИПОГРАФСЬКІ ПОГОДЖЕННЯ ТА СТИЛІ

УДК набирається в першому рядковій сторінки і вирівнюється за лівим краєм. Заголовок статті набирається в наступному за УДК рядковій і вирівнюється посередині. Потім указують: прізвища, ініціали авторів, їх посади, учені ступені, звання, нижче – *місце роботи (курсивом)*, адресу електронної пошти всіх або одного автора. Далі розташовуються анотації українською, російською (3-5 речень) та англійською (1,5 сторінки) і ключові слова (також трьома мовами). Анотації повинні також містити: прізвища, ініціали авторів, назву статті, місце їх роботи або навчання.

Усі таблиці розташовуються у відповідних місцях тексту (по можливості угорі сторінки). Вони повинні бути послідовно пронумеровані: Таблиця 1, Таблиця 2, ... (слід використовувати арабську нумерацію). Надписи розташовуються над таблицями.

Посилання на літературні джерела подаються у квадратних дужках і послідовно нумеруються (слід використовувати арабську нумерацію) у порядку появи виноски в тексті статті [1, с. 1]. Перелік літературних джерел розташовується в порядку їх нумерації, в останньому розділі статті з підзаголовком: ЛІТЕРАТУРА, який розташовується по центру сторінки. Бібліографічний опис оформлюється згідно з ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 “Система стандартів з інформації, бібліотечної та видавничої справи. Бібліографічний запис. Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання”. З наступного абзацу подається перелік літературних джерел латиницею (транслітерація) з підзаголовком REFERENCES, який вирівнюється по центру.

Для опублікування необхідно направити на адресу редакції юридичного факультету:

1. Роздрукований текст статті з анотаціями та ключовими словами українською, російською та англійською мовами;
2. Відомості про авторів;
3. Витяг із протоколу засідання вченої ради факультету та рецензію наукового керівника (для аспірантів та здобувачів);
4. Диск, на якому повинно бути два файли: 1) із текстом статті та анотацій з ключовими словами; 2) із відомостями про авторів (прізвище, ім'я, по батькові; посада; вчений ступінь; вчене звання; місце роботи або навчання; адреса електронної пошти; дом. адреса; номери контактних телефонів).

Нагадуємо:

До публікації приймаються статті, що відзначаються високим науковим рівнем підготовки, містять глибокий самостійний аналіз сучасних проблем розвитку науки та законодавства.

У статтях і повідомленнях висловлені погляди їхніх авторів, які не завжди збігаються з поглядами редакції.

Автор несе відповідальність за достовірність фактичних даних та інформації, що містяться в статтях, чіткість викладу тексту, цитування, а також за мовностилістичний рівень написання матеріалів.

Адреса редакції: Україна, 69600, м. Запоріжжя, МСП-41, вул. Жуковського, 66

Довідки за телефонами:

Відповідальний редактор – *Лютіков Павло Сергійович* – (061) 228-75-28

Відповідальний секретар – *Шиванова Марина Григорівна* – (061) 228-75-26

Електронна пошта: law_faculty_znu@rambler.ru

Місце знаходження редакційної ради юридичного факультету: пр. Соборний, 74, V корпус, к. 101

Збірник наукових праць

Вісник Запорізького національного університету

Юридичні науки

№ 3, 2017

Технічний редактор – М.Г. Шиванова

Підписано до друку 20.03.2014. Формат 60 x 90/8.

Папір Data Copy. Гарнітура “Тайме”.

Умовн.-друк. арк. 28,60

Замовлення № 66 Наклад 100 прим.

Запорізький національний університет

69600, м. Запоріжжя, МСП-41

вул. Жуковського, 66

Свідоцтво про внесення суб’єкта видавничої справи

до Державного реєстру видавців, виготівників

і розповсюджувачів видавничої продукції

ДК № 2952 від 30.08.2007 р.